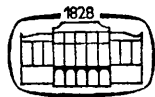

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

- f Balázs János*: A magyar mint nem indoeurópai európai nyelv
- Ferenczy Gyula*: Napirenden az orvosi helyesírás rendezése
- Halász Béla—Lőrincze Lajos—Keresztury Dezső*: Állásfoglalás az orvosi helyesírás ügyében
- Kemény Gábor*: A televízió sportműsorainak nyelvéről
- Spíra György*: Magyartalanság és magyarkodás helynévhasználatunkban
- Antalné Szabó Ágnes*: Magyar intézménynevek?
- F. Kovács Ferenc*: Püspökhátvan katolikus névadó szokásairól
- Madarászné Marossy Ágnes*: Németh László Széchenyi című drámájának jelenetei a téma—réma megoszlás tükrében
- Zsíros Judit*: A vér motívuma Ady Endre költészetében
- Pásztor Emil*: Egyetemek és főiskolák országos helyesírási versenyei
- Tóth Istvánné*: Építkezés alapok nélkül? (Az olvasástudás helyzetéről)
- Fekete Péter*: Tiszaszőlős nyelvjárásának néhány jellemző sajátossága
- Kludny Kinga*: Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben
- Farkas Mária*: Földrajzi nevekkel alkotott helyhatározós szintagmák összevetése a magyar és az olasz nyelvben

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

113. ÉVFOLYAM 1989. JANUÁR—MÁRCIUS

I. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>†</i> Balázs János: A magyar mint nem indoeurópai európai nyelv	1
Ferenczy Gyula: Napirenden az orvosi helyesírás rendezése	11
Halász Béla—Lőrincze Lajos—Keresztury Dezső: Állásfoglalás az orvosi helyesírás ügyében	16
Kemény Gábor: A televízió sportműsorainak nyelvéről	19
Spira György: Magyartalanság és magyarkodás helynévhasználatunkban	27
Antalné Szabó Ágnes: Magyar intézménynevek?	30
F. Kovács Ferenc: Püspökhatvan katolikus névadó szokásairól	35

Íróink nyelve

Madarászné Marossy Ágnes: Németh László Széchenyi című drámájának jelenetei a téma—réma megoszlás tükrében	47
Zsíros Judit: A vér motívuma Ady Endre költészetében	53

Nyelv és iskola

Pásztor Emil: Egyetemek és főiskolák országos helyesírási versenyei	69
Tóth Istvánné: Építkezés alapok nélkül? (Az olvasástudás helyzetéről)	73

Nyelvjárásaink

Fekete Péter: Tiszaszőlős nyelvjárásának néhány jellemző sajátossága	76
--	----

A Nyelvtudomány műhelyéből

Klaudy Kinga: Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben	84
Farkas Mária: Földrajzi nevekkkel alkotott helyhatározós szintagmák összevetése a magyar és az olasz nyelvben	93

Szó- és szólásmagyarázatok

Kiss Lajos: Oroszlánnal kapcsolatos földrajzi neveink	110
---	-----

Imre Samu
(1917-1990)

MAGYAR NYELVŐR

113. ÉVFOLYAM * 1989. JANUÁR—MÁRCIUS * 1. SZÁM

A magyar mint nem indoeurópai európai nyelv*

1. Miért is érdemes tanítani és tanulni a külföldi egyetemeken és főiskolákon idegen nyelvként a magyart, s vele együtt a finnt, az észtet és a többi finnugor nyelvet? Ez alkalommal, úgy vélem, különösen időszerű ennek a kérdésnek a feltevése, s talán nem lesz érdektelen e kérdés megválaszolásának szerény kísérlete sem.

Lotz Jánossal, Amerikában született, felsőbb iskoláit Magyarországon végzett, majd pedig Svédországban és haláláig az Egyesült Államokban tevékenykedő kitűnő kollégánkkal hazánkban jártakor többször is beszélgettünk erről. Véleménye szerint az Egyesült Államokban nyelvünket — s vele együtt főleg a finnt és az észtet — a különféle egyetemeken az általános nyelvészeti oktatás keretében főleg azért tanítják, mert az elképzelések alapján ott mindenkinek kell tanulmányoznia legalább egy nem indoeurópai nyelvet. Ilyen persze igen sokféle akad, elsősorban olyan nagy nyelvek, mint amilyenek a kínai, vagy a japán, az ozmántörök, nem is szólva az arabról, s persze az indián nyelvekről. De aki arra kíváncsi, hogy milyen is az alkata egy-egy jellegzetesen európai, ám mégsem indoeurópai nyelvnek, annak feltétlenül anyanyelvünket, s mellette természetesen a finnt vagy az észtet kell elsősorban tanulnia. Számba kell venni ennek során azt is, hogy az Egyesült Államokban milliónál is többen beszélnek a magyart, s nagyon sokan a finnt és az észtet is. Ezenfelül a finnugor nyelvek közül főleg ez a három nyelv az, amely európai szintű irodalmi rangot is kivívott magának, művelődése igen jelentős, mindegyik szerves része az európai nyelvközösségnek, persze mindegyik a maga sajátos körülményei között, ami jellegzetes színeződést jelent az összeurópai palettán. Úgy gondolom, hogy ez az érvelésmód mindenképpen helytálló, komoly figyelmet érdemel, s ezért ezen a helyen is érdemes lesz röviden rávillantani néhány olyan szellemi áramlatra, amely e felismerés megfogalmazására vezethetett. De mindjárt előljáróban le kell szögeznünk, hogy a három említett nyelv kiemelése semmiképpen sem jelentheti a többi finnugor nyelv lebecsülését, háttérbe szorítását, alacsonyabb rendűnek tartását.

2. Az említett három finnugor nyelv művelőinek önmagukra való eszmélődése jelentősebb mértékben a humanizmus és a reformáció korában kezdődik. Ismeretes, hogy Dévai Bíró Mátyás, az első magyar ortográfia szerzője 1529-től 1530-ig Wittenbergben tanult, miután előzőleg a krakkói egyetemet látogatta. 1537-ben ismét Wittenbergben folytatta tanulmányait. A feljegy-

* Elhangzott a Helsinki Egyetemen a Magyar Tanszék fennállásának 60. évfordulóján, 1988 szeptemberében rendezett tudományos ülészen.

zések szerint Luther nagyon szerette és becsülte, Melanchthon is baráti körébe fogadta. Hazájában Dévait magyar Luthernak nevezték. Említett ortográfiája, amely először 1539-ben jelent meg, 1549-ben Krakkóban került újra sajtó alá. Szintén a krakkói egyetem humanista légkörében kezdte meg tanulmányait Sylvester János is, aki utána Dévaihoz hasonlóan Wittenbergben tanult tovább 1529-ben, majd pedig 1534–36-ban. Közismert, hogy ő tette közzé hazánkban 1539-ben Sárvárott latin–magyar nyelvtanát, amely az első körvonalazása — persze latin minta alapján — anyanyelvünk grammatikai rendszerének. Természetes, hogy ilyen módon anyanyelvünk helyesírási és nyelvtani szabályozásának első kísérletei a legszorosabb kapcsolatban álltak egyrészt a lengyel, másrészt pedig a német humanisták és reformátorok hasonló törekvéseivel. Tudjuk azonban azt is, hogy az első észti nyomtatott könyv, az úgynevezett Wanradt-Koell-féle katekizmus 1535-ben Wittenbergben jelent meg. Az is közismert, hogy az első finn ortográfia, Agricola műve, amely 1542-ben hagyta el a sajtót, szintén Wittenberghez kapcsolódik, mivel szerzője, akárcsak az említett két magyar szerző, ugyanígy Melanchthon tanítványai közé tartozott. E mű lényegében ugyanolyan felépítésű, mint Dévai említett magyar ortográfiája. Paul Johansen kutatásai alapján tudjuk azonban azt is, hogy két másik finnugor nyelvnek, az észtnak és a lívnek első nyomtatott emlékei szintén a wittenbergi reformátorok szellemi ösztönzésének köszönhetik létrejöttüket. Ezeknek szerzői lényegében véve azokban az években voltak Melanchthon tanítványai, mint Dévai Bíró, Sylvester János és Agricola. Így talán nem is alaptalan az a megállapításunk, hogy az első finnugor találkozására európai kulturális szinten Wittenbergben, főleg Melanchthon s persze Luther baráti körében került sor, anélkül azonban, hogy az említett szerzők anyanyelvük rokonságának tudatában lehettek volna. Annyi azonban így is kétségtelen tény, hogy a humanizmus és a reformáció eszmevilága termékenyítette meg az említett szerzőket, s hogy e bátor kezdeményezők ily módon fedezték fel anyanyelvüket, mint az európai nyelvekkel egy sorba állítható, bár még kiművelésre váró nyelvi rendszert. (Minderre: Balázs 1958, 1961, 1987.)

3. A magyar és a finn az európai nyelvek seregszemléje során, ismereteink szerint először Josephus Justus Scaligernek, a genfi, majd leideni francia protestáns nyelvtudósnak 1610-ben Párisban megjelent latin nyelvű művében kerül egymás mellé, mint két jellegzetesen európai nyelv. E munkájában a szerző Európa nyelveinek 11 törzsökét (*matrices*) különbözteti meg, amelyek közül négyet főbb, hetet pedig kisebb törzsnyelvnek nevez. Szerinte azok a törzsnyelvek, amelyekből számos tájszólás mintegy sarjadék eredt. Figyelmet érdemel az a megjegyzése, hogy az egyes törzsnyelvek tájszólásai rokonságban állhatnak egymással, de a legfőbb törzsök nyelveket semmiféle rokonság szálai sem fűzik össze. Európában csupán 11 olyan nyelv van, amely e kritériumnak teljesen megfelel, s ezek közül is a négy legnagyobb a latin, a görög, a teuton, vagyis a germán, valamint a szláv. Ezekhez képest a 7 kisebb törzsöknyelv kevésbé jelentős. A mi szempontunkból, mint említettem, különleges figyelmet érdemel, hogy az utóbbiak között, az albán és a tatár után harmadikként a magyar, negyedikként pedig a finn is szerepel, míg az ötödikként az ír, hatodikként az óbrit, hetediként pedig a baszk (minderre: Arens, 1955. 59–60). Arról persze, hogy a négy nagy európai törzsöknyelv, a latin, a görög, a germán és a szláv egymással rokonok, mivel mindegyikük indoeurópai nyelv, a derék francia tudós még semmit sem sejtethetett. Ezek rokonságának kimu-

tatása csak a múlt század elején Rasmus Kristian Rask és Franz Bopp munkássága nyomán történhetett meg.

4. De hogy a Scaliger európai seregszemléjében már felbukkanó magyar és finn nyelvrokonok, már 1669-ben derült ki, a hamburgi polihistor Martin Fogel sokáig sajnálatos módon kéziratban maradt latin nyelvű munkája nyomán. Amikor 1969-ben a hamburgi egyetemen rendezett emlékülésen német, magyar és finn tudósok közösen méltatták Fogel e munkájának rendkívüli jelentőségét, Lakó György, valamint Hans Kangro európai távlatokba helyezve emelte ki e latin kéziratos mű korszakalkotó, valóban úttörő szerepét. (Minderre: Lakó, 1969, Hans Kangro 1969). Legújabban pedig Cristina Wis példamutatóan alapos kutatásai tárták fel azt a Firenzét és Hamburgot, s az európai művelődés számos más őrhelyét is összekapcsoló szellemi légkört, amely Fogel e művének éltetője volt (minderre: Wis, 1982—1983, 1988).

Tudjuk, hogy bár Fogel e művéről szélesebb körök Európában csupán a múlt század kilencvenes éveinek elején E. N. Setälä felfedezése nyomán szerezhettek tudomást, mégis Fogel kéziratának egyes másolatai már előbb, a XVIII. század közepe táján is elkerültek különböző kutatókhoz, így Sajnovics Jánoshoz is, aki — mint közismert — kereken egy évszázad múlva kezdeti hozzá 1770-ben Dániában és Magyarországon is szintén latinul közzétett nevezetes lapp—magyar összehasonlító munkájának megírásához. (Minderre: Setälä, 1891, Wis 1982—1983, 157 kk.)

Fentebb már említett hamburgi emlékbeszédében Lakó György három pontban foglalta össze Fogelnek a finnugor nyelvtudomány egész története szempontjából is kimagasló, valóban úttörő érdemeit (Lakó, 1969, 10—3). Ugyancsak ő fejtette ki a legalaposabban akadémiai székfoglalójában Sajnovics említett művének szintén korszakos jelentőségéről vallott nézeteit. Megállapításai a mi szempontunkból főleg azért fontosak, mivel kutatásai Sajnovics e munkájának nyelvbölcseleti és eszmetörténeti szempontból is rendkívüli figyelmet érdemlő jelentőségére szintén fényt vetnek. Nem hallgatja el Lakó azt sem, hogy mindazokról a szerkezeti egyeztetésekről, amelyek Sajnovicsnál szerepelnek, ő előtte 1746-ban közzétett értekezésében már a dán Marcus Wöldike is szólt. A koppenhágai egyetem e tudós teológiaprofesszora ebben a művében számba veszi a tőle ismert európai nyelvek legjellemzőbb tipológiai és szerkezeti sajátosságait, mégpedig azért, hogy kiderítse, egyezik-e velük ezek tekintetében a grönlandi nyelv. Európai seregszemléjében — Scaligerhez hasonlóan — ő is figyelembe veszi a finnt és a magyart, sőt ezeken kívül még a lappot is. Lakó elsőként mutatja ki, hogy a dán teológus lényegében már mindazokat a szerkezeti sajátosságokat is tekintetbe vette, amelyek Sajnovicsnál szintén szerepelnek. Mivel pedig e magyar jezsuita szerző nyilvánvalóan ismer-te Wöldike e művét, hiszen hivatkozik is rá, Lakó meggyőző érvelése szerint aligha állíthatnánk, hogy Sajnovics a lapp—magyar grammatikai egyezések számbavételét Wöldike észrevételeitől függetlenül végezte. Mégis Lakó — bár hangsúlyozza Wöldike kezdeményező szerepét — ennek ellenére is határozottan állítja, hogy Sajnovics volt az első, aki a nyelvtani egyezéseknek a rokonság bizonyításában még a szóegyezéseknél is nagyobb fontosságot tulajdonított, s így mindenképpen ő az első, aki ezeket két egymástól igen távol eső finnugor nyelv rokonságának a bizonyítására sikeresen használta fel. Ki kell emelnünk, hogy székfoglalójában Lakó felhívta a figyelmet Mikael Wexionius svédországi származású turkui professzor már 1650-ben közzétett latin nyelvű

művére, amelyben a szerző, mint ismeretes, a finn és az észti nyelv szerkezeti sajátosságait, s ezek alapján számos egyezést mutatott ki. Európai eszmetörténeti szempontból a turkui szerző e műve mindenképpen különleges figyelmet érdemel, még akkor is, ha benne a szerző két olyan nyelvet hasonlított össze, amelyek rendkívül közel állnak egymáshoz. Lakó viszont hangsúlyozza, hogy bár Wexionius meglepően korai kezdeményezése európai távlatokból tekintve is úttörő jelentőségű, érdemei mégsem csökkentik lényegesen Sajnovics latin munkájának egyetemes nyelvtudományi fontosságát. Lakó szerint túlzás volna azt állítanunk, hogy Sajnovics a megalapítója az összehasonlító nyelvtudománynak, de mégis, művének vannak olyan vitathatatlan érdemei, amelyek számára az összehasonlító egyetemes nyelvészet történetében továbbra is fontos helyet biztosítanak (minderre: Lakó, 1971).

5. Természetesen hosszabb idő kellett ahhoz, hogy anyanyelvünknek a lappal és a finnel, valamint a többi finnugor nyelvvel való rokonsága kiderüljön, s még több időre volt szükség, hogy e felismerés szélesebb körökben is elterjedjen. Jellemző, hogy ugyanabban az évben, amikor Sajnovics műve megjelent, vagyis 1770-ben hagyta el a sajtót Pozsonyban a rendkívül nagy tehetőségű, de kritikátlan Kalmár Györgynek óriási nyelvtudásról tanúskodó latin nyelvű műve, amelyben a szerző anyanyelvünket a szkíta, mongol, hun és avar nyelvvel hozza rokonságba, figyelmen kívül hagyva valódi rokonainkat (Kalmár, 1770). Ezzel szemben már minden egyes finnugor, sőt uráli nyelv is szerepel egy hosszú ideig Itáliában élt és tevékenykedett spanyol jezsuitának, Lorenzo Hervás y Panduronak Cesenában 1784-ben olaszul megjelent nevezetes művében, amely a világ akkor ismert minden nyelvének rövid leírását és rokonságát tárja elénk (Hervás, 1784; vö. Tagliavini 1966. I. 47). Hazánkban e munkáról Tagliavini korábbi híradása nyomán először Zsirai Miklós tett említést (vö. Zsirai, 1937). Magam római egyetemi tanári működésem során 1969-ben készítettem el e műnek az uráli nyelveket tárgyaló fejezete fényképmásolatát, s használtam fel ezt budapesti egyetemi előadásaim során. Tudtommal nálunk ezen kívül csupán Lakó György tanulmányozta behatóan e munkát, s méltatta érdeme szerint, fentebb említett kiváló akadémiai székfoglalójában. (Minderre: Lakó, 1971, 429).

Nincs semmi nyoma annak, hogy Gyarmathi Sámuel, aki mint közismert, 1799-ben Göttingában latinul tette közzé nevezetes nyelvhasznoló munkáját, tudott volna a spanyol jezsuitának e nevezetes alkotásáról. Tény viszont, hogy e kiváló erdélyi tudós Göttingában Schlözer buzdítására kezdett foglalkozni az egyes finnugor nyelvekkel. Göttingában még mások is segítettek, sőt munkájában jénai tudósok is támogatták. Gyarmathi művel, az Affinitas szintén döntő fontosságot tulajdonít a nyelvtani egyezéseknek a nyelvrokonság kimutatásában, s ezt már művének címe is elárulja: *Affinitas. . . grammaticae demonstrata*. Munkája ezen kívül azért is korszakos jelentőségű, mivel bizonyítása kiterjed a finnugor nyelvcsalád minden egyes tagjára, vagyis az összes finn eredetű nyelvre (*linguae fennicae originis*).

Miközben így Fogel, Sajnovics és Gyarmathi munkássága nyomán a finnugor nyelvek egymásközti rokonsága hitelt érdemlően igazolódott, Európa nyelveinek számbavétele során az egyes finnugor nyelvek, közülük pedig főleg a magyar és a finn is egyre többször került az érdeklődés középpontjába kontinensünkön. Ki kell itt emelnünk Leibniz szerepét, aki 1713-ban Nagy Péter cárhoz írott levelében sürgette a nagy orosz birodalom területén élő kisebb-

nagyobb népek nyelvkincsének összegyűjtését. Javaslatának megvalósítására azonban csak később, Nagy Katalin cárnő idején kerülhetett sor. Az ő uralkodása idején, 1787–1789-ben jelent meg ugyanis Peter Simon Pallas híres összehasonlító szótárának két hatalmas kötete, amely 51 európai és 149 ázsiai nyelv 285 szó terjedelmű szövegmutatványának fordításait tartalmazta. (Minderre: Tagliavini, 1966 I. 46; Gulya, 1965.) Mellőzve itt azoknak a finnugrisztika művelői által úgysis jól ismert munkáknak a felsorolását, amelyekben a XVIII. század végéig az egyes finnugor nyelvek is szóba kerülnek, s amelyeket idézett művében már Zsirai is részletesen ismertetett, végezetül csupán egy hatalmas vállalkozást kell itt megemlítenem, amelynek kezdeményezője a német Johann Christoph Adelung volt, folytatója pedig J. S. Vater (Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde). E híres kiadványban 500 nyelv szövegmutatványai kerülnek sorra, s minden szöveget rövid kritikai elemzés és bibliográfia követ. Vater ezekhez fűzött kiegészítő megjegyzéseiben az egyes nyelvek eredet szerinti osztályozására is kísérletet tesz. Jellemző, hogy ez a mű, amelynek utolsó kötete 1817-ben, vagyis Bopp alapvető Conjugationssystemének közzététele után látott napvilágot, még nem tud megbirkózni a nyelvrokonság hiteles bizonyításának bonyolult problémáival. Jellemző az is, hogy az említett 500 nyelv számbavétele során az Európában beszélt nyelvek között a 10. csoportban a magyar az albánnal együtt szerepel!

6. Sajnálatos módon viszont egyáltalában nem kerültek szóba a finnugor nyelvek D. Jenisch német evangélikus lelkész 1796-ban Berlinben közzétett nevezetes pályaművében. Előzőleg 1794-ben a berlini Tudományos Akadémia tűzött ki pályatételt annak megvitatására, hogy mi a tökéletes nyelv ideálja. A pályázóknak meg kellett vizsgálniuk Európa leghíresebb régebbi és újabb nyelveit, hogy megállapíthassák: melyik felel meg közülük legjobban ennek az eszménynek. Említett díjnyertes pályaművében Jenisch egyetemes szempontok alapján 14 európai nyelvet vett górcső alá. Ezek sorát a két klaszszikus ókori nyelv, a görög és a latin nyitja meg. Ezután a neolatin nyelvek közül az olasz, a spanyol, a portugál és a francia következik. A germán nyelveket az angol, a német, a holland, a dán, valamint a svéd képviseli, míg a szlávokat a lengyel és az orosz, a balti nyelveket pedig a litván. Az utóbbi három nyelvet a szerző ugyanúgy ismerte, mint a megelőzőket, mivel hosszabb időt töltött a Baltikumban. Így megállapításai az említett nyelvek mindegyikére egyaránt kiterjedő alapos ismeretein nyugodtak. Sajnálatos, hogy sem a finnről, sem az észtről, sem pedig a magyarról nem tesz említést, nyilvánvalóan azért, mert ezeket a nyelveket nem ismerte.

Jenisch e műve Magyarországon a múlt század elején rendkívül nagy visszhangot keltett. Legelőször Kis János dunántúli evangélikus szuperintendens, Kazinczy Ferenc barátja hivatkozott rá, 1806-ban közzétett, szintén díjnyertes magyar pályaművében. De Kazinczy maga is nagy lelkesedéssel tanulmányozta, himnuszunk költője, Kölcsey Ferenc pedig 1814–15 táján rövid magyar kivonatát is elkészítette. Reformkori nyelvújítóink törekvéseinek jelentős mértékben Jenisch pályaműve adott eszmei tartalmat. A mi szempontunkból e német szerző szóban forgó munkája azért érdemel különleges figyelmet, mert benne rajzolódnak ki először világos formában a követendő európai nyelvi modellnek a körvonalai. A berlini Akadémia említett célkitűzéseinek szellemében Jenischnek arra a kérdésre kellett felelnie, hogy milyennek is kell lennie az eszményi, vagyis a lehető legtökéletesebb nyelvnek, s mikor mond-

hatjuk el valamely nyelvről, hogy megfelel az eszményi követelményeknek. Jenisch felelete szerint akkor, ha gondolatainkat és érzelmeinket az illető nyelv a szellem mindenkori szükségletének megfelelően tudja kifejezni.

Ennek – a pályadíjnyertes német evangélikus lelkész szerint – több feltétele is van. Először is az, hogy a nyelvnek szavakban és fordulatokban olyan gazdagnak kell lennie, hogy a legműveltebbek gondolatait és érzelmeit is a legtökéletesebben tudja tolmácsolni. Ez nyilvánvaló utalás a nyelv legfőbb funkciójára, kommunikatív szerepére. Másodszor olyan energiának, vagyis erőnek kell benne rejtenie, hogy benső világunk minden gondolatát és érzelmét kellő tömörséggel és nyomatékkal tudja feltárni. Harmadszor világosnak kell lennie, hogy amit közlünk vele, minél könnyebben és gyorsabban lehessen felfogni. Végül pedig negyedszer jól hangzónak is kell lennie, hogy a hallgatóra minél kellemesebb hatást gyakoroljon. Mint Kölchey is megjegyezte e műről készített magyar kivonatában, ezek azok a tulajdonságok, amelyeknek összessége teheti igazán tökéletessé az eszményi nyelvet, az egyetemes vagy európai nyelvi modellt.

Nyilvánvaló, hogy Jenisch e kritériumokat részint az ókori retorikák, részint pedig a felvilágosodás kori angol nyelvfilozófia, főleg Harris tanításai nyomán fogalmazta meg. Abból indult ki, amit egyebek között maga Humboldt is hirdetett, hogy mindezeknek a követelményeknek legjobban a klasszikus görög nyelv felelt meg, mert ez volt a leggazdagabb, a leghajlékonyabb és a legszebben hangzó nyelv, amelynek erejét és kifejező képességét sem a latin, sem egyetlen modern nyelv, még az olasz, a francia, vagy az angol sem érte el. Ebből indult ki szintén díjnyertes pályamunkájában a jobbágy származású dunántúli evangélikus püspök, Kis János is, a nyelv gazdagságának kritériumait állítva vizsgálódásainak középpontjába. Először azt kutatta, hogy van-e anyanyelvünknek elég szava a bennünket környező anyagi világ konkrét tárgyainak megjelölésére. Másodszor azt, hogy ki tudja-e fejezni az elvont fogalmakat is, végül pedig azt, hogy milyen könnyen tud új szókat alkotni. Az első kérdésre felelve azt állapította meg, hogy többé-kevésbé ki tudja fejezni mindazt, amit a magyarul beszélők környezetében lehet észlelni. Sajnos azonban még nem elég alkalmas „az abstrakciók gondolatok” tolmácsolására, mivel e téren nemzetünknek még nem volt elég felkészültsége. Viszont elég könnyen tud új szókat alkotni, így gazdag képzőit is felhasználva, s görög, valamint német mintára összetételeket is alkotva. Nyelvünknek az európai nyelvi modellhez való alkalmazkodása azért lehetséges szerinte, mert nemzetünk szabad. A görögök is szabad nemzetként alkották meg csodálatosan hajlékony, európai mintává lett anyanyelvüket. (Minderre: Balázs, 1980. 94 kk.)

Hasonlóan vélekedett a szintén dunántúli Pápay Sámuel is 1808-ban Veszprémben közzétett nevezetes művében, azt vizsgálva, hogy nyelvünk elég gazdag-e. Megállapítja, hogy az egyes nemzetek művelődése többnyire egyenlően fejlődik, s szókincsük azért tér el egymástól sokszor igen tetemesen, mert azoknak a népeknek, amelyek ezeket a nyelveket beszélik, anyagi és szellemi kultúrája nem tud eléggé szabadon kibontakozni. Ezzel kapcsolatos gondolataival kezdődik nálunk a nyelv és a társadalom közti kölcsönhatásoknak nyelvész-ciológiai szempontú mélyebb elemzése. Arra a kérdésre pedig, hogy anyanyelvünk melyik pólusához áll közelebb az európai nyelvi modellnek, úgy adja meg a feleletet, hogy a magyar az alakilag gazdagabb ókori nyelvekben megtestesült eszményt közelíti meg. Szerinte a két ókori klasszikus nyelv a maga szintetikus rendszerével feltétlenül különb az újabb analitikus nyelveknél. Mivel

pedig Pápay a verselésben azt a modellt tekinti igazán követésre méltónak, amelyet Európában a görögök és a rómaiak formáltak meg, vagyis az időmértékes verselést, amelyre a modern európai nyelvek közül szerinte igazában csak a magyar alkalmas, végső következtetése csakis az lehetett, hogy csupán a mi nyelvünk emelkedhet arra az eszményi csúcsra, ahonnan „a görög s deák nyelvek oly büszkén néznek alá a mostani európai népeknek bicegő nyelveire”. (Minderre: Balázs, 1980, 185 kk.) Persze, Pápay még nem tudta, hogy nemcsak a magyar, hanem a finn is ugyanígy alkalmas a görög–latin mintájú időmértékes verselésre.

Éppen egy évtizeddel Kis János művének közzététele után, 1816-ban írta meg az európai látóköri, nyelvészeti is kiválóan felkészült Teleki József nevezetes pályairatát, amelynek címe: „A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllásmódok által”. Teleki, aki később Akadémiánk első elnöke lett, a múlt század eleji magyar nyelvújítás törekvéseit értékelve, világosan látta, hogy a magyarban, mint minden természetes nyelvben, két ellentétes tendencia feszül: egyfelől a mindent egységesíteni törekvő szabályozottság, másfelől pedig az ennek ellenében ható szabályozatlanság. Ennek a két ellentétnek a dialektikus egysége azonban mégis megvalósítható, sőt meg is kell, hogy valósuljon, mivel az egész egysége kikerülhetetlenül szükséges. E remek pályamű közzétételeivel a múlt század eleji magyar nyelvölcsélet rövid fejlődésének csúcspontjához érkezett. E jeles pályairatnak ekkoriban csak egy méltó társa volt. Kazinczy Ferencnek, a magyar nyelvújítás vezéralakjának „Orthologus és Neologus”-a, amely a Tudományos Gyűjtemény 1819. évfolyamában jelent meg. Szerzője abból indult ki, hogy nálunk a nyelvújítást ellenző ortológusok „az egység egységére” törekedtek, minden áron és szükségtelenül. A neológusok viszont azt akarták, amire a természet is tanít bennünket, a különbözőség egységét. A nyelv fejlődésében ugyanis egyaránt helye lehet a legellentétesebb törekvéseknek is. Ezért a nyelv kiművelésében nem az ellentétek kiküszöbölésére, hanem bölcs egyeztetésre kell törekednünk, nem feledve, hogy jól és szépen csak az írhat, aki „tüzes ortologus és tüzes neologus egyszersmind”, s „egységességben és ellenkezésben van önmagával”.

A magyar nyelvújítás diadala Kazinczy e nézeteinek helyességét igazolta, s nyilván ugyanígy a körülbelül egy időben lefolyt, bár kevésbé szenvedélyes vitákat kiváltó finn nyelvújítás hatalmas sikere is. (Az utóbbira: Hakulinen, 1960, 114 kk.) A csupán századunk első évtizedeiben megindult, s szintén rendkívüli eredményeket felmutató észt nyelvújító mozgalom példája is tanúsíthatja ezt. (Erre: Bereczki, 1986, 38 kk.)

7. Myelvújításunk diadala, majd pedig reformkorunk irodalmának rendkívüli fellendülése, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond, Jókai és Madách műveinek átütő sikere világosan bizonyítja, hogy anyanyelvünk már a múlt század végére európai szintre emelkedett, s a fentebb felvázolt nyelvi modell szellemében zárkózott fel kontinensünk legfejlettebb nyelveihez. Mégis, küzdelmes utat kellett bejárnia, hogy mindez az európai nyelvek tudományos szintű felmérése során is kitűnjék. Azt ugyanis, hogy anyanyelvünk, bár nem indoeurópai, de mégis, minden ízében európaivá lett idióma, talán csak a legutóbbi évtizedekben kezdik igazán felismerni a nyelvtudományi seregszemlék során.

A múlt század közepén, 1850-ben Bonnban jelent meg A. Schleicher nevezetes német nyelvű értekezése Európa nyelveiről. Ez a rendszerezés még a

német romantika organikus nyelvszemléletét tükrözi, amely szerint az egyes nyelveket fejlődésük első, fölfelé ívelő szakaszában szabályos törvényszerűség jellemzi, s ugyanez észlelhető a történelmi időszakokra eső hanyatlásuk folyamataiban is. Míg ugyanis az emberi szellem a civilizáció magasabb fokán egyre szabadabban bontakozik ki, a nyelv ezzel szemben egyre jobban elveszti hajdani természetességét, organikus tenyészetjellegét; alakrendszere mechanikusan elkopik, olyanformán, mint ahogyan a kimúlt állati és növényi organizmusok fölött is a kémiai törvények diktálta komor enyészet válik úrrá. Schleicher a nyelvtipológia akkori szemléletének alapján az egyes nyelvek fejlődésében három fokozatot különböztet meg: a legkezdetlegesebb izolálót, az ennél fejlettebb agglutinálót és a legfejlettebb flektálót. Ennek megfelelőleg seregszemléjét az európai nyelvek számbelileg is legjelentősebb csoportjához tartozó indogermán nyelvek bemutatásával kezdi, a flexió magasabbrendűségét bizonygatva, s megjegyezve, hogy eddig a történelem folyamán az indogermánok mellett a sémi népek játszották a főszerepet, vagyis azok, amelyeknek a nyelve tipológiailag legközelebb áll egymáshoz, s szerkezetileg is a legtökéletesebb. Ennek ellenére is a legnagyobb megértéssel, minden sovíniszta elfogultság nélkül jellemzi az Európában beszélt agglutináló nyelveket, ezeknek az ismertetését az altaji és uráli nyelvekkel kezdve. Igen nagy rokonszenvvel ír a finnről és a magyarról, s hálásan emlékezik meg művelt magyar nyelvemlékeiről is.

Schleicher e művéhez képest visszalépésnek tekinthető A. Meillet először 1918-ban, majd pedig másodikszor 1928-ban közreadott, hasonló jellegű számbavétele, amely majdnem 300 lapon elemzi és jellemzi kontinensünk nyelveit, a nyelvészociológia módszerével. Figyelmét a világhírű szerző elsősorban az európai nyelvek külső történetére, társadalmi szerepére fordítja. Inkább csak azt kutatja, hogy van-e az egyes európai nyelveknek irodalmi rangja, s ha igen, mekkora. Amelyik nyelv csak nyelvjárási szinten tengődik, azt emiatt szigorúan megrója. Schleichertől a múlt században még távol állt ez a szemlélet. Ő ugyanis, éppen ellenkezőleg, a romantika szellemében a különféle nyelveknek éppen azokat a civilizációtól még el nem sorvasztott, eredeti vonásait kereste, amelyek ősi, érintetlen állapotokban mindmáig megőrződtek. Mint tudjuk, Meillet e művében sajnálatos módon nem maradt mentes az elfogultságtól, mert — mint Kosztolányi annak idején szóvá is tette — e kitűnő francia nyelvész, politikai elfogultságból, miközben egyes nyelveket az egekig magasztalt, más nyelvekről, így a miénkről is „leszaggatta az összes érdemrendeket”.

1942-ben Dublinban, majd pedig 1964-ben változatlan formában Tübingenben is megjelent E. Lewy tömör összefoglalása az európai nyelvek szerkezetéről. A szerző kontinensünk nyelveit földrajzi és tipológiai szempontok szerint öt csoportba sorolja (1. atlanti, 2. központi, 3. balkáni, 4. keleti és 5. arktikus terület). Mindössze 18 európai nyelvet választ ki, s ezek tipológiai sajátosságainak kialakulását vizsgálva az areális nyelvészet módszereit is alkalmazza. A nem indoeurópai baszkot is az atlanti nyelvekhez sorolja (spanyol, francia, olasz, ír, angol, svéd). Az Európa központjában beszélt nyelvek közül a németet és a magyart tárgyalja. A keleti terület reprezentatív nyelveit a lett, orosz, finn, mordvin és a cseremiszi, míg az arktikus vidékek nyelvét a jurák képviseli. E csoportosításban erősen megmutatkozik a szerző finnugrisztikai alapműveltsége.

1973-ban Wiesbadenben jelent meg Décsy Gyula 300 lap terjedelmű áttekintése német nyelven Európa nyelvi strukturájáról. A szlavista alapművelt-

ségű, a legfőbb európai nyelvek mindegyikét kitűnően ismerő, s a finnugrisztikában szintén kiváló tájékozottságra szert tett magyar szerző kontinensünk nyelveinek múltját, jelenét és jövőjét a saussure-i külső nyelvészet (*linguistique externe*) módszere alapján vizsgálja. Bevezetőül Európát mint nyelvi jelenléte tekintve megállapítja, hogy az itt beszélt 62 nyelv, ha számbeli elterjedtségüket, eredetüket és területi (areális) csoportosulásukat nézzük, rendkívül aránytalan képet tár elénk. Földrészünknek 632 millió lakója között túlnyomó többségben az indoeurópai nyelveket beszélők vannak, akiknek száma 597 millió. Ezek közül is 356 milliónak az anyanyelve az öt nagy európai nyelv (orosz, német, francia, angol, olasz) valamelyike. Ezek mindegyikét több mint 50 millió európai beszéli. 173 milliót tesz ki a közép nagyságú hét európai nyelvet beszélők száma. Ezek közé tartozik a magyar is, amelyet sorrend szerint az ukrán, lengyel, spanyol, holland, román és a szerbhörvát előz meg.

Európa nyelveinek múltját röviden ismertette Décsy azt emeli ki, hogy e földrészen a történelmi idők kezdetén két nagy alapnyelv: az indoeurópai és az uráli formálódott ki és különült el egymástól, ám az utóbbi, az előbbivel szemben, egyre jobban tért veszített. Helyesen emeli ki és jól jellemzi szerzőnk a görög és latin európai vezető szerepét és tagolódását, s hangsúlyozza azt is, hogy kontinensünk minden nyelvét az európai mentalitás hatja át, amelynek mivoltára, mint tudjuk, Saussure jeles genfi tanítványa és utódja, Ch. Bally már századunk elején találóan mutatott rá (Bally, 1909, 25 k.). Érdemes itt megjegyeznünk, hogy, mint erre Décsy is utalt, Tallgren-Tuulio egy 1932-ben franciául megjelent értekezésében szintén hangsúlyozta, hogy Európa nyelvei nemcsak hangtani, alaktani és szintaktikai szerkezetükben, hanem szókincsükben és frazeológiájukban is oly mértékben egyeznek, hogy madártávlatból tekintve őket kontinensünk nyelvileg egységes, nemzetek fölötti összhangot mutat (Décsy, 1973. 4).

8. Kétségtelen, hogy a három legfejlettebb finnugor nyelvnek, a magyarnak, a finnek és az észtnak a legjelentősebb és legkiműveltebb indoeurópai nyelvek szintjére való felemelkedését az elfogulatlan szemlélők az utóbbi évtizedekben világszerte kezdik felismerni. Erről tanúskodik az is, hogy olyan nagy európai nemzeteknek, mint a franciák, a németek és az olaszok, s természetesen az oroszok egyetemeken is mind több helyen van tanszéke anyanyelvünknek, s említett két nyelvrokonunknak. Azt is ki kell emelnünk, hogy a magyart ezeken az egyetemeken egyre inkább a finnugrisztika, sőt az uralisztika kereteibe foglalva oktatják. Jól mutatja ezt az a legújabb áttekintés is, amelyet a hamburgi egyetem finnugrisztikai tanszékének vezetője, Wolfgang Veenker két évvel ezelőtt tett közzé. Jellemző, hogy — mint ezt ez a számbavétel is tanúsítja — a német nyelvterületen működő finnugrisztikai tanszékek előadásai szinte egyenlő arányban oszlanak meg a magyar és a finn nyelvészeti és irodalmi tárgyú tananyagot illetően. (Minderre: Veenker, 1986, 134 kk.)

C. Tagliavini kezdeményezései nyomán Olaszországban is egyre nagyobb fokú érdeklődés mutatkozik anyanyelvünk és a többi finnugor nyelv iránt. Amikor 1964 őszétől kezdve hat éven át a római egyetem bölcsészeti karán, mint az ottani magyar tanszék vezetője, magam is síkraszálltam azért, hogy anyanyelvünk itáliai oktatása a többi finnugor nyelv tanításával együtt szerveződjék meg, törekvéseim kellő visszhangra találtak, mint ezt főleg a nápolyi, firenzei, bolognai, pádovai, velencei és udinei egyetem példája is mutatja. Ez érthető is, hiszen — mint ezt egy nemrég megjelent közleményemben is ki-

mutattam — Itália Tacitus óta napjainkig eléggé élen járt a finnugor népek és nyelvek megismerésére irányuló európai törekvésekben (minderre: Balázs, 1984).

9. Décsy Gyula említett kitűnő monográfiájának egyik táblázata a mi szempontunkból különösen elgondolkasztó, bár minden kommentár nélkül hívja fel a figyelmet az egyes európai nyelveknek 1922—1972 között észlelhető rohamos számbeli gyarapodására, illetőleg megfogyatkozására (Décsy, 1973. 270). Anyanyelvünk sajnálatos módon itt a fogyatkozók között szerepel, körülbelül egyenlő mértékben az örménnyel, baszkkal és litvánal. Hogy ennek mik az okai, az eléggé közismert. Nemzetünk sajátos tragikus sorsa a magyarázat erre. A múlt század elején egyik nyilatkozatában már Herder is megkondgatta a halálharangot anyanyelvünk fölött. Napjainkban is akadnak elég sokan, akik borúlátóan ítélik meg ennek az európai nyelvnek a jövőjét. De mégis inkább Kosztolányinak kell hinnünk, aki Meillet elfogult megállapításait öntudatosan visszautasítva, s Herder jóslatát is említve hangsúlyozta, hogy a nagy német bölcsező 1820-ban tett megdöbbentő vészjelzése után három évre „megszületett Petőfi, akit ma világszerte sokkal többen ismernek és emlegetnek, mint ezt a derék és halavány széplelket. Veszedelmes dolog jóslatgni, azonban mi már megszoktuk az ilyen haláljóslatokat is, s bizonyos edzettséggel nézünk velük farkasszemet. Parasztojaink azt tartják, hogy akinek holt híret költik, az sokáig él. Úgy látszik, ez a népekre és nyelvekre is áll, melyeknek élete és halála felől nem emberboldogító, racionalista nyelvészek döntenek, hanem esztelenebb és irtalmasabb erők. Csak ez a vigaszunk” (Kosztolányi 1940. 87).

IRODALOM

- Arens 1955 = Hans Arens: Sprachwissenschaft. Freiburg—München, 1955.
 Balázs 1958 = Balázs János: Sylvester János és kora. Budapest, 1958.
 Balázs 1961 = János Balázs: Finnisch-ugrisches Treffen bei Melancthon. UAJb. 1961. [33], 252—3
 Balázs 1980 = Balázs János: Magyar deákság. Budapest, 1980.
 Balázs 1984 = János Balázs: La conoscenza di popoli e lingue uraliche nelle fonti occidentali, in particolare italiane. In: Studi miscellanei uralici e altaici... A cura di Andrea Csillaghy. Venezia, 1984. 15—58
 Balázs 1987 = Balázs János: Hermész nyomában. Budapest, 1987.
 Bally 1909 = Ch. Bally: Traité de stylistique française. I—II. Heidelberg—Párizs, 1909.
 Bereczki 1986 = Bereczki Gábor: A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. In: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. Szerkesztette Éder Zoltán. Budapest 1986. 35—40
 Décsy 1973 = Gyula Décsy: Die linguistische Struktur Europas. Wiesbaden, 1973.
 Gulya 1965 = János Gulya: Some 18th Century Antecedents of the 19th Century Linguistics. Acta Ling. Hung. 1965. [15], 163—170
 Gyarmathi 1799 = Sámuel Gyarmathi: Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata. Göttinga, 1799.
 Hakulinen 1957—1960 = L. Hakulinen: Handbuch der finnischen Sprache. Wiesbaden I. 1957.; II. 1960.
 Hervás 1784 = Lorenzo Hervás y Panduro: Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro, affinità e diversità. Cesena, 1784.
 Jenisch 1796 = D. Jenisch: Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Berlin, 1796.
 Kalmár 1770 = Kalmár György: Prodromus idiomatis scythicomogorico-chuno-avarici sive adparatus criticus ad linguam Hungaricam. Pozsony, 1770.

- Kangro 1969 = Hans Kangro: Martin Fogel aus Hamburg als Gelehrter des 17. Jahrhundert. UAJb. 1969. [41], 14–32
- Kis 1806 = Kis János: A magyar nyelvnek mostani állapotjáról... Pest, 1806.
- Kosztolányi 1940 = Kosztolányi Dezső: Erős várunk a nyelv. Budapest, 1940.
- Lakó 1969 = György Lakó: Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnougri-schen Sprachverwandtschaft. UAJb. 1969. [41], 3–13
- Lakó 1971 = Lakó György: Sajnovics János és a korabeli összehasonlító nyelvészet NyIOK. 1971. [27], 3–20
- Lakó 1973 = Lakó György: Sajnovics János. A múlt Magyar Tudósai c. sorozatban. Budapest 1973.
- Lewy 1942, 1964 = E. Lewy: Der Bau der europäischen Sprachen. Dublin 1942¹, Tübinga, 1964².
- Meillet 1918, 1928 = A. Meillet: Les langues dans l'Europe nouvelle. Párizs 1918¹, 1928².
- Pápay 1808 = Pápay Sámuel: A Magyar Literatúra esmérete. Veszprém, 1808.
- Scaliger 1610 = Josephus Justus Scaliger: Diatriba de Europaeorum linguis. In: Opuscula varia antehac non edita. Párizs, 1610. 119 kk.
- Setälä 1891 = E. N. Setälä: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimaksen historiaan. 1891.
- Schleicher 1850 = A. Schleicher: Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn, 1850.
- Szathmári 1968 = Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi tvünk. Budapest, 1968.
- Tagliavini 1966 = C. Tagliavini: Glottologia. Bologna, 1966. I–II.
- Tallgren-Tuulio 1932 = O. J. Tallgren-Tuulio: Locutions figurées calquées et non calquées. Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. 1932. [IX], 277–324
- Teleki 1821 = Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új-szavak és új szóllás-módok által. Pest, 1821.
- Veenker 1986 = W. Veenker: Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. In: Hungarian Studies. Budapest, 2/1 1986. 117–51
- Wis 1982–1983 = Cristina Wis: La versione di Hannover delle *De Finnicae indole observationes* di Martin Fogel. In: Annali del Seminario di Studi dell'Europa Orientale. Sezione Linguistico-Filologica. Napoli, I. 1982–1983. 157–220
- Wis 1988 = Cristina Wis Murena: Un manoscritto inedito di Johannes Scheffer. In: „Atti” dell'Accademia Pontaniana. Nuova Serie, Volume XXXVI. Giannini–Napoli, 1988. 267–81
- Zsirai 1937 = Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. Budapest 1937.

† Balázs János

Napirenden az orvosi helyesírás rendezése

A

I. Nagy gondja a magyar orvostudománynak, hogy az orvosi szaknyelvnek nem egységes a helyesírása: az orvosi helyesírás egyenetlen, sőt zűrzavaros. A szaktudományi munkák írását, szerkesztését és kinyomtatását, az orvosképzést és a tudománynépszerűsítést az orvosi helyesírásban uralkodó kaotikus állapotok elbizonytalanítják és lassítják, ezért régóta általános óhaj az orvosi helyesírás egységének megteremtése.

A rendezés ügye 1987-ben fordulóponthoz érkezett: a Magyar Tudományos Akadémia illetékes orvostudományi és nyelvtudományi testületei közös erőfeszítéssel elvi állásfoglalást dolgoztak ki az orvosi szakszavak és szakkifejezések írásmódjára nézve, továbbá elhatározták egy tüzetes orvosi helyesírási szótár megszerkesztését és kibocsátását, folytatni kívánva a korábbi kezdeményezéseket és munkálatokat.

2. Az orvosi helyesírás rendezésére az Akadémia az 1970-es években tette az első lépéseket: a Helyesírási Bizottság kezdeményezésére az Orvosi Tudományok Osztálya Környey István akadémikus elnökletével 1975-ben megalakította az Orvosi Szaknyelvi és Helyesírási Bizottságot. Ez 1978-ban elvi ajánlásokat fogadott el az idegen (főként latin-görög) eredetű szavak írására nézve, s ehhez egy több száz szavas szójegyzéket is csatolt, amely az orvosi szaknyelv már köznyelvvé vált idegen elemeinek magyaros írásmódját tartalmazza (vö. Orvosi Hetilap 1979/9. sz. 536–9). Sajnos, a testület ezzel be is fejezte tevékenységét: az 1981-es akadémiai tisztújítás után már nem működött tovább.

Az 1978-tól napjainkig eltelt időszak legfontosabb eseménye Brencsán Jánosnak 1983-ban az Akadémiai Kiadónál megjelent Új orvosi szótára volt. Bár ez a mű nem helyesírási, hanem értelmező szótár, címszavainak írásmódjával a szerző természetesen befolyásolni óhajtotta az orvosi írásgyakorlatot, mégpedig az idegen elemek magyaros (fonetikus) írásmódjának irányában.

Az Új orvosi szótár fellobbantotta a régi vitát. Az Orvosi Hetilap a Brencsán-szótárban alkalmazott helyesírás ellen – Trencsényi Tibor főszerkesztő tollából – többször közölt szerkesztőségi állásfoglalást, illetőleg javaslatot tett a szerinte követendő írásmódra nézve (vö.: 1984/39. sz. 2403–4).

Mindez még csak növelte az írásgyakorlatban már amúgy is meglévő bizonytalanságot: cselekedni kellett.

3. 1985 őszen Árkó István, a Medicina Kiadó igazgatója és Brencsán János, a kiadó főszerkesztője az MTA Anyanyelvi Bizottságát és Helyesírási Bizottságát állásfoglalás kialakítására kérte fel. Az orvosi szakkönyv- és szakfolyóirat-kiadás egy része ugyanis elfogadta a szótár fonetikus (magyaros) helyesírását, de az orvos szerzők egy része és több fontos folyóirat (pl. az Orvosi Hetilap) továbbra is ragaszkodott a latinos (hagyományos) írásmódhoz. Az ellentmondásos helyzet feloldására az Akadémia fent említett két nyelvészeti bizottsága csak úgy vállalkozhatott, ha a rendezésbe a leginkább érdekeltet, az orvosokat is bevonja. E szándék jegyében hozta létre a Helyesírási Bizottság 1986 tavaszán orvosi helyesírási albizottságát Zelles Tivadarnak, az Orvosi Tudományok Osztálya bizottsági képviselőjének az elnökletével. Az albizottságba – az orvosi osztály elnökével egyetértésben – kellő számban kerültek be orvosok. (A 14 tagból 7 volt orvos, a többi a társtudományok képviselője vagy nyelvész.)

Az albizottság tagjai: Árkó István igazgató, Medicina Kiadó; Brencsán János főszerkesztő; Fábrián Pál egyetemi tanár, ELTE, az MTA Helyesírási Bizottságának társelnöke; Ferenczy Gyula egyetemi docens, SOTE, az albizottság titkára; Forgács Iván egyetemi tanár, OTKE; Grétsy László osztályvezető, MTA Nyelvtudományi Intézet; Kardeván Andor egyetemi tanár, Állatorvostudományi Egyetem; Keszler Borbála egyetemi docens, az MTA Helyesírási Bizottságának titkára; Lakatosné Varsányi Magda, a kémiai tudomány kandidátusa, ELTE; Magasi Péter egyetemi tanár, OTKE; Priszter Szaniszló, a biológiai tudomány kandidátusa; Petrányi Gyula akadémikus, az EMT elnöke; Trencsényi Tibor c. egyetemi tanár, az Orvosi Hetilap főszerkesztője; Zelles Tivadar egyetemi tanár, SOTE, az albizottság elnöke.

Az albizottság összesen három alkalommal ülésezett. 1986. június 5-én, az alakuló ülésen arról született döntés, hogy Ferenczy Gyula, az albizottság titkára vitaindító előterjesztést készít, amelyet az albizottság még ugyanazon év őszen megtárgyal. A második ülés 1986. december 10-én részletesen megvitatta az előterjesztést, azt több kiegészítéssel elfogadta, majd határozatot hozott

arról, hogy egy háromtagú bizottság (Kardeván Andor, Magasi Péter és Ferenczy Gyula) a következő év januárjára végleges javaslatot dolgoz ki az orvosi helyesírás rendezéséről és a megírandó helyesírási szótár koncepciójáról. A javaslat el is készült, és vitájára az albizottság 1987. március 4-i ülésén került sor. Az ülés a javaslatot néhány szerkesztési változtatással azzal fogadta el, hogy azt az MTA Orvosi Tudományok Osztálya, majd a két akadémiai nyelvészbizottság elé kell terjeszteni. Az albizottsági munka ideje alatt is folytatódott a nyilvános vita az Orvosi Hetilapban: egyrészt Trencsényi Tibor újabb szerkesztőségi cikkével (vö.: 1986/51. sz. 3135–6), másrészt Brencsán János válaszával, melyre Trencsényi azonnal reflektált (vö.: 1987/8. sz. 423–6, ill. 426–32).

Az orvosi osztály ülése 1987. június 16-án tárgyalta meg az albizottság javaslatát, melyet ez a testület (az MTA elnöke is részt vett az ülésen!) néhány kisebb módosítással el is fogadott.

A javaslatot végül 1987. november 9-én a Helyesírási Bizottság és az Anyanyelvi Bizottság együttes ülése tárgyalta Keresztury Dezső elnökletével. Az ülésen részt vett Halász Béla, az orvosi osztály elnöke is. Az igen élénk vita azzal zárult, hogy mindhárom testület (Helyesírási Bizottság, Anyanyelvi Bizottság, Orvosi Tudományok Osztálya) egyetért a javaslatban lefektetett irányelvekkel, és az ülés a javaslatot most már mint akadémiai állásfoglalást tartja szükségesnek közzétenni. (Kisebbségi módosító javaslatok elfogadása után a végleges szöveg megfogalmazását az ülés most is az albizottság jelen lévő három tagjától, Kardeván Andortól, Magasi Pétertől és Ferenczy Gyulától kérte.) Végül még két fontos döntés született. Az egyik, hogy a kiadandó helyesírási szótár gazdájának az orvosi osztályt kell tekinteni, s a szótár összeállítóira vonatkozó személyi javaslatokat is ennek a testületnek kell megtennie. A másik, hogy a leendő szerkesztők által kidolgozott konkrét szótári javaslatot is ez el a plénum elé kell hozni. (Az ülés munkájának sikeréhez hozzájárult, hogy a meghívottak megkapták Tóth Máriának az orvosi helyesírás történetéről szóló, sokszorosításban megjelent bölcsészdoktori disszertációját: Az orvosi szókincs fejlődésének története az orvosi helyesírás tükrében, 1987.). Az így kidolgozott akadémiai állásfoglalás a következő megfontolásokon alapul.

4. A vitákban jól kivehető két ellentétes nézetnek, a hagyományos (latinus) írásmódnak és a magyarosítási törekvéseknek a harca, összeütközése. Az egyik álláspont szerint — mivel az orvosi szakma a tudományok között különleges helyet foglal el — az orvosi helyesírásnak továbbra is tartania kell magát a hagyományos latinus írásmódhoz (a hagyomány védői a latinus írásmód megőrzését nemritkán az orvosi szaknyelv magyarságának védelmében szorgalmazzák). A másik álláspont szerint az orvostudományban is követni kell az egyéb szaktudományokban szokásos kiejtés szerinti magyaros (fonetikus) helyesírást. Mindkét tábor egyetért az Orvosi Szaknyelvi és Helyesírási Bizottság ama korábbi elvi döntésével (1978), hogy „az orvosi helyesírást közelíteni kell a köznyelvi helyesíráshoz, illetőleg a társtudományok írásmódjához, de csak úgy és annyira, amennyire azt az orvostudomány sajátos szempontjai megengedik”. Ez az irányelv azonban nyilvánvalóan túlságosan általános. A gyakorlat (szakmai közlemények, monográfiák, tankönyvek, egyetemi jegyzetek, szakmai folyóiratok és lapok, tudományos népszerűsítő írások, kórházi-klinikai praxis stb.) számára gyakorlati eligazításra van szükség az

orvosi szaknyelv néha valóban bonyolult helyesírási kérdéseiben. A gyakorlat felől nézve a dolgot mindig oda lyukadunk ki, hogy gyakorlati eligazítást csak is egy bőséges szóanyagú akadémiai orvosi helyesírási szótár adhat. A gyakorlati kételyek túlnyomó többsége mindig úgy vetődik fel, hogy mit írjunk latinosan és mit magyarul.

A hagyományos (etimologikus), (görögös) latinus írásmód megtartásának hívei a következőkkel érvelnek:

- A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása is óv a helyesírási szokások túlzott módosításától, vagyis a hagyomány minden értékét meg kell őrizni, márpedig a latinus írásmód feladása szembefordulás lenne az orvosi szakirodalom eddigi szokásával; a hagyományos írásmód jelentősen segíti a nemzetközi kommunikációt is (pl. az angol és a német is megőrzi az etimologikus írásmódot).
- A latinus írásmód feladásával az orvosi nyelvet használó tudatában elveszne a szakkifejezések kapcsolata az eredeti (görög-)latin jelentéssel, és ezáltal elveszne a szavak szemantikai tartalma, ami a pontos fogalomhasználatban is hátrányt jelentene.
- A latinus írásmód bizonyos fajta korlátozást jelent az idegen szavak nyelvünkbe történő káros behatolása ellen; az idegen szavak magyaros írásmódja kiszoríthatja a fogalmak jelölésére meglévő jó magyar szavakat.
- Az orvosi alaptudományok (anatómia, szövettan, élettan stb.) nem adhatják fel a latinus írásmódot; az egészségügyi intézetek és kórházak a betegről készített kórlapot és zárójelentést (általában az orvosi dokumentációt) ma is latinosan írják, és ezen a jövőben sem lehet változtatni.

A köznyelvi kiejtésnek megfelelő magyaros írásmód képviselőinek főbb érvei a következők:

- A magyarosodás a mai helyesírás általános tendenciája. Meg kell szüntetni a köznyelv és az egyes szaknyelvek közötti helyesírási egyenetlenségeket, az orvosi szaknyelvet is be kell illeszteni a magyar helyesírás egységesülési folyamatába; az idegen helyesírású szóalakok az orvostudomány elszigetelődését, a magyar helyesírás általános fejlődési tendenciával való szembekerülést jelentenék. Állandóan gyorsul az a folyamat, hogy az orvosi nomenklatúra bizonyos szavai a köznyelvbe kerülnek (pl. *infarktus, kóma, szklerózis, menstruáció, prosztatata, terápia, stressz, neurózis, isiász, abortusz, inkubátor, katéter, katéterezés, urológus, dózis, prevenció, rehabilitáció*); ezeknek magyaros írása elől nem lehet elzárkózni.
- Az általános és középiskolákban a tanulók a biológia, a kémia és a fizika tanulása során a fonetikus írásmóddal ismerkednek meg.
- Az Új orvosi szótár (Brencsán) inkább fonetikus írást követ, ezt a szótárt kell alapnak tekinteni.
- A társtudományok (pl. a kémia) már magyarosították az írásmódjukat.
- A gyógyszergyárak gyógyszerismertető prospektusai is magyaros helyesírással készülnek.

A kérdést a két ellentétes tábor persze legtöbbször nem úgy veti fel, hogy vagy csak latinosan vagy csak magyarul szabad írni. Mindkét fél ilyen vagy olyan mértékben elismeri a másik igazát is. A latinus írás hívei (itt mindenképp előttről az Orvosi Hetilap szerkesztősége jön számításba) elismerik például, hogy a köznyelvben már meghonosodott szavakat magyarul kell írni. Ugyanúgy a magyaros irányzat követői is (Új orvosi szótár, Medicina Kiadó) számos en-

gedményt tesznek a latinus írás javára. Elfogadják az anatómiai nevek, a kevésbé ismert betegség-megnevezések (diagnózisok) és a műtéti eljárások, továbbá a rendszertani nevek és a védett gyógyszernevek latinus írását. De szép számban vannak engedményre nem hajló túlzók is mindkét táborban. Minden józanul ítélkező tudja, hogy még sokáig kettős helyesírással kell számolni: a csak latinus vagy csak magyaros helyesírás megvalósíthatatlan.

Ezért újból hangsúlyoznunk kell: az orvosi helyesírás terén meglévő felemás helyzet megszüntetését, az ellentmondások feloldását csakis egy n o r m a t í v é r v é n y ű helyesírási szótár kiadása teheti lehetővé.

5. Az albizottság tárgyalásain és vitáin is központi helyet foglalt el a latinus vagy magyaros írás kérdése. Egységesen foglalt állást az albizottság abban, hogy a köznyelvben már meghonosodott orvosi kifejezéseket, pl. *abszorpció, akut, afázia, anémia, anatómia, antigén, aniszeptikus, aritmia, artéria, asztma, aszexuális, atrófia, attak, autoszugesztio* (a példákat az Új orvosi szótár *A* betűs részéből vettük) magyarosan kell írni. Ezt az elvet természetesen az új szótárnak is követnie kell, de a nagy kérdés az, hogy melyik szó tekinthető közkeletűvé vált orvosi szónak és melyik szűkebb szakmai orvosi szónak, hiszen a két csoport között természetesen nem lehet éles határvonalat húzni, márpedig egy szótárnak nemcsak általános irányelveket kell adnia, hanem minden egyes szó helyesírásában állást kell foglalnia. A köznyelvévé válás megítélése tekintetében lehetnek (és bizonyára lesznek is!) viták, de azzal mindenki egyetértett, hogy a magyaros írásmód az orvosi szavak körében is feltartóztathatatlanul terjed, és ezt a szótárnak is tükröznie kell.

Az albizottság ülésein a két nagy elven (latinosan? vagy magyarosan?) kívül természetesen tömerdek részletkérdés is felvetődött, hiszen az elvi ügyek helyes megközelítése a részletek feltárása nélkül nem lehetséges. A jelen közlemény azonban — az általános tájékoztatás lévén fő célja — ezeket a részleteket (pl. a görög eredetű szavak írásmódját, az idegen előtagok önállóságának elismerését vagy ennek tagadását, a magyar és idegen elemekből alakult összetett szavak írásmódját, a magyar szórendű latin kifejezések kezelését, a szócsaládok egyes tagjainak eltérő viselkedését, a képzett szavak írását, a toldalékolást, a rövidítéseket stb.) nem ismertetheti. Ez egy későbbi, az orvosi szótár munkálatairól szóló olyan tanulmány feladata lesz, amely már nemcsak felveti a problémákat, hanem beszámol megoldásuk módjáról is.

6. A létrehozandó szótár jellegét illetőleg az akadémiai testületekben a következő vélemény alakult ki.

a) A szótárnak világosan és egyértelműen állást kell foglalnia az orvosi helyesírás körül kibontakozott polémiában. A szótárnak mint akadémiai állásfoglalásnak hosszabb időre biztosítania kell a konszenzust, és mint ilyennek a szabályzat rangjára kell emelkednie. (Ez azt is jelenti, hogy a kiadóknak és a szerkesztőségeknek el kell fogadniuk a szótár normatív előírásait.)

b) A helyesírásban követendő eljárások terén a szótár foglaljon állást a magyar helyesírás egészére jellemző egységesülési folyamat mellett, teremtse meg az orvosi szaknyelvnek és a magyar helyesírás egészének összhangját, de vegye figyelembe a hagyományőrzés fontosságát is. Ez azt jelenti, hogy a szótárnak a köznyelvi és a más szaktudományi szokásrendszerhez kell igazodnia, vagyis a magyaros (fonetikus) írásmódot kell elősegítenie, de a latinus írásmódot az orvostudomány bizonyos területein továbbra is fenn kell tartania.

c) A szótár foglaljon állást a tekintetben is, hogy milyen szövegtípusokban (pl. szakkönyvek, folyóiratcikkek, ismeretterjesztő írások, a hallgatók szakdolgozatai) követendő a magyaros írásmód, s hol engedhető meg a latinos helyesírás. Természetesen az egy írásművön belüli egység elvét nem szabad feladni!

d) A szótár törekedjék minél nagyobb teljességre. Lehetőleg tartalmazzon minden orvosi szót, ne csak olyanokat, amelyek nem találhatók meg a már megjelent köznyelvi szótárakban. Mivel az orvosi nyelv magyarsága is fontos törekvés, a szótárban legyenek benne a magyar orvosi szavak és kifejezések is a követendő helyesírással.

e) A szótár adja meg a fonetikus írásmóddal közölt idegen szavak eredeti írásmódját, továbbá a nem fonetikusan írt szavak esetében a magyar toldalékok kapcsolási módját is.

Ferenczy Gyula

B

Állásfoglalás az orvosi helyesírás ügyében

I.

A latin (görög) eredetű orvosi műszavak latinos és magyaros (fonetikus) írásmódjában meglévő bizonytalanság és nem egy ízben a kevert (hibrid) írásmód elszaporodása miatt szükségessé vált a magyar orvosi szaknyelv helyesírásának szabályozása. Az MTA Helyesírási Bizottsága 1985. december 9-i határozatával albizottságot alakított az orvosi helyesírás helyzetének megvizsgálására és az írásmódra vonatkozó javaslat kidolgozására. Az albizottság egy korszerű, az általa kimunkált elvek alapján álló orvosi helyesírási tanácsadó szótár készítésére tett javaslatot. Az orvosi szakkifejezések egységes használatának és helyesírásának szabályozására vonatkozó előterjesztést — némi módosítással — az MTA Orvosi Tudományok Osztálya 1987. június 16-i ülésén, az MTA Helyesírási Bizottsága és Anyanyelvi Bizottsága 1987. november 9-i együttes ülésén elfogadta; hangsúlyozva azt az általánosan érvényes irányelvet, hogy ha a magyar szavak vagy kifejezések az idegennel azonos jelentésűek és tartalmúak, tehát nem veszélyeztetik a szakszerűséget, a már bevált megfelelő magyar szavak használata részesüljön előnyben az idegenek helyett. Az alábbiakban meghatározott alapelvek az akadémiai orvosi helyesírási tanácsadó szótár megjelenéséig is iránymutatónak tekintendők a különféle orvosi tárgyú írásművekben.

II.

A latinos és a magyaros írásmód elvei

Latin (görög) eredetű orvosi szavaink írásában mind a latinos, mind a magyaros írásmódnak megvan a maga létjogosultsága.

A latinos vagy a magyaros írás eldöntésekor két általános rendező elvnek kell érvényesülnie.

A) Az első a köznyelvvivé válás szerinti rendező elv. Ez a következőket jelenti.

Ha egy orvosi szakszó vagy szakkifejezés már a köznyelvben is meghonosodott, azaz a mindennapi nyelvben is széles körben ismert, illetőleg a köznyelvben való meghonosodás útján van, akkor — mint tendencia — a magyaros (fonetikus) írásmód érvényesül.

A köznyelvvé válás elvéből következőleg magyarosan (fonetikusan) írjuk a helyesírási és az értelmező szótárakban található orvosi szavakat, továbbá a szótárakban nem található, de már közkeletűvé vált (az orvosi szakma körén kívül is ismert) latin (görög) eredetű szavakat és kifejezéseket; pl. *embrió, embriológia, citológia, hisztokémia, bronchoszkópia, diagnosztika, diagnózis, szindróma, trombózis, terápia, szepszis, tetanusz, szifilisz, spektroszkóp, akut, kollapszus, inkubáció, vakcina, rehabilitáció, reuma, karcinóma, eufória, immunitás, rezisztencia, prevenció, szedatívum, narkózis, dekompreszió, ciszta, punkció, purgáció, aberráció, aritmia, citoplazma, katéter, szegmentum, szekréció, lumbágó, anamnézis, dizentéria, infekció.*

B) A második a **szövegfajták**, vagyis a **címzettek** (kinek írunk?) szerinti rendező elv. Ez a következőket jelenti.

a) Az **orvos olvasóknak** szánt szakmai szövegekben, például tudományos szaklapokban, tudományos dolgozatokban, orvosi kézikönyvekben, az egészségügyi felsőoktatás tankönyveiben, a kórházi és klinikai praxisban (kórlapokon, zárójelentésekben stb.) általában a **latinus írásmód** következetes alkalmazását kell elfogadottnak tekinteni még egyes közkeletűvé vált (vagy a közkeletűvé válás útján levő) szakszavak esetében is; pl. *extrasystole* (extraszisztolé helyett), *arteriosclerosis* (arterioszklerózis helyett), *thrombophlebitis* (tromboflebitisz helyett), *aerophagia* (aerofágia helyett), *dyspepsia* (diszpepszia helyett) stb.

Ennek az elvnek az alkalmazása során figyelembe kell venni azonban az orvosi szakma **tárgyi valóságának** (mit írunk? miről írunk?) szempontját is.

E szerint az **orvos olvasóknak** szánt szövegekben **latinusan** írjuk a nemzetközileg is használt

a n a t ó m i a i , k ó r - , é l e t - é s s z ö v e t t a n i neveket;

a k ó r o k o z ó k neveit;

a b e t e g s é g m e g n e v e z é s e k e t , a m ű t é t i e l j á r á s o k a t é s a v é d e t t g y ó g y s z e r n e v e k e t (az érvényes gyógyszerkönyv szerint); pl. *histiocyta, epidermis, thyreoidea, caudalis, anaemia perniciosa, glomerulonephritis, erythropoiesis, Penicillium viridans, streptococcusok, Vertebrata, Seduxen* stb.

Még az **orvos olvasóknak** szánt szövegekben is **magyarosan (fonetikusan)** írjuk azonban:

a t u d o m á n y á g a k é s s z a k t e r ű l e t e k neveit: *hematológia, citológia, ortopédia, patológia, szerológia, laringológia* (de lehet: laryngitis) stb.;

a z o r v o s i t e c h n i k a i e l j á r á s o k é s m ű s z e r e k neveit: *akupunktúra, amputáció, biopszia, immunizáció, precipitáció, transzplantáció, laringoszkóp, laringoszkópia* (de lehet: laryngitis), *gasztroszkópia, spektroszkóp* stb.;

a k é m i a i v e g y ű l e t e k é s g y ó g y s z e r k é s z í t m é n y e k neveit (ezekre nézve l.: A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai I—II. Bp., 1972.; Kémiai helyesírási szótár. Bp., 1982.);

a t á r s t u d o m á n y o k (biológia, kémia, fizika, állattan, növénytan stb.) szakkifejezéseit, ha azok e tudományokban fonetikusan írandók (pl.; kémiai szabályzatok, l. fent; Az állatorvosi szakkifejezések használatának és helyesírásának szabályai. Magyar Állatorvosok Lapja 1983: 309—11. stb.).

Általános irányelvnek tekintendő az orvos olvasóknak szánt közleményekben is, hogy a már bevált magyar szavakat, kifejezéseket használjuk az idegenek helyett.

b) A széles olvasóközönségnek, vagyis a nem szakember olvasóknak szánt ismeretterjesztő szövegekben lehetőleg a magyar megnevezéseket kell használni, pl. *áttét*, *gyomorhurut*, *rózsahimlő*, *tüdőgyulladás*, *epekő*; vagy ha ilyen nincs, akkor az idegen megnevezések fonetikus írásmódját célszerű alkalmazni, pl. *cirrózis* (cirrhosis helyett), *metaplázia* (metaplasia helyett), *szkoliózis* (scoliosis helyett), *urémia* (uraemia helyett) stb.

Ilyen közleményekben — a rendszertani nevek és a védett gyógyszerek kivételével — a következetesen alkalmazott fonetikus írásmódot elfogadottnak kell tekinteni, de zárójelben a latinus forma is megadható.

Egyéb elvek

1. A több szóból álló, a latin nyelv ragozási, egyeztetési és szórendi szabályai szerint szerkesztett orvosi kifejezéseket mindig latinosan írjuk; pl. *locus minoris resistentiae*, *myoma laevicellulare* (de lehet: mióma), *cysta mammae benigna* (de lehet: ciszta), *infectio intra venam* (de intravénás injekció).

2. A görög eredetű szavakat is latinosan írjuk, beleértve a valójában görög eredetű *ph*, *th*, *rh*, *x* és *y* használatát is.

3. Magyar képzővel ellátott latinosan írt szavaknál törekedni kell az egész szó magyaros írására, de csak akkor, ha a szó már közkeletűvé vált, vagy ha a latinus szó szerkezet szabályait nem sértjük meg; pl. *infekciós*, *anémias*, *diagnosztizál*, *trombotizál*; de: a máj *excretiós* működése.

4. A szóbokrok írásában is legyen meg a rendező elv(ek) szerinti következetesség; pl. *myalgia*, de *miogén*, *miográf*, *miokardiográf*; vagy *diagnózis*, *diagnosztika*, *diagnosztizál*, *diagnosztizálás*.

5. Az összetett szavak írásában a magyar helyesírás szabályai szerint kell eljárni. A vegyes nyelvű összetételek esetében hibrid íráskép is kialakulhat.

6. Az idegen szavak és kifejezések szótárában (Bakos Ferenc; Bp., 1973. és további lenyomataiban) található, magyarosan írt latin (görög) utótagok és képzők írásmódjában is az ismertetett elvek szerint kell eljárni. Ennek megfelelően a Bakos-féle szótárban magyarosan írt szóvégződéseket (pl. *-áció*, *-áls*, *-búlia*, *-cefália*, *-cita*, *-émia*, *-gnózis*, *-gráfia*, *-mánia*, *-mnézis*, *-óma*, *-ópia*, *-opszia*, *-ózis*, *-pátia*, *-fág*, *-fágia*, *-filia*, *-szkóp*, *-témia*, *-trófia*, *-úria*) a köznyelvivé még nem vált, orvos olvasóknak szánt anatómiai, kór-, élet-, szövet- és rendszertani szavak esetében latinosan írjuk; pl. *hydrocephalia*, *haemophilia*.

Ha viszont a köznyelvben is már széles körben használt szavakról van szó, törekedni kell a magyaros írásra, azaz az egész szó magyaros írására; pl. *immunizáció*, *implantáció*, *epilepszia*, *sztetoszkóp*, *diagnózis*, *ödéma*, *logopédia*, *szarkóma*, *neurózis*, *hipertónia*, *elektrokardiográfia*. A hibrid írás, vagyis a latinosan írt szótó + magyarosan írt szóvégződés vagy fordítva: a magyarosan írt szótó + latinosan írt szóvégződés (pl. *myelogén*, *haemofília*, *hidrocephalia*) nem engedhető meg.

7. Fontos követelmény, hogy egy írásművön belül az írásmód egységes és következetes legyen.

Halász Béla,
az Orvosi Tudományok
Osztályának elnöke

Lőrincze Lajos,
az Anyanyelvi Bizottság
elnöke

Keresztury Dezső,
a Helyesírási Bizottság
elnöke

A televízió sportműsorainak nyelvéről

1. A Magyar Televízió nyelvi bizottságának felkérésére 1988. február közepétől április elejéig rendszeresen figyeltem nyelvi szempontból a televízió sportműsorait. Nem állítom, hogy mindent meg tudtam nézni, ami e bő hat hét alatt a képernyőre került, de szerencsére ebben az időszakban annyi nagy horderejű — s ennek megfelelően sok óra hosszát közvetített — versenysorozat zajlott (a calgaryi téli olimpia, továbbá asztalitenisz-EB, fedettpályás atlétikai EB, műkorcsolya- és jégtánc-VB), hogy így is igazán bőséges anyagból válogathattam. A helyszíni közvetítéseken kívül igyekeztem figyelemmel kísérni az egyéb sportműsorokat (a bridzsműsort, a vasárnap esti hírösszefoglalót, az Antenna ilyen tárgyú adását stb.) is. Összesen csaknem száz órányi műsorforlyamból szűrtem tehát ki azokat a nyelvi adatokat, jelenségeket (olykor hibákat), melyeket a következőkben bemutatok és (vázlatosan) értékelek.

Ha ehhez az adásidőhöz viszonyítjuk a szóvá teendő hibák számát, nyomban leszögezhetjük, hogy a televízió sportszerkesztőinek és -riportereinek nincs okuk restelkedésre a műsorok nyelvi színvonala miatt. Mivel azonban az ilyen áttekintéseknek nyilvánvalóan az a céljuk, hogy adataikkal, javaslatokkal minél hasznosabban járuljanak hozzá a vizsgált műsortípus nyelvhasználatának helyesebbé, stílusosabbá tételéhez, úgy gondoltam, akkor értelmezem jól feladatomat, ha a kifogásokra összpontosítok. Vagyis az itt következő összeállítás nem azzal az igénnyel készült, hogy minden részletre kiterjedő jellemzését és értékelését nyújtsa a televízióbeli sportnyelvnek, hanem mindössze arra vállalkozik, hogy lajstromba szedje a vitatható helyességű — vagy éppenséggel hibás, kijavítandó — nyelvi formákat, nyelvhasználati szokásokat.

A televízió főhivatású sportszerkesztőinek nyelvi teljesítményét Grétsy László, a nyelvi bizottság társelnöke egyenként is értékelte. Minthogy azonban ezek a — sok apró fogyatékosagra is rámutató — egyéni jellemzések nem a nagyközönségnek szólnak, hanem személy szerint az illető riporternek, úgy „sportszerű”, ha a bizottsági vita alapjául szolgáló előterjesztésnek ezt a részét nem tesszük közzé folyóiratunkban. Őszintén reméljük viszont, hogy a bírálat kedvező hatását rövidesen tapasztalni fogjuk a képernyő előtt.

2. **Helyesírás, hangsúlyozás, kiejtés.** — A „helyben” készült (tehát nem a képpel együtt kapott) inzertek helyesírása általában megfelelő, legalábbis nem rosszabb, mint más tévéműsoroké. Szemet szúrt azonban néhány egybe- és különírási pontatlanság, pl. *Bridzs rejtvény*, *Bridzs-magazin* (febr. 10.), Albert Flórián *szakosztály igazgató* (márc. 31., Telesport). Az első kettőt, kételemű jelöletlen határozós összetételek lévén, egy szóba kellett volna írni: *Bridzsrejtvény*, *Bridzsmagazin*. A *szakosztály-igazgató* pedig kötőjellel írandó, mivel olyan háromelemű összetétel (jelöletlen birtokos jelzős összetett szó), amely hosszabb hat szótagnál.

A riporternek, műsorvezetőnek beszédtechnikája (hangképzése, beszédtempója, hangsúlyozása, hanglejtése) egészében véve kielégítőnek mondható, nem vonja el a néző figyelmét a közlés tartalmáról. Szóvá kell azonban tenni azt az aránylag gyakori hangsúlyozási hibát, hogy a beszélő a hangsúlyt kellő ok nélkül későbbre csúsztatja, pl. (a hangsúlyosan ejtett szótagot megemeléssel jelölve): „együtt él a kapus a játékkal” (márc. 18., vízilabda); „válogatottunk

most együtt készül” (ápr. 3., Telesport, a műsorvezető szövegéből); „azután újra kezdhetette a rövidprogramot” (márc. 25., műkorcsolya).

Még arra is hallhattunk példát, hogy a hangsúly egy felsőfokú melléknévben a fokjel mögé, a melléknévi alapalak első szótagjára tolódott át: „az egyik legerősebb magyar játékos” (ápr. 3., vízilabda).

A hangsúly késleltetésének többféle oka is lehet (túlértelmezés, emocionális tényezők, a gyors ütemű, rögtönzött beszéd folyamán „elmulasztott” hangsúlynak utólag való pótlása stb.). Ez azonban nem teheti kérdéssé, hogy az idézett mondatok egy hangsúlyszakaszt alkotó szerkezeteiben a nyomaték (hacsak a beszédhelyzet és/vagy a szöveggörnyezet másképp nem kívánja) az irodalmi nyelvi ejtésnorma szerint a z e l s ő s z ó t a g r a esik: e(gy)gyütt él, e(gy)gyütt készül, újra kezdhetette, legerősebb.

A kiejtésre rátérve, magyar szavak kiejtésében a szabályostól való eltérést alig tapasztalhattunk. Elvétve előfordult magánhangzónyújtás hangsúlyos szótagban: [A] „Héra [nevű ló] békésen kőröz” (ápr. 3., Telesport, a lovastornászverseny tudósítójától). Ezt pestiességgként szokták megróni (*kőr, kőrut, öv, tól* stb.), jóllehet a regionális köznyelvekben, nyelvjárásokban sem ismeretlen. Választékosabb beszédben azonban a *kőröz, kőrut, öv, tol* stb. szavakat az írásképek is rögzítette irodalmi nyelvi alakjukban kell kimondani. Ez természetesen a televízió hivatásos beszélőire is vonatkozik.

Kissé szigorúbban kell megítélnünk a kényelmeskedő ejtésből fakadó pongyola mássalhangzó-rövidülést, pl. „lőte” (értsd: *lőtte*, ti. a gólt vagy a labdát); „egy kimaradt, egy *belől* emberelőny” (márc. 18., vízilabda). Ismétlődő hiba az *egy* határozatlan névelőnek, ill. számnévnek (és származékainak) betű szerinti, azaz rövid *gy*-vel való kiejtése: „együttes” (márc. 27., Telesport), „egyegy (értsd: egy-egy) kipontozódás mind a két csapatban” (ápr. 1., vízilabda). Eredményközlésben is gyakran hallható az „egyegy” ejtismód a helyes *eggy—eggy* helyett. A *gy* betű mindezekben a szavakban hosszan ejtendő: *eggy, eggyüttes* stb.

Jóval több adat, feljegyzés gyűlt össze a „sportnyelvi órjárat” másfél hónapja alatt az *i d e g e n n e v e k* kiejtésének tárgyköréből. Mielőtt rátérnék a konkrét esetekre, jeleznem kell, hogy elvi szempontból sem problémátlan, milyen követelményeket kell és lehet támasztani ezen a téren a sportújságírókkal (és általában a tömegtájékoztató fórumain szót kapó szakértőkkel, hivatásos „kommunikátorokkal”) szemben.

Nemrégiben az Élet és Irodalom Visszhang rovatában olvashattuk Rádi Péter érdekes fejtegetéseit a „nagynemzeti nonszalansz” és a „kisnemzeti sznobéria” kettősségéről (ÉS, 1988. ápr. 1. sz., 2), tehát arról, hogy míg az angolszászok, franciák stb. könnyed nemtörődomséggel hasonítják (torzítják?) anyanyelvük kiejtési szabályaihoz az idegen neveket, addig a „kis” népek értelmisége (és tömegkommunikációja) kínosan ügyel a pontosságra, nem ritkán saját hangképzési modelljétől (artikulációs bázisától) egészen idegen ejtismódokat próbálva magára erőltetni. (A szerző szerint mi magyarok az utóbbi típusba tartozunk.)

A „helyes” és a „hibás” végletei között természetesen ebben az esetben is több közbülső fokozat különböztethető meg: „hibás” — „elnagyolt” — „pontos”, sőt ezen túl egy „túl pontos”, azaz finomkodón, affektáltan pontos ejtismód. (Itt közbe kell szúrni, hogy mindvégig a magyar beszédben, magyar nyelvű szöveggörnyezetben való kiejtésről van szó. Hiszen például *Hegel* nevének „hégl” ejtése csak magyar beszédben számítana modoros túlzásnak,

németül beszélve így természetes és helyes. Ha viszont magyarul beszélünk, célszerű „beérni” a hagyományos és általánosan elterjedt „hégel”-l.)

Az említett cikk a következőképpen foglalja össze az idegen nevek magyar beszédbeli kiejtésének alapelveit: „Az esetek egy részében kialakult egy kiejtési szokás, amely némileg közelít az eredetihez, de nem azonos vele. (. . .) Tartsuk be a közismertnek tekinthető idegen kiejtési szabályokat, de ne törekedjünk filológiai pontosságra.”

Akármilyen meggyőző is azonban ez az alapelv, a gyakorlatban alkalmazni nem mindig könnyű. Minősíthetjük-e például kiejtési hibának, ha a téli olimpia háromszoros bajnoknőjének, a holland *van Gennip*-nek a nevét több műsorvezetőtől, kommentátortól is „van gennip” alakban halljuk? Hiába tudjuk ugyanis, hogy ennek a névnek a valószínű holland kiejtése „fán henip” (azért csak „valószínű”, mert neveknél mindig adódhat a szabályostól eltérő családai vagy egyéni változat), könnyen lehet, hogy éppen ezt, a „szabályosat” érezné kimódoltnak, erőtletettnek a magyar néző. Vajon hol kezdődnek azok a „közismertnek tekinthető” idegen kiejtési szabályok? A Tények könyve '88 szerint a 14 éven felüli magyar lakosságnak mindössze 4%-a ért és beszél tűrhetően angolul (i. m. 521; az adat forrása nincs feltüntetve).

Vannak azért tiszta (vagy aránylag „tisztább”) esetek is. Talán nem esünk a maximalizmus hibájába, ha legalább a nagyobb európai kultúrnyelvek főbb kiejtési szabályainak ismeretét elvárjuk a televízió főfoglalkozású munkatársaitól, akik minden szavukkal műveltséget (vagy műveletlenséget) terjesztenek. A kicsit is tájékozottabb tévéző bizony felszisszen, ha az olimpiai és világ bajnok francia vívónak, Philippe *Riboud*-nak a nevét „ribu” helyett „ribó” alakban kénytelen hallani a műsorvezetőtől (márc. 27., Telesport), vagy ha az olasz születésű (és most éppen olasz klubcsapatban játszó) belga *Scifo* továbbra is „szkifó” marad a magyar tévében (márc. 26., belga–magyar válogatott labdarúgó-mérkőzés), noha ő bizonyára „sífo”-nak ejti a nevét, az olasz nyelv szabályai szerint.

Sajátos válfaja, altípusa a pontatlan kiejtésnek a „túl jó” ejtés, amikor olyan hangot vagy hangkapcsolatot „olvasnak bele” valamely idegen névbe, amely az illető nyelvre valóban jellemző, de az adott névben történetesen nem fordul elő. Pl. az argentin *Bilardo* nem „bijardo” (ápr. 3., Telesport), hanem csak „bilardo”. Hasonló „hiperkorrektsséggel” (vagyis olyan jól, hogy már rosszul) ejtette a két riporter a téli olimpia záróünnepségének közvetítésében a következő színhely nevét többször is „albervij”-nek, megfélekedve arról, hogy az *Albertville* név utótagját alkotó *ville*, azaz 'város' főnevet – a legtöbb *-ille* végű francia szótól eltérően – „vil”-nek ejtik, következésképp az 1992-es téli olimpia rendezője sem lehet „albervij”, hanem csak „albervil” vagy „albervill”. Ne akarjunk franciábbak lenni a franciáknál! Szerencsére még van négy évünk megtanulni – és megtanítani, hiszen a magyar néző mostanáig nemigen hallhatott erről az alpesi síkötőpontról.

A „túl jó” kiejtésnél még az is jobb, ha a kommentátor vagy hírolvasó úgy mondja ki a számára ismeretlen idegen nevet, ahogy a (telex)papírján leírva látja. Ez persze ritkán fordul elő, s inkább derűtséget kelt, mintsem bosszúságot okoz, pl. amikor a *Malines*, azaz „málin” város-, ill. futballcsapatnevet magyaros betűejtéssel „malines”-nek olvasta ki a műsorvezető az április 7-i Telesportban. Az olasz *Bari* nevet azonban talán még húsvétkor sem kellett volna „bari”-nak mondani (ápr. 3., Telesport, a totóeredmények felolvasásakor).

Végül pedig ügyelni kell a következetességre az idegen nevek kiejtésében (is). Egy kanadai jégkorongozó, az alighanem kanadai francia *Boisvert* nevét a helyszínről közvetítő riporter „boáver”-nek ejtette, nem sokkal később a filmösszefoglaló kommentátora (itthonról) „boaszvert”-et mondott. Valószínűleg az előbbi volt a helyes, de nem is ez a lényeg, hanem hogy a sportosztály munkatársai figyeljenek jobban egymásra és természetesen a nézőkre is!

3. Nyelvtani és nyelvhelyességi megfigyelések.
 — Ebben a fejezetben olyan nyelvi jelenségeket sorakoztatok fel, amelyek nem sajátosan sportnyelvi természetűek, hanem általánosságban jellemzik napjaink kevésbé választékos nyelvhasználatát, s ennek révén jelennek meg a sportnyelvben is.

A szóképzés terén megfigyelhető az *-s* melléknévképző terjedése a részben hasonló funkciójú *-i* képző rovására. Ha *szabadidős* tevékenység vagy program gyanánt *tévésközvetítést* (márc. 23., műkorcsolya) nézünk, ilyen jelzős szerkezetet is hallhatunk: *döntős szereplés* (ápr. 7., Telesport), ami nem egyéb, mint az illető klubcsapat (lehetséges) *döntőbeli* szereplése. A nyelvszokás még nem döntött ezeknek az *-s* képzős új mellékneveknek a sorsáról; lehet, hogy idővel jó néhányuk gyökeret ver.

A szavakat mondatná összefűző jelek és ragok köréből figyelmet érdemelhet a *-k* többesjel előtti kötőhangzó gyakoribbá, mondhatni általánossá válása a *-ható*, *-hető* képzős melléknévi igenévi állítmányokban, pl. „... ennek *tudhatóak* be” (márc. 18., vízilabda). A régebbi norma szerint a folyamatos melléknévi igenevek többes számú alakjában nem áll kötőhangzó az *-ó*, *-ő* képző és a többesjel között („... ennek *tudhatóak* be”), de úgy látszik, meg kell barátkoznunk ezekkel az egy szótaggal hosszabb, nem is mindig jó hangzású alakulatokkal. Terjedésüket segíti, hogy az *-ó*, *-ő* képzős, eredetileg melléknévi igenévi szófajú melléknevekben — megkülönböztetésül a főnevsültektől — a többesjel elé mind gyakrabban iktatódik be kötőhangzó: „Ezek a *hódítók* [főnév] nem is olyan *hódítóak* [melléknév]”; „Akármit mondanak a *vezetők* [főnév], ezek a módszerek nem *célravezetőek* [melléknév]”; stb. Ilyenkor tehát a kötőhangzónak szófaj-megkülönböztető rendeltetése is van.

Némelyik egyes hangrendű szavunknak ingadozik a toldalékolása: egyaránt kapcsolható hozzájuk magas kötőhangzó is, mély is. Ilyenkor a mély hangrendű változatot részesítsük előnyben, hogy ezzel is csökkenjen a nyelvünkben túltengő *e* magánhangzók aránya. Ha pedig az ingadozás a mély hangú változat javára látszik eldőlni, semmiképp se elevenítsük föl a — korábban, meglehet, általános használatú — magasan toldalékolt formát. Tehát például ebben a mondatban: „Nagyon szeretik itt az *argentíneket*” (febr. 13., olimpiai megnyitó) szívesebben hallottam volna a közvetítőtől a mély hangrendű *argentínokat* változatot.

A ragozási jelenségek sorában megemlíthető még az *avval*, *evvel* típusú, regresszív irányban hasonult ragos alakok terjedése a művelt köznyelvben azelőtt szinte egyeduralkodó *azzal*, *ezzel* rovására: „... de *evvel* együtt” (márc. 6., atlétika); „És *evvel* együtt nem ő a világbajnok!” (márc. 25., műkorcsolya). Az *az*, *ez* mutató névmás egyéb ragos alakjaiban egyébként mindig is a *z* hasonult a rag első mássalhangzójához (*arról*, *ahhoz*, *abból* stb.). Most, úgy látszik, az *avval* is beáll ebbe a sorba. A rendszerkényszer érvényesülését azonban nem kell siettetni; aki az *avval*, *evvel* szóalakon ma is érez valami

vulgáris-népies mellékízt, bátran élhet a semlegesen köznyelvi *azzal, ezzel* formával.

Sietősség és következményei: így jellemezhetjük a következő példákat. Tudjuk persze, hogy az újságírói munkának szinte elkerülhetetlen velejárója az idővel való versenyfutás. Mégsem hagyhatjuk szó nélkül, ha sietségből lényeges nyelvi elem(ek) marad(nak) ki a közlésből. A műkorcsolyázó-VB programismertetőjében láthattuk ezeket a hibás inzerteket: „Párosok rövid programja”; „Párosok szabadkorcsolyázása” (márc. 20., Telesport). Mivel itt nem általánosságban van szó *párosokról*, hanem azokról a párosokról, amelyek a világbajnokságon részt vesznek, ki kellett volna tenni elébük a határozott névelőt. (Azt csak zárójelben fűzöm hozzá, hogy a *rövidprogram* főnevet is másképp kell írni, mint ahogy a képernyőn megjelent.) Vagyis ez lett volna a kifogástalan megoldás: „A párosok rövidprogramja”; „A párosok szabadkorcsolyázása”.

Szintén a sietség rovására írható az igekötők olykori kimaradása, elhagyása (bár ennek a terjedőben levő jelenségnek egyéb nyelvi és nyelven kívüli okai is vannak). Pl.: „[Egerszegi Krisztina úszónő] tavaly *robbant*, nemcsak az ifjúsági, hanem a felnőtt mezőnybe is” (márc. 31., Telesport); „a Bruges a Panathinaikoszt *búcsúztatta*” (ápr. 7., Telesport). Mind a két mondatban pontosabb — és így helyesebb is — igekötős igét alkalmazni: a fiatal úszónő *berobbant* az élvonalba, a Bruges csapata pedig *elbúcsúztatta* a görögöket a kupától.

Nyelvhelyességi zökkenőt nemcsak a sietség okozhat, hanem ellentéte, a körülményeskedés is. Az olykor a sportadásokban is tapasztalható *terjengős* fogalmazás alighanem a hivatali-közéleti zsargon hatásának tulajdonítható. Hivatali nyelvi eredete van például annak a szokásnak, hogy a rövid (általában egyszótagos) határozóragokat testesebb névutókkal helyettesítik. Egy vízilabda-mérkőzés előtt ezt hallottuk a riportertől: „egy apró házi ünnepség az NSZK csapatán *belül*” (ápr. 1.). Rövidebb és természetesebb lett volna így: az NSZK csapatában, esetleg csapatánál.

A rag helyett használt terjengős névutó sokszor nem is igazi névutó, hanem csupán névutóul szolgáló, a névutóvá válás útján megindult tartalmas névszó: „Hetedik *alkalommal* rendezték meg az ICO Kupát” (márc. 27., Telesport). A *hetedik alkalommal* kifejezés több mint kétszer olyan hosszú, mint a *hetedszer* ragos alak, amelynek helyét bitorolja. Itt tehát nemcsak a stílusosság, hanem a gazdaságosság szempontja is a rag mellett szól a névutóval szemben.

Harmadik ilyen példánk is hivatali nyelvi hatást tükröz: „*Ezt követően* pedig a Telesport jelentkezik” (ápr. 7., Telesport, műsorismertetés). Ismeretes, hogy a mozgalmi zsargonban nincs *előtte* és *utána*, hanem csak *ezt megelőzőben* és *ezt követően*. Kár volna meghonosítani ezt a bikkfanyelvet a sportműsorokban! Reméljük, ez csak nyelvbtlás volt, és *ezután* is úgy hangzik majd a műsorismertetés, ahogy megszoktuk: „*Ezután* (vagy: *Utána*) a Telesport következik.” Mindenki jobban járna így, mert ezek a szóalakok nemcsak szebbek, hanem rövidebbek is.

A nyelvtani, nyelvhelyességi jelenségek áttekintését néhány *m o n d a t t a n i* megfigyeléssel zárom. A sportriporterek mondatszerkesztése általában megfelel a műfaj követelményeinek: mondataik rövidek, világos szerkezetűek, ennél fogva jól követhetők. A helyszíni közvetítésekben gyakoriak a nominális szerkesztésű (igét nem tartalmazó) és a hiányos mondatok.

A kö t ő s z ó k használatában nem tapasztaltam eltérést a mai beszélt köznyelvtől: az *amely* itt is mindinkább átengedi helyét az *ami*-nek, s ez nem hiba, sőt lassan már pongyolaságnak sem tekinthető. Az viszont feltűnhetett a figyelmesebb hallgatónak, hogy egy ízben éppen olyankor hangzott el az egyébként csakugyan választékosabb *amely* kötőszó, amikor nyelvtanilag csak az *ami* (vagy mellérendelés) lett volna kifogástalan: „Téli és nyári olimpián egyaránt győzött, *amely* eddig csak egyszer fordult elő: . . .” (febr. 27., olimpiai összefoglaló). Helyesen: „. . . győzött, *ami* eddig . . .” vagy: „. . . győzött. *Ez* eddig . . .”

Említésre érdemes sz ó r e n d i hibát a meghallgatott műsorokban nem észleltem, hacsak az igekötőnek az ilyenféle mondatokban tapasztalható el nem választását nem minősítem annak: „Ez a vita *nehezen eldönthető*” (márc. 26., belga—magyar labdarúgó-mérkőzés). A hagyományos norma, mint ismeretes, ilyen esetekben az igekötőnek az igenévi állítmány mögé vetését írja elő (. . . *nehezen dönthető el*), mivel a hangsúly nem az állítmányon, hanem annak határozói bővítményén, a *nehezen* szón van (vö. Török Gábor: Nyr. 1985: 404—6). Aki nem tud vagy nem kíván választani a hagyományos és az újabban divatba jövő szórendi változat között, az folyamodhat egyéb megoldáshoz is: „Ezt a vitát *nehéz* (vagy: *nem könnyű*) *eldönteni*”; „Ez a vita *szinte eldönthetetlen*”; stb.

Nem meglepő, hogy a helyszíni közvetítés hevében becsúszott a fogalmazásba jó néhány *k e v e r e d é s* is. Ezek egy része nyilván egyedi eset, amely fennakad ugyan a nyelvész gyűjtőhálójában, de a néző észre sem veszi: [Hugo Sanchez] „negyedik *gólkirálysági címe* küszöbén áll” (ápr. 7., Telesport; vagy *negyedik gólkirálysága*, vagy *negyedik gólkirályi címe*); „Csak *kapusbravúr árán marad el a gól*” (uo.; vagy így: „A gólt csak *kapusbravúr árán* lehetett *elhárítani*”, vagy így: „(A) *kapusbravúr folytán elmaradt a gól*”).

A keveredések másik fajtája viszont több-kevesebb rendszerességgel ismétlődik a beszélt nyelvben is, a közvetítésekben is. Ezeket érdemes lenne kiszűrni, még mielőtt (sport)riporterri beidegződéssé válnak:

„*Kétségkívül, hogy hatalmasat esett*” [a nyugatnémet labdarúgó] (márc. 16., Real—Bayern BEK-mérkőzés; ez is jó: „*Kétségkívül hatalmasat esett*”, meg ez is: „*Kétségtelen, hogy hatalmasat esett*”, csak épp az nem jó, ami elhangzott);

„*a leggyorsabb időt futotta*” (márc. 6., atlétika; a költői stílusban — az időt megszemélyesítve — lehet írni *gyors idő-ről*, *gyors futású idő-ről*; sportközvetítésben azonban szerencsésebb lett volna ezek közül választani: „*a leggyorsabban X. Y. futott*”; „*a legjobb időt X. Y. futotta*”; „*a legrövidebb idő alatt X. Y. futotta le vagy futotta végig a távot*”);

[egy vízilabdázó a kapu torkából fölé lő] „*Így nemcsak az egyenlítési lehetőség marad el*” (márc. 18.; a *lehetőség* nem *maradt el*, csak maga az egyenlítés; az egyenlítési lehetőség legfeljebb *kimaradt* vagy *kihasztnátlanul maradt*; a *lehetőség* újabban divatszó is, vö. Faragó Vilmos cikkét: ÉS, 1988. ápr. 1. sz., 13);

„. . . egy *kimaradt, egy belőtt emberelőny*”; „. . . *belőtték* a nagyon fontos *emberelőnyt*” (márc. 18.; kérdés, *be lehet-e löni* egy emberelőnyt; belőni ugyanis a *labdát* vagy — kissé pontatlanul — a *gólt* szokták, sokszor *emberelőnyből*; az *emberelőnyös helyzetet*, röviden *emberelőnyt* viszont inkább *kihasztnálják, értékesítik*; ugyanilyen pongyolaság ez is: *belővi a helyzetet*, nyilván a *kihagyja a helyzetet* analógiájára; erre azonban most nem hallottam példát).

4. Szóhasználat, stílus. — „A rádióriporter a szavak muzsikájával játszik a hallgató lelkén.” Maurice Maeterlincknek ezek a szavai, melyeket Szepesi György idézett az Antenna című tévéműsornak a sportközvetítések műhelytitkaival foglalkozó adásában (márc. 26.), érvényesek a televíziós sportriporter munkájára is, azzal a különbséggel, hogy neki „a szavak muzsikáját” folyamatosan össze kell egyeztetnie a képek nyújtotta élménnyel. Ez egyrészt megkönnyíti a dolgát, hiszen sok mindent a kép mond el helyette, másrészt viszont többletnehézségek elé is állítja, ugyanis nem könnyű eldönteni, mennyi szóra (és milyen szavakra) van szüksége a nézőnek az adott helyzetben. Mindez rengeteg módszertani és stíluskérdést vet fel, ráadásul jórészt olyan kérdéseket, melyeknek megválaszolása kívülesik a nyelvész illetékességi körén. Ezért ebben a fejezetben olyan (és csak olyan) stílárius vonatkozásokat érintek, melyeknek jól megragadható nyelvi alapjai és jegyei vannak.

Nem foglalkozom tehát azzal a kérdéssel, milyen is a jó televíziós sportriporter. Vitray Tamás erről azt mondta az említett műsorban: az a jó riporter, aki saját magát tudja adni, aki a saját stílusában beszél. De mennyit? Vitray szerint nem a beszéd mennyisége a fontos, nem a jó előre kiagyalt „blickfangok”, hanem az, hogy a néző úgy érezze: ott ül mellette valaki a nézőtérén, aki valamivel többet tud ugyan nála a pályán zajló események szakmai hátteréről és kísérő körülményeiről, s amit tud, azt — ha alkalom adódik rá — el is mondja, de alapjában véve ugyanúgy gyönyörködik vagy bosszankodik a látottakon, mint bármelyik néző. Más tévériporterek viszont egy hűvösebb, szakszerűbb, bizonyos értelemben „elidegenített” stílusnak a hívei.

Nem sorolom tovább a lehetséges nyelvi magatartásokat. Hiszen a lényeg amúgy sem ebben van. Hanem abban, hogy a riporter felismerje, melyik az a stílus, ami őhozá illik, s azt igyekezzék a maga egyéniségével megtölteni, a maga képére formálni. Ebben a stíluskeresésben és -kiformálásban fontos szerepet játszik a szóhasználat, a szavak stílusértékének ismerete. A következőkben erről lesz szó.

Van a nyelv művelésnek egy olyan „örökzöld” témája, amely mindig is jobban érdekelte a laikusokat, mint a nyelvészeket: az idegen szavak kérdése. Kezdjük tehát ezzel, de nem akarok túl sok szót vesztegetni rá. Az általam látott sportadások riporterei, műsorvezetői, úgy vettem észre, nem lettek hűtlenek a magyar sportújságírásnak ahhoz a nemes hagyományához, hogy igyekszik megtalálni az idegen szakszók magyar megfelelőit, s ezeket, ha alkalmasnak bizonyulnak, következetesen használja (*silővészet, túlütés, lovastusa* stb.). Fölösleges idegen szót, amilyen ez volt: „látványos képpel fejezik be az olimpiai sportágak imitációját” (febr. 13., a téli olimpiai megnyitójáról), alig hallottunk. Csak szűk körben ismert jelentésű idegen szak kifejezést is csupán ezt az egyet: *szuperdzsi* (az olimpiai közvetítésekben, többször is). A „super G” az angol *super giant slalom*, azaz *szuper-óriásműlesiklás* (netán *szuperóriás-műlesiklás*?) rövidítése. Ezt nem ártott volna ismételtlen elmondani, azoknak a tévézőknek a kedvéért, akik sem angolul, sem „alpesi-síül” nem értenek. Hibásan ejtett idegen szó mindössze ez az egy ütötte meg a fületem: „bulletin” (febr. 13., olimpiai megnyitóünnepség). A *bulletin* szót, bár megvan az angolban is, nálunk inkább franciás kiejtéssel, „bülten” alakban ismerik, akik ismerik. Jobb lett volna tehát a sportriporternek is így mondania. De még jobb lett volna helyette a (*hivatalos*) *jelentés* vagy *közlöny*, esetleg a *műsorújság*, *versenyprogram* stb. kifejezéssel élni.

A sportnyelvnek, pontosabban szólva: a sportújságírói nyelvhasználatnak is megvannak a maga *divat szavai*, amelyeket a kelleténél sűrűbben alkalmaz, s ezzel egy kissé le is járát, vagy legalábbis kétes hírbe hoz. Ilyenek: *szépségdíjas* akció (ápr. 3., Telesport), *odafigyel* a világ valamire (márc. 25., műkorcsolya), *elvállalják* a lövéseket (ápr. 3., Telesport, vízilabda). Divatos az ezzel (sőt: *evvel*) *együtt* kifejezés is, a megengedő színezetű ellentét érzékeltetésére: „*És evvel együtt* nem ő a világbajnok!” (márc. 25., műkorcsolya); „... *azzal együtt* jól csinálta, hogy most végül a hálóba tálalta” (ti. a labdát; márc. 26., asztalitenisz). Ezek a szavak, szókapcsolatok tulajdonképpen nem hibásak, de a túl gyakori emlegetés megfosztja őket minden stílusértéküktől. Érdeemes lenne hát egy ideig „pihentetni” őket. Pl. az *elvállalja a lövést* helyett ezeket ajánlhatom: *lövésre vállalkozik, rászánja magát a lövésre*.

Előfordult a közvetítésekben egypár *szótévesztés* is: „nem is *eresztenek* [nyilván: *engednek*] ki a svédek” (febr. 14., olimpiai jégkorong-összefoglaló); „*valójában* [helyesen: *valóban*] látványos képpel fejezik be az olimpiai sportágak imitációját” (febr. 13., megnyitőünnepség). Ezek azonban oly mindennapos velejárói a spontán beszédnek, hogy semmi különösebb stilisztikai tanulságot sem szolgáltatnak. Jóval érdekesebbek náluk az ún. *stílus kocsanások* (a kifejezést Koltói Ádámtól veszem, l. Nép-szabadság, 1985. febr. 16. sz.), amikor a szó valamiért nem illik rá arra a tartalomra, amelyet közvetíteni próbál. Például a téli olimpia északi síszámainak riportere kezdetben minden jelentkezésekor ugyanazzal a *sármos* jelzővel illette a színhelyet, miközben a képernyőn barátságatlan sötét hegyek tünedeztek föl. Azt sem értettem, miért mondja, hogy a (számunkra, semleges nézők számára meglehetősen érdektelen) versenyző „*veszedelmesen* közeledik az ellenőrzőponthoz” (febr. 19., sífutás). Végül pedig még Gyulai István „*sármos*” egyénisége (őreá jobban illik ez a jelző, mint a Sziklás-hegységre!) sem tudott meggyőzni arról, hogy a húszegynéhány éves — és még hajadon! — Katarina Witt valóban *nagyasszonya* vagy *tündérr királynője*! Ezzel azonban már a „*de gustibus*” övezetébe érkeztünk, ahol a nyelvésznek pontosan ugyanannyi szava lehet, mint bármelyik tévénézőnek, akinek vagy tetszik egy riporteri ötlet, vagy nem, s többnyire azt sem tudja megmondani, miért.

Végző soron úgyszólván az a jó stílus, amely meg tudja teremteni (és fenn is tudja tartani) a kapcsolatot a beszélő és a közönség között. A cél nyilvánvaló: megragadni a figyelmet és rokonszenvet kelteni, elsősorban a téma, a közvetített sportesemény, de egy kicsit saját maga iránt is. Ennek érdekében többféle irányban is eltérhet a riporter a semleges, színezetlen közlés stílusától. De valamilyen irányban el kell térnie, mert különben azonosíthatatlan marad, és unalmat kelt, mint valami hivatalos közlemény.

A nézővel való kontaktusteremtés egyik útja (talán a legszokásosabb, legtermészetesebb útja) az *oldottabb szóhasználat*: az asztaliteniszező *dobálja* vagy *püföli* a labdát (márc. 27.); „Ez a kislány *rettenetesen fel lett dobva* ettől a lehetőségtől” (márc. 26., műkorcsolya). Mint az utóbbi példa is mutatja, a stílárís „lazítás” lehetővé teszi, sőt megkívánja argónyelvi elemek beszűremlését is. Akinek megvan hozzá a stílusbiztonsága, még bizalmas-vulgáris kiszólásokat is megengedhet magának, mint Gyulai István, akitől röpké fél óra leforgása alatt a következőket hallhattuk: „*a fene tudja*, mért áll ilyen sokadik helyen” (márc. 25., műkorcsolya); „*ez kutyafüle*, amit adtak rá” (ti. a pontozók; uo.); „*listába foglalják, mi az ördögöt* csinál a kúrjében” (uo.).

Hatásos eszköze lehet a kontaktus megteremtésének az egyéni kifejezés mód hangsúlyozása is, pl. az, hogy a riporter eredeti szóképekkel, nyelvi képekkel teszi szemléletessé mondanivalóját: „Egy olyan párbajra *hasonlít* ez a mérkőzés, amelyen mi nem azt a fegyvert választhattuk, ami a legjobban fekszik nekünk” (márc. 26., belga – magyar válogatott mérkőzés); „jó lendülettel, *bombabiztosan*” [futja kúrját Katarina Witt] (márc. 26., műkorcsolya).

A képszerű kifejezés mód jó alkalmat nyújt a nyelvi humor megcsillantására is: „tripla Salchowot *dobott Lizán Neil*” (márc. 23.; ennek a szójátékos képnek azon alapul a humora, hogy cselgáncs-szakkifejezéssel ábrázol egy műkorcsolyázó-figurát); „Vadonatúj műanyagborításon kell megrendezni a teke-világbajnokságot, nehogy *hazafelé dőljenek a fák*” (ápr. 7., Telesport). Megecsik azonban, hogy a riporter akaratlanul neveteti meg a nézőt, mondjuk azzal, hogy így töpreng egy versenyző elszánt készülődését figyelve: „Lehet, hogy még *az arany is ott motoszkál a kisaqyában?*” (márc. 25.).

5. Ezzel a bájos képzavarral be is fejezzük nyelvi tallózásunkat. Vég-eredményben elmondhatjuk: televízióink sportriporterei semmivel sem beszélnek rosszabbul, mint más műsorfajták hivatásos közreműködői, sőt egy kicsivel talán még jobban is. Ha valamiben javulniuk kellene, az elsősorban az idegen nevek pontosabb kiejtése és a természetes, magyaros hangsúlyozás. A nyelvi bizottság mindenesetre továbbra is figyelemmel kíséri munkájukat, és alkalomadtán újból napirendjére tűzi a sportműsorok nyelvhasználatát.

Kemény Gábor

Magyartalanság és magyarkodás helynévhasználatunkban

A magyar közvélemény egyöntetű – és jogos – felháborodással fogadta azt a hírt, hogy Romániában a hatalmas birtokcsai néhány éven belül több ezer települést szándékoznak eltörölni a föld színéről. S nem volt kisebb a felháborodás akkor sem, amikor – már ezt megelőzően – hírül vettük, hogy a romániai magyar és német lapokat egyetlen tollvonással megint eltiltották a magyar, illetve a német helynevek használatától.

A felháborodás teljesen érthető s – ismétlem – jogos. Bennem azonban a névhasználati tilalomról szóló hír hallatán óhatatlanul felötlött a kérdés, hogy a történektekben nem vagyunk-e részesei mi is, akik az utóbbi évtizedekben önhibánkból könnyen keveredhettünk olyan látszatba, mintha a szóban forgó magyar helynevek használatához magunk sem ragaszkodnánk. Mert bizony sokakban kelthetett efféle hiedelmet az a tapasztalat, hogy a történelmi Magyarország ma más országokhoz tartozó településeinek magyar nevével jóideje a magyarországi lapok hasábjain is vajmi ritkán találkozhatni. Vagy ha mégis, nemegyszer csak amolyan bocsánatkérő megszorítások társaságában. Például így: „*Nagyszeben* (a mai *Sibiu*)”. Ami nemcsak indokolatlan lelki-furdalásra valló dolog, hanem ráadásul értelmetlen is, hiszen a Királyföld szék-városának román neve régen is *Sibiu* volt, magyar neve pedig ma is *Nagyszeben*. Vagyis ilyesféle közléseknek csak kivételes esetekben volna létjogosultságuk. Példának okáért *Gyulafehérvár* esetében (mivelhogy ezt a várost régeb-

ben a románok is a maitól eltérő, szláv eredetű néven — *Bălgrad* néven — emlegették, s csupán a 20. században keresztelték át latin nevének felelevenítésével *Alba Iulid*-ra). Vagy ha *Marosvásárhely* jön szóba (amelyet román részről régebben a magyar elnevezéséből kifejlődött *Oșorhei* névvel illettek, s szintén csupán a jelenkorban ruháztak fel a *Tîrgu Mureș* névvel).

De hiába: hírközlő eszközeinknek a magyar helynevek használatától való idült húzódozása már-már leküzdhetetlennek tetszik. 1985 októberében láttam például a magyar televízióban egy szlovák kisfilmet, amely a modori gölöncsérek munkájával foglalkozott, s amelynek magyar narrátora *Modor* városát újra meg újra szlovák néven — *Modra* néven — említette. Tapasztalván tehát, hogy ez a szlovák névalak a film magyar címében is szerepel, s a televíziónak a Rádió- és Televízióújság által közölt műsorában szintén olvasható volt, elkövettem azt a könnyelműséget, hogy egy a lap szerkesztőségéhez intézett olvasói levélben hangot adtam nemtetszésemnek. Kifogásomat pedig a lap egy szerkesztői üzenetben jogosnak ismerte is el. Néhány hét múlva azonban a televízió másodszor is műsorára tűzte az említettem filmet, s címe a lap hasábjain másodízben is a hibás szövegezésben látott napvilágot. Amiből nyilván nem pusztán az következtethető ki, hogy némely lapszerkesztők saját lapjuk szerkesztői üzeneteit sem méltatják figyelmükre . . .

Kérdés mármost: mi lehet az oka ennek a magyar névhasználattól való — úgy rémlik — lebíráhatatlan félelemnek? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, vessünk egy pillantást a történelmi Magyarország határain kívüli vidékekre. Kérem: mikor olvashattuk magyar sajtóorgánumban utoljára a *Boroszló* vagy a *Dancka* nevet? Gondolom, valamikor 1945 előtt; azóta viszont lapjainkban mindig csak a *Wrocław*, illetőleg a *Gdańsk* névalakkal találkozhatunk, jóllehet ezeket a lengyel neveket lengyelül nem tudó magyarok még akkor is bajosan ejthetnék ki hibátlanul, ha hibátlan helyesírással nyomtatnák le őket (amire csupán kivételesen akad példa), s jóllehet akik makacsul kötik magukat hozzájuk, azok *Varsó*-t vagy *Krakkó*-t aggodalom nélkül szokták magyar nevézve nevezni. Azt hiszem, nyilvánvaló, miért ez az eltérő eljárás: mert az illetőkeg úgy vélik, hogy az előbb említett magyar városnevek a német *Breslau*, illetve *Danzig* változatai, s ezért attól tartanak, hogy ha használnák őket, akkor olyan színezetbe keverednének, mintha elneveznék, hogy a kérdéses városok ma Lengyelországhoz tartoznak. Holott a *Boroszló* és a *Dancka* névnek — éppúgy, akár a *Varsó* vagy a *Krakkó* névalaknak — legalább annyi köze van e városok lengyel nevéhez, amennyi velük egyugyanazon tőről fakadó német nevükhöz; aki tehát papírra veti őket, nem annak adja bizonyosságát, hogy ezeket a városokat ismét német kézre akarná juttatni, csupán annak, hogy nyelvi kultúránk egyik értékes alkotórészét, a történelem méhében kialakult földrajzinev-készletünket szeretné megóvni a feledésbe merüléstől.

S hogy jó helyen keressgélünk, ha a tárgyalt hibák gyökerét az irredentizmus vádjától való félelemben tapintjuk ki, arról még egyéb jelek is árulkodnak. Például, hogy azok a szerzők, akik a történelmi Magyarország ma más országokhoz tartozó településeit a világért se mernék magyar nevükön nevezni, *Fokváros* helyett sohasem írják *Cape Town*-t és *Hága* nevét sem írják soha *'s-Gravenhage* alakban — nyilván, mert ezek a városok messze vannak, s ezért a szóban forgó szerzők bizonyosra veszik, hogy ilyen távoli városok bekebelezésének a szándékával akkor sem fogják meggyanúsítani őket, ha róluk magyar nevükön tesznek említést.

Arra pedig, hogy némelyek nálunk — akárcsak Romániában — azt hiszik, valamely település ilyen vagy amolyan nyelven történő megnevezése nem pusztán az éppen használt nyelv egyszerű — politikai tartalommal nem bíró — függvénye, hanem az illető település állami hovatartozásával kapcsolatos állásfoglalás, számos ellenkező előjelű példa is akad. Gondolok arra, amikor valamelyikünk valaminő idegen nyelven beszél vagy ír, s mereven ragaszkodik ahhoz, hogy minden ma is Magyarország területén fekvő települést csakis magyar néven említsen — akkor is, ha az illető településeknek létezik az általa használt idegen nyelven kialakult más nevük is. Elrettentő példát láttam erre néhány éve Nagycenken, ahol a falu központjában felfigyeltem egy az oda látogató jövevények kedvéért elhelyezett — különben igen hasznos — táblára, amely térképszerűen tájékoztatott arról, merre keresendők a község megtekintésre érdemes látnivalói, s amelyen nemcsak magyar címfelirat volt, hanem német is. A magyar cím ugyanis — ha jól emlékszem — így festett: „Nagycenki útmutató”, a német viszont nem „Zinkendorfer Wegweiser”, hanem „Nagycenker Wegweiser” volt. (Mintha a feliratok alkotói magyarság dolgában még a falu leghíresebb egykori lakóján, a *Zinkendorf* nevet német nyelvű írásaiban mindig nyugodt lélekkel használó Széchenyi Istvánon is túl akartak volna tenni!) Ennél is elrettentőbb példákkal szolgál azonban a Tanulmányok Budapest Múltjából című — egyébként értékes — évkönyvsorozat, amelynek valamennyi kötetében található német nyelvű tartalomjegyzék is; ebben ugyanis már számtalanszor beleütköztem a Buda magyar nevéből gyártott *Budaer* melléknévbe, amellyel a szerkesztők nyilván az *Ofner* szóalakot óhajtották felváltani — tekintet nélkül arra, hogy ennek nagy hagyománya van, amazt pedig tisztességesen kiolvasni sem lehet.

S ha nem volna olyannyira elszomorító, akár mulatságosnak is mondhatnók, hogy az effajta rossz ízű magyarkodás olykor még latin szerkezetekben is felüti a fejét. A debreceni egyetemnek van például egy kiadványsorozata, amelynek a címe így kezdődik: „Acta Universitatis *Debreceniensis* . . .”, s a szegedi is megjelentet egy hasonló címének élén a következő szöveggel: „Acta Universitatis *Szegediensis* . . .” Mintha a tudós szerkesztők szégyellnék, hogy városuk latin neve (*Debrecinum*, illetve *Szegedinum*) a német *Debreczin*, illetve *Szegedín* névre emlékeztet, s ezért vonakodnának helyes latinsággal *Debrecinensis*-t, illetve *Szegedinensis*-t írni . . .

Ámbár a hazai latin névhasználat terén ezeknél szembeszökőbb visszасágokkal is találkozhatunk. Győrött is megjelenik például egy múzeumi évkönyvsorozat, amelynek címül szerkesztői sejtetően a város latin nevét akarták adni, de végül mégsem a *Jaurinum*, hanem az *Arrabona* címet választották, jöllehet ez az előbbitől eltérően nem Győr latin neve, hanem azé a római kori településé volt, amely valaha a mai Győr helyén állott, s amelyhez a középkorban létesült Győrnek a hely azonosságán kívül az égvilágon semmi köze nincs. Ezt a címválasztást tehát legfeljebb az indokolhatná, ha a kiadványsorozat kizárólag ókortörténeti kérdéseket tárgyaló írásoknak adna teret (amiről azonban szó sincs). S ugyan mi indokolja, hogy a pécsi dohánygyár egyik termékét szintén latin névre keresztelték, de nem a város német nevéből — a *Fünfkirchen* névből — tükörfordításként született *Quinque-Ecclesiae* névre, hanem a római korban Pécs helyén állott *Sopianae* nevére? Mintha a hajdani római telepések már több mint egy évezreddel Amerika felfedezése előtt nagy dohányosok voltak volna!

Kérdem tehát: eltér-e ez az eljárás azokétól a románokétól, akik *Kolozsvár* régi román nevéhez — a *Cluj* névhez — néhány éve erőnek erejével hozzáragasztották a római uralom idején Kolozsvár helyén állott *Napoca* nevét? Úgy hiszem, mindössze egy valamiben: hogy a *Napoca* név felújítása elsősorban nyilván a dáko-román kontinuitás csinált teorémájának ébren tartására és Kolozsvár magyar múltjának elhomályosítására van hivatva, az *Arrabona* vagy a *Sopianae* név előráncigálói viszont magától értetődően nem gyanúsíthatóak hasonló hátsó gondolattal. Annál inkább elmondható azonban ezekről is — mint amazokról —, hogy a nemlétező római örökség létezőként történő fitogtatásával sznobizmusukról szolgáltattak tanúbizonyságot.

Azzal szeretném tehát befejezni, hogy ideje volna szakítanunk a rossz román példák másolásával és a rossz román gyakorlat megelőlegezésével. Ha pedig okvetlenül példaképeket kell választanunk, válasszuk ilyeneknek a — mellesleg a nemzetiségi politika terén is követésre méltó — finneket, akik az általuk kiadott térképeken nemcsak a *Stockholm* név mellé merik odaírni a finn *Tukholma* nevet, hanem — mit sem tartva az irredentizmus komolytalan vádjának esetleges felhangzásától — az oroszban használatos svéd *Viborg* név mellett is feltüntetik a finn *Viipuri* nevet, ragaszkodnak viszont ahhoz, hogy mind egykori fővárosuk, *Turku*, mind a mai, *Helsinki* finn neve mellett nemkülönben mindig ott álljon a svéd *Åbo*, illetve *Helsingfors* név, s azt is szükségesnek ítélik, hogy autóikon ország-hovatartozásukat az *SF* betűpárral, azaz országuk finn és svéd nevének kezdőbetűjét békén összeházasítva jelöljék...

Spira György

Magyar intézménynevek?!

A divatok talán soha nem voltak annyira fontos kísérői életünknek, mint mostanság. A nyelvi divat egyik legszínesebb megnyilvánulási területe a névhasználat. Divatáramlatok hatnak a gombamódra szaporodó vállalatok, szövetkezetek, társulások névválasztásában is.

Névvizsgálatom kiindulási alapja az 1987. április 1-je és az 1988. március 31-e között lajstromozott új intézmények névjegyzéke. A megjelölt időben 1124 új kisservezkezetet, vállalatot stb. jegyezték be a Központi Statisztikai Hivatalban. Az általam feldolgozott egy esztendőnyi névanyag teljes, hogy a statisztikai felméréseim eredményein nyugvó következtetések hitelesek legyenek. A névlajstromban csak a vállalati gazdálkodású intézmények szerepelnek, az állami költségvetés keretébe tartozók nem. (Ez úton is köszönetet mondok az anyaggyűjtésben részemre nyújtott segítségéért dr. Monori Elvirának, a Fővárosi Tanács jogászának és Ughy Irénnek, a Központi Statisztikai Hivatal ügyintézőjének.)

A legfrissebb alkotású intézménynevek korunk névadási szokásait tükrözik. A gazdag nyersanyag sok szempontú csoportosítása nyomán tanulságos képet kapunk napjaink intézménynévdivatjáról. Erről a témáról dolgozatomban az abban tárgyalt elemzési szempontok közül csupán egyet emelek ki. A címmel, a címet záró írásjellel előre jeleztem legfiatalabb intézményneveink legfeltűnőbb sajátosságát: a z i d e g e n s z a v a k e l u r a l k o d á s á t bennük.

Amint azt a névjegyzék is bizonyítja, a nyolcvanas évekre az újonnan alakuló intézmények körében a megkülönböztető névelem használata valóságos divattá vált. Az 1124 elemzett névből 900-at ékesít egyeditő név. Ez az összes név 80%-a. (Az intézménynevek egyeditő elemét részletesen vizsgálja, és sokféle szempont szerint csoportosítja J. Soltész Katalin értékes tanulmányában. L. MNy. 1981./4.)

Az egyeditő névelemet magában foglaló 900 intézménynév 61%-ában, azaz 549 névben (= az összes név 46%-a) ott díszleg egy-egy többnyire idegenes helyesírású *i d e g e n s z ó*.

Concardia Szolgáltató és Értékesítő Szövetkezet

„*HUNAROMA*” Élelmiszeripari Aromagyártó Korlátolt Felelősségű Társaság (= KFT)

NOVASOFT Szervező és Számítástechnikai Leányvállalat

Preciz Ipari Kösszövetkezet (helyesen: *Precíz* !)

RENTACAR Kölcsönző Kisszövetkezet

(Az egyes nyelvi jelenségekre összegyűjtött példákat — az intézményneveket — ábécérendben, az alakuló cégek törzskönyvében bejegyzett és hivatalosan is elfogadott eredeti alakjuk, gyakran téves helyesírásuk szerint írom. Dolgozatomban külön nem foglalkozom az intézménynevekben fellelhető helyesírási hibákkal, a legszembeütőbbeket jelzem csupán.)

Az előzőekben felsorolt példákban is kitűnik, hogy az idegen szavak a név élén önmagukban állnak, vagy más szavakkal együtt szóösszetételt alkotnak. A legnépesebb csoportot azok a nevek képezik, amelyekben idegen szavak vagy idegen és magyar szavak töredékeiből mozaiknevet alkottak. Az egyeditő névelemet is viselő intézmények 35%-ában, azaz 315 névben találunk a név élén megkülönböztető elem szerepben *m o z a i k n e v e t*. Már ezek az adatok is mutatják, hogy napjaink névadásában kedvelté vált a mozaikszó-alkotás is.

A mozaikneveken kívül divatra keltek azok a többnyire angol vagy latin eredetű idegen szavak is, amelyek hangzásuk, helyesírásuk miatt nehezen illeszthetők be anyanyelvünk rendszerébe. Ezekkel az intézménynevekkel találkozván a még többségben levő idegen nyelven nem tudók lépten-nyomon *k i e j t é s i , h e l y e s í r á s i n e h é z s é g e k* be ütköznek. Lássunk néhány tanulságos példát.

CHIRON-PLAST Műanyagfeldolgozó KFT

DIPLOINNEST Általános Szolgáltató Kisszövetkezet

„*KNOW-HOW*” Menedzser Iroda KFT

KREAKIS Szervező-Kivitelező Kisszövetkezet

SATA-PRESS Ipari és Szolgáltató Kisszövetkezet

(Már az eddig felsorolt intézménynevekből is kitűnik, hogy mennyire elterjedt a nagybetűs írásmód divatja. 520 alakuló cég (= az összes név 46%-a) a törzskönyvben bejegyzett nevében csupa nagybetűvel írta az egyeditő elemet, gyakran idézőjelbe is tette.)

Kivételes elbírálás alá esnek azok az *i d e g e n s z a k k i f e j e z é s e k*, amelyeknek még nincs magyar megfelelőjük, vagy ha van is, azok nem eléggé elterjedtek. Ezért nem helyteleníthetjük egyértelműen pl. sok számítástechnikai kisszövetkezet elnevezésében az angol eredetű szakszó használatát. Arra buzdítuk ezeket a kisszövetkezeteket, hogy az idegen szakkifejezéseket találó magyar megnevezésekkel váltsák fel.

ALBA-DATA Általános Kereskedelmi Számítástechnikai Szolgáltató és Fejlesztő Kiszövetkezet

CHIP Elektronikai Fejlesztő, Szolgáltató Kiszövetkezet

COMPEXO Számítástechnikai Rendezvényszervező és Szolgáltató Kiszövetkezet

DATACOMP Műszaki Fejlesztő, Számítástechnikai és Kereskedelmi Kiszövetkezet

SZOFTVER Minőségbiztosító Szerviz Leányvállalat

Elfogadhatóak azok az egyedítő névelemek is, amelyek anyanyelvünkben régóta polgárjogot nyert, kiejtés szerinti helyesírású idegen szavak.

DIMENZIÓ Mérnöki Kiszövetkezet

MODELL Cipőipari Kiszövetkezet

Objektív Filmstúdió Vállalat

ROMBUSZ Építőipari és Szolgáltató Kiszövetkezet

VITALITÁS Agráregyetemi Diákszövetkezet

Nem örvendhetünk azonban egy másik, gyakran tapasztalható nyelvi jelenségnek. Intézménynevek seregében a névépítők magamutogatásból, idegen nyelvi tudásuk (vagy inkább nem tudásuk) fitogtatása végett magyarul is írható idegen szavakat idegenes írásmójjal még idegenebbé avatnak. Gátat kell vetnünk az efféle nagyzó, helyesírásromboló szavak terjedésének.

COMPLEX Építő- és Szerelőipari Kiszövetkezet (helyesen: *KOMPLEX*)

MANAGER STÚDIÓ Kereskedelmi, Rendező, Reklám és Műszaki Kiszövetkezet (helyesen: *MENEDZSER STÚDIÓ*)

PRESTIGE Környezetvédő és Szolgáltató Kereskedelmi Kiszövetkezet (helyesen: *PRESZTÍZS*)

„TEMPÓ 2000” Szervező KFT (helyesen: *TEMPÓ*)

TRANSCOOP Raktározási és Szolgáltató KFT

Az idegen eredetű azonosító névelemek további felosztására kívánczik egy újabb szempont: az idegen szó mennyire közlő értékű, utal-e jelentésével az intézmény tevékenységére. A tájékoztatás foka szerint kétféle szintet különböztet meg: közlő értékű és információtartalom nélküli, csupán megkülönböztető szerepű névelemek.

Az első csoportot azok az idegen eredetű egyedítő nevek alkotják, amelyek könnyen felismerhető módon kapcsolatba hozhatók az intézmény működési területével.

AGROTOURS Mezőgazdasági Szövetkezetek Idegenforgalmi Részvénytársasága

BIOHERM Vegyesipari Kiszövetkezet

„ENERGOTECHNO” Magyar–Szovjet Energiaipari KFT

PANNONFLÓRA Gyógy- és Fűszernövénykészítményeket Előállító Kiszövetkezet (*fűszernövény-készítményeket!*)

Transzport Fuvarozó és Ipari Kiszövetkezet

A második csoportba egyrészt a sablonos, hírérték nélküli, sokféle intézményhez társítható fogalmak tartoznak.

Alfa Fuvarozó-Szolgáltató Kiszövetkezet

Delta Technológiai Berendezéseket Gyártó és Szerelő Kiszövetkezet

KOMPLEXITÁS Ipari és Szolgáltató Kiszövetkezet

PROFIL Ipari Kiszövetkezet

„*SZINKRÓN*” Fuvarozói, Gazdálkodási és Ügyviteli Szolgáltató Kiszövetkezet

Másrészt ide sorolhatók a csak beavatottak számára megfejthető, ezért titokzatos, idegen eredetű egyedítő névelemek.

„*DOLMIX*” Vegyipari és Hulladékhasznosító Kiszövetkezet

DRYVIT Építőipari Szolgáltató Kiszövetkezet

OKTATREND Számítástechnikai és Elektronikai Kiszövetkezet

SZOLIDUSZ Ipari és Szolgáltató Kiszövetkezet

SZOLINFÓ Ipari Kiszövetkezet

Az intézményneveknek három fontos szerepet tulajdonítok: a megkülönböztetést vagy azonosítást, a tájékoztatást és a reklámfunkciót. Amint láttuk, az idegen szavakat oktalanul felhasználó intézménynevek nem állják ki a nyelvi minősítés próbáját. És ha a névbe beépített idegen szavak nem közkeletűek, a többségnek a megértésében fennakadást okoznak. Így az intézménynév két fontos feladatát sem láthatja el tökéletesen: a tájékoztatását és a reklámszerepét.

Idézzük fel a fent ismertetett számadatokat. Ezek azt bizonyítják, hogy az áttekintett névanyagban a magyar egyedítő névelemek listája szegényesebb, mint az idegen szavaké. Az intézménynévbe egyedítő elemet is beépítő névalkotóknak csupán 39%-a (= 351 név) merített anyanyelvünk gazdag anyagából. Semmiképpen sem lehetünk elégedettek ezzel az aránnyal. Nyelvünknek számos olyan szóalkotási lehetősége van, amelyekkel hasznosan lehetne gazdálkodni, hogy az újonnan alakuló intézmények „névszükségletét” kielégítsük.

Az eddigi vizsgálatok során azt tapasztaltuk, hogy a legfiatalabb intézménynevek egyedítő elemében az idegen szavak háttérbe szorítják a hangulatos magyar megnevezéseket. A teljes névjegyzékben 41 olyan cégnevet is találtam (ez az összes névnek csupán 3,6%-a), amelyekben a névépítők az intézmény tevékenységi körét is idegen szavakkal nevezik meg.

ÉSZ Építéskivitelezés szolgáltatás *Enginelring* Kiszövetkezet

Imperial Szörmekefkecionáló KFT

Információközvetítő és Termelést *Koordináló* Leányvállalat

Irisz Ipari Szolgáltató és *Innovációs* Kiszövetkezet

„*PÁNT*” Szolgáltató, Szakipari és *Design* Kiszövetkezet

A példákhoz hasonló felépítésű intézménynevek kis százalékos aránya még nem mutat divatjelenségre. Azért kell mégis beszélnünk róluk, nehogy a néhány rossz példának további követői legyenek.

Az intézménynevekben fellelhető idegen szavak divatjának elemzésében nem törekszem teljességre. Dolgozatomban csupán néhány vizsgálati szempontot emeltem ki. Minden bizonnyal e témakörben léteznek más megközelítési módok is. Úgy vélem, hogy az áttekintett névanyag teljessége miatt e néhány kutatási szempont is elegendő ahhoz, hogy tanulságokat vonjunk le a vizsgálat végén.

Eltűnődhetünk azon, hogy a névadók miért választottak idegen szavakat, amikor helyettük közismert, jó magyar kifejezések is rendelkezésükre állnak. Talán azt hiszik, hogy az idegen címkéjű intézmény okvetlenül jobb, mint a magyar? Az idegen szavakat pártolók nem gondolnak arra, hogy az idegen szó zavart támaszt a név megértésében, pedig más tulajdonnevekkel

ellentétben az intézménynevek közlő szerepe meghatározó. A nevek végleges formáját kialakító okok összefonódnak, ezért a névalkotás nemcsak nyelvészeti, hanem pszichológiai és szociológiai szempontok alapján is elemezhető folyamat.

Nem a példaként felsorolt intézmények kipellengérezése volt a céloom, hanem a névhasználatukban mutatkozó káros, már-már aggasztó méreteket öltő divatjelenségre kívántam ráirányítani a figyelmet.

A névdivat hullámzásának és a gyors változásoknak elkerülhetetlen velejárói a negatív jelenségek is. Ezt felismerték az új vállalatokat bejegyző és nyilvántartó hivatalos szervek, ezért rendeletben fogalmazták meg az alakuló intézmények számára a névadásban követendő elveket. Idézem a pénzügyminiszter 25./1986. (VIII. 10.) PM számú rendeletét.

„(2) A gazdálkodó szervezet — ha jogszabály másképpen nem rendelkezik — a törzskönyvi nyilvántartásba való bejegyzéssel jön létre . . .

(4) A gazdálkodó szervezetnek olyan elnevezését lehet a törzskönyvi nyilvántartásba bejegyezni, amely a gazdálkodó szervezet formáját és tevékenységét — ha erről jogszabály rendelkezik, annak megfelelően — tükrözi, más, a nyilvántartásba már bejegyzett gazdálkodó szervezet elnevezésétől különbözik, magyar, illetve meghonosodott idegen szavakat tartalmaz, és megfelel a magyar nyelv és helyesírás szabályainak.

(5) A gazdálkodó szervezet nevének jelölésére kizárólag az alapító okiratban (alapszabályban, társulási szerződésben, a továbbiakban együtt: alapító okirat) felvett és a törzskönyvben bejegyzett nevet használhatja.” L. A pénzügyminiszter rendelete és utasítása: Pénzügyi Közlöny, 1986./9. sz. 424.)

Amint látjuk, a rendelet egyik sarkalatos pontja az, amelyben előírják az új intézménynevekben a magyar, illetve a meghonosodott idegen szavak felhasználását.

A Belkereskedelmi Minisztérium is rendeletben tiltja az üzletelnevezésekben az idegen szavak indokolatlan használatát. Még pályázatot is hirdettek az elszaporodott idegen nyelvű üzleti elnevezések visszaszorítása érdekében.

Ezek példamutató, dicséretes kezdeményezések. Nem a tilalomfák további szaporítását javaslom, helyett az érvényben levőkre fordítsunk nagyobb figyelmet.

Az előzőekben felvázolt helyzetkép szerint továbbra is szükség van a nyelv művelők és a hatóságok összefogására. A nyelv-művelő mozgalom tanácsaival segítse az alakuló intézmények elnevezését. Vegyen részt a hatóságokkal közösen az új nevek nyelvhelyességi szempontú elbírálásában és a meglevők felülvizsgálásában. A legfrissebb neveket jóváhagyó hatóságok pedig ügyeljenek arra, hogy az új nevek megítélésében az eddigiéknél nagyobb súllyal essenek latba a nyelvhelyességi normák. Ösztönözzük újonnan alakuló intézményeinket arra, hogy idegen szavak helyett találó, hangulatos magyar neveket válasszanak. Közös összefogással talán megállíthatjuk az idegen szavakat felkapó nyelvi divathullámnak a terjedését.

Napjainkban annyi szó esik arról, hogy a határainkon túl élő magyar népcsoportok hogyan ápolják, ápolhatják anyanyelvüket. Mivel nekünk alkalmunk és lehetőségünk is van rá, hogy a magyar nyelvet háborítatlanul műveljük, érezzük kötelességünknek, hogy egy új intézménynév megalkotásakor anyanyelvünk gazdag és kimeríthetetlen kincses-tárából merítsünk. Legyen ez is magyarságtudatunk ékes bizonyítéka.

Antalné Szabó Ágnes

Püspökhatvan katolikus névadó szokásairól

Püspökhatvan Pest megye egyik legészakibb kisközsége, közigazgatási státusa: társközség. Az egyházi közigazgatás szerint a váci egyházmegye plébániája. A parókiához tartozik Galgagyörk, Acsa és Csóvár, ide tartozott korábban két uradalmi gazdaság is, a Südi- (Sügyi-) pusztá, valamint a Galambos-major.

A községről négy adatforrásra támaszkodva adhatunk rövid áttekintést. Az egyik Chobot Ferenc „A váci egyházmegye történeti névtára” című könyve amely Vácott jelent meg 1915-ben a Pestvidéki Nyomda kiadásában. A másik a plébánia Historia domusa. Ezt a XVII. század elejétől vezetik a község papjai, tulajdonképpen ez az egyházközség történelemkönyve. A harmadik forrás Fejes László esperes plébános, aki 1978 júliusa óta szolgál az egyházközségben, és igen sok értékes fölvilágosítással segítette munkámat. Hozzá hasonlóan Blaskó Imréné püspökhatvani lakostól szintúgy hasznos és okos információkat kaphattam.

A községet „Okmányilag Hatvan néven 1460-ban, Psypekhatvan néven 1462-ben találjuk először . . .” (Chobot, 127). Egy 1746-os egyházi okmány szerint a község első temploma az 1400-as évek alatt épült, Szent Márton volt a védőszentje. Ennek az épületnek a nyomai sem lelhetőek föl a mai Püspökhatvan területén. A templom a török megszállás alatt előbb luteránusok, később kálvinisták kezébe került a Chobot-adatok szerint. Egy egyházi okmány azonban 1675-ben már újra katolikusnak említi a falut. A XV. század végén alapított első plébániát 1690-ben újjászervezték, s 1746-ban új templomot emeltek Szent Lőrinc vértanú tiszteletére.

A település kezdetben a váci püspökség tulajdona volt, magyarok lakták. A török uralom alatt elnéptelenedett, egy korabeli följegyzés szerint mindössze 17 lakosa volt az idő tájt. A váci püspök 1715-ben katolikus vallású szlovákokat telepített be, ezért a lakosság meglehetősen elszlovákosodott. A Historia domus fölemlíti ezt az eseményt, s megjegyzi, hogy a telepítés eredményeként 21 háztartása lett a községnek. A lakosság lélekszámának a további növelése érdekében a püspök 1756-ban katolikus svábokat hozott a faluba. Ezeknek a leszármazottjai itt élnek ma is, nemzeti eredetüket a máig megőrzött német családnévük bizonyítja. Valószínűnek látszik, hogy sok magyar nemzetiségű család is beköltözött ezután, ezért magyarosodott vissza a falu, és a korabeli 21 portás település csinos kisközséggé növekedett. A Chobot-könyv közlése szerint 1915-ben „a lakosság magyar és tót”, 1337 főt számlált, ebből 12 volt akkor nem katolikus (128). Az esperes plébános nyilvántartása szerint ma 1476 püspökhatvani vallja magát katolikusnak.

A község 1945 után kezdett erősen fejlődni, 1975-ben volt legnagyobb a lakosság lélekszáma: 1700 fő. Egy téese van, ebben ma 383-an dolgoznak. A mezőgazdaságban maradt ezeken kívül még 20 dolgozó, ők a környék más mezőgazdasági létesítményeiben keresik a kenyerüket. Az ötvenes években a lakosság jó része a környező városokba kezdett bejárni (Gödöllő, Vác, Budapest), és ipari-kereskedelmi munkássá lett. A közeli Iklad Ipari Műszergyárában is dolgoznak bejáró püspökhatvaniak. Ma mintegy 650 helyi lakos vált ipari, kereskedelmi munkássá.

A keresztelési mátrikulák 1700 óta megvannak a plébánián. 1896-ig a keresztelés számított hivatalos névadásnak. A plébános úr tapasztalata szerint a későbbi keresztelesek névadásai is hivatalossá lettek azáltal, hogy

a szülők a keresztelésben adott neveket írták be a polgári anyakönyvekbe. Nincs okunk kételkedni ebben az információban, ezért hihetjük, hogy a katolikus keresztelekben megnyilvánuló ízlést a község névadó ízlésének tekinthetjük — annál is inkább, mivel a lakosság 91%-át megkeresztelik ma is.

Az anyakönyvi bejegyzéseket 1777-ig tudtuk nehézségek nélkül, tehát hitelesnek tekinthetően visszafelé olvasni. 1836 végéig latin nyelven történtek a bejegyzések, 1837-től 1851-ig magyarul. Ebből az időszakból érdekes tapasztalatra tettünk szert. Nevezetesen az ikrek megjelöléséről van szó. Latinul *gemelli* állt a nevük mellett azelőtt, erre azonban talán az akkori plébános nem tudott magyar szót. Ezért eleinte *kettesek*-nek, később aztán már így: *ikerek* jelölte meg az ikreket. Az anyakönyvek nyelve 1852-től visszatért a latinra. Meglehet, ennek csupán az a magyarázata, hogy a községi plébános vagy az egyházmegye, vagy talán a hazai egyház így akarta kikerülni a Bach-korszakban erőltetett német nyelvűséget; inkább latinul anyakönyvezett, ha már a magyart nem használhatta. (Erre nézvést nincsenek biztos értesüléseink.) 1879-től ismét magyar nyelvű a község katolikus anyakönyvezése.

Még egy dolgot említék meg az anyakönyvi bejegyzésekkel kapcsolatban, ez a szülők etnikai, társadalmi származására, helyzetére vonatkozik. Az anyakönyvek ugyanis 1787-től jelzik a szülők helyi származását, általában a foglalkozását is, és azóta föltüntetik a megkereszteltek cigány eredetét is. *Czigány, cigány, cigány zenész, zenész, cigány kovács, teknőcsináló, oláh cigány, vályokvető, vályogvető* — a lányanyák esetében *cigánylány, cigánynő* — bejegyzések jelzik a cigány eredetet. A tipikusan püspökhatvani cigány családnevek kétszáz évre visszamenően meglehetősen biztonsággal jelzik egy-egy újszülött cigány, illetve részben cigány eredetét. A cigányság a XVIII. század elejétől vándorolt be a környékre, ma Püspökhatvanban 166-an élnek, a lakosság 10%-át teszik ki. Ennek a jelentősége meglehetősen fontos a témánk szempontjából. Szó sincsen persze etnikai vagy másféle diszkriminációról! Csupán annyiban érdemes fölfigyelni erre, amennyiben félreérthetetlenül bizonyítható, hogy a cigányság, amely ma is meglehetősen elkülönül, a névadó ízlés terén is másféle, mint az őslakoságnak tekinthető püspökhatvani többség. Tanulságos megvizsgálni azoknak a névadó szokását is, akik nem helyi születésűek, tehát beszármazottak. Külön tanulságokkal szolgálhat azoknak a névadó házaspároknak a névadása is, amelyeknek csak az egyik tagja helyi születésű, a másik más tájról, községből vándorolt Püspökhatvanba. Ahol dolgozatomban érvényesíteni akarom ebbéli észrevételemet, ott négyféle jelet használok, amelyeknek a magyarázata: P = „őslakosok”, K = az egyik szülő helyi származású, a másik bevándorolt, B = mindkét névadó máshonnan származott a községbe, C = részben vagy egészen cigány eredetű gyerekről, névadó szülőről van szó.

Az adatgyűjtés során azt tapasztaltam, hogy 10 név elkülönül a többitől. Ezek kitartóan jellemzik 1887 és 1986 között a község névadását, a többinél jóval több évben előfordulnak; mindegyikét száznál több esetben választották utódaiknak a névadók. Fontos kritérium ez is: első orban az őslakoságnak tekinthető püspökhatvaniak körében váltak ezek a nevek igazán népszerűvé, szinte parancsoló erővel telepedtek a falu névadó szokására. *Anna, Erzsébet, Ferenc, István, János, József, Katalin, Mária, Mihály, Pál* — erről a tíz névről van szó. Ezeket *törzsnév*-nek nevezem, velük szemben a többi nevet *nem törzsnév* vagy *más név* elnevezéssel kezelem.

I. A Püspökhatvanban 1887 és 1986 között katolikusra keresztelt 3663 újszülött közül 2598 kapott törzsnevet (70,92%). A neveket választók legnagyobb része őslakosnak mondható családokból származik. Mivel azonban országosan kedvelt nevekről beszélhetünk, nyilvánvaló, hogy szívesen választották őket a kevert és a bevándorolt házaspárok is, s ha mérsékeltbb érdeklődéssel ugyan, kedveli ezeket a falu lakosságának 10%-át kitevő cigány közösség is. A törzsnevek iránti érdeklődést az alábbi táblázat szemlélteti (A nevek iránti érdeklődés százalékszámait az összes törzsnevet kapott újszülött mennyiségéből, tehát 2598-ból számítom, a rétegek százalékszámait azonban az a d o t t n é v előfordulásának a számából adom meg.)

Anna: 384 keresztelés, ez a törzsnevek 14,78%-a. A 384 keresztelés százalékos megoszlása: P = 88,82%, K = 8,33%, B = 2,34%, C = 1,3%;

Erzsébet: 103 keresztelés, (3,96%). A nevek rétegmegoszlása: P = 48,54%, K = 20,38%, B = 16,5%, C = 14,56%;

Ferenc: 184 keresztelés. A 184 név (7,08%) eloszlása: P = 86,41%, K = 9,78%, B = 3,26%, C = 0,54%;

István: 183 keresztelés = 7,04%. A 183 név rétegenként: P = 74,31%, K = 11,47%, B = 7,65%, C = 6,55%;

János: 291 keresztelés (11,16%). A 291-ből P = 80,06%, K = 10,65%, B = 6,18%, C = 3,08%;

József: 370 keresztelés (14,24%). A megoszlás: P = 79,45%, K = 7,02%, B = 3,24%, C = 8,91%;

Katalin: 143 keresztelés (3,19%). Rétegenként: P = 91,6%, K = 4,89%, B = 3,49%, C = nincs;

Mária: 587 keresztelés (22,59%). P = 86,57%, K = 5,45%, B = 4,25%, C = 3,74%;

Mihály: 246 keresztelés (9,46%). P = 89,02%, K = 6,5%, B = 2,43%, C = 2,03%;

Pál: 107 keresztelés (4,11%). A rétegmegoszlás: P = 84,11%, K = 4,67%, B = 6,54%, C = 4,67%.

a) A közölt adatokból igen feltűnő tanulságokat vonhatunk le.

A „legpüspökhatvanibb” név a *Katalin* meg a *Mihály*, a legkevésbé az az *Erzsébet*. Az utóbbinak a száz év alatti elterjedése bizonyítja, hogy a többenél általánosabb volt iránta a község érdeklődése. A Magyar utónévkönyv 1967-es adatainak a tanúbizonyossága szerint viszont a *Katalin* iránt országosan nagyobb érdeklődés mutatkozott az *Erzsébet*-nél. Ezért egy kicsit meglepő, hogy igazi érdeklődésre a *Katalin* név csak az őslakosok körében tett szert, és előfordulási száma is alatta marad az *Erzsébet*-ének. A *Mihály* név pedig, amelynek az országos kedveltsége 1967-ben jóval a *Ferenc* alatt volt, a községben majdnem 10%-os érdeklődéssel dicsekedhetett. Püspökhatvanban a *Pál* is kedveltebb név volt annál, amit a Magyar utónévkönyv országos adata bizonyít.

A kevert családok általában jobban érdeklődtek a törzsnevek iránt, mint a beszármazottak. Ezekben föltehetően jobban érvényesült a hagyományos névtisztelet (talán az őslakos fél kívánságára). Körükben leginkább az *Erzsébet*, *Ferenc*, *István*, *János* terjedt el a hagyományos püspökhatvani nevek közül, legkevésbé érdeklődtek a *Pál* iránt. A beszármazott családok törzsnevválasztásában viszont az *Anna* és a *Mihály* tarthatott számot a legalacsonyabb érdeklődésre; az *Erzsébet* mellett az *István*, *János*, *Pál* a leggyakrabban választott törzsnevük.

A *Mária*, amely általában az ország legkedveltebb nőneve volt az ellenőrzött száz évben, itt a *Katalin* mögé szorult az őslakosság körében, jöllehet

erre a névre keresztelték a 100 év alatt született püspökhatvani kislányok legtöbbszörét. Számomra az is meglepetést okozott, hogy a *Mária* iránti érdeklődés az őslakosság körében százalékos összehasonlításban alig nagyobb a *Ferenc*-választásnál. Az 1967-es országos érdeklődés ennek a fordítottját mutatja. Ez az észrevétel azt látszik bizonyítani, hogy az őslakos réteg a férfinevek esetében következetesebben ragaszkodik hagyományos névválasztásához, mint a nem őslakos rétegek.

A cigányság egyáltalán nem érdeklődött a *Katalin*, alig a *Ferenc* és az *Anna* nevek iránt. A törzsnevek közül leggyakrabban az *Erzsébet*-et választották, kedvelt még körükben a *József* és az *István* is. Dacára annak, hogy a lakosság 10%-át teszi ki a cigány etnikum, a törzsnevek iránti érdeklődése az *Erzsébet*-választásokat leszámítva sehol sem éri el a 10%-os részesedést. Ez azt jelzi, hogy fantáziájuk mozgékonyabb, s kevésbé hagyománytisztelők a falu más rétegeinél. Bizonyosságát látni majd a másféle nevek eloszlásából.

b) A 100 év során összesen megkeresztelt újszülöttek számához viszonyítva (3663) természetesen a törzsnevek előfordulási százalékszámai a legmagasabbak. Emellett ezek a nevek a leggyakoribbak is, ha azt vizsgáljuk, hány évben adták utónévül őket. Jóllehet a törzsnevek iránti érdeklődés az 1960-as években csökkenni kezdett, ezeket a neveket találjuk meg legtöbbször az évi összesítésekben. Az *Anna* csak az utolsó 13 évben tűnt el, 1973-ig 80 éven át volt igényelt név. *Erzsébet*-re 1982-ben kereszteltek utoljára, addig 55 évben választották. A *Ferenc* 73 évben jelent meg, az utolsó *Ferenc*-keresztelés 1984-ben volt. Az *István* iránt is sokáig tartott az érdeklődés, 1982-ig; ez a név egyébként 75 évben fordult elő a mért 100 év alatt. A *János*-sal kapcsolatban az a föltűnő, hogy 1974-től megszűnt a választása addig azonban 83 éven át igen keresett név volt, közel 300 gyerek nevéül választották. *József*-re még 1983-ban is kereszteltek kislegényt (sőt abban az évben hármat is), évszázadunkban csak 15 évben nem volt *József*-névadás. A *Katalin* országos divatnév lévén Püspökhatvanban is kitartott 1986-ig, bár inkább a 100 év első felében volt kedveltebb. 1944-ig 48, azóta 17 évben választották keresztnévül. A *Mária* 1978-ig csak egyetlen évben maradt el, az utolsó 8 év során (1979–1986) viszont egy kislány sem lett *Mária* a faluban. A *Mihály* kitartott 1986-ig, bár igazán csak 1967-ig volt gyakori, összesen 79 évben esett erre a névre a szülők választása. A *Pál* is a 100 év első felében volt kedveltebb, 1950-től mindössze 9 évben „kelt el” — összesen 59 évben kereszteltek erre a névre. Az évi kimutatásunk szerint csak egyetlen olyan év akad, amelyben egy gyereket sem kereszteltek püspökhatvani törzsnévre, 1980-ról mondhatjuk el ezt. Ehhez hasonló „törzsnévszegénység” 1985-ben volt ismét, akkor az egyetlen *Pál* képviseli a hajdan annyira uralkodó neveket.

A törzsnevek többsége férfinev, csak 4 nőnév szerepel a hagyományok követelte listán. Talán ez is oka lehet annak, hogy — különösen a *Máriára* és *Annára* — erősebben koncentráldott az érdeklődés, mint akármelyik férfi törzsnévre.

2. A más nevek a Püspökhatvanban 100 év során választott összesen 150 névnek a 93,33%-át teszik ki. Míg a tíz törzsnévre száz év alatt a született gyerekek 70,92%-át keresztelték, a 140 más néven csak a 29,07%-át nevezték el.

a) A nem törzsnevek között van két olyan név: *Ilona* és *Julianna*, amely igen régi Püspökhatvanban, már 1777-től szívesen választotta névül

a lakosság. Különösen a Julianna gyakorisága vetekszik a törzsnevekével. Mégsem tekinthetjük annak. Egyrészt azért, mert jóval nagyobb arányban igényelte a három másik réteg, mint a törzsneveket általában, tehát kisebb volt az érdeklődés iránta az óslakosság körében, mint a hagyományos 10 név akármelyike iránt. Másrészt nem olyan egyenletes az évi eloszlása, mint a törzsnevekének; egy-egy időszakban divatosá vált, máskor eltűnt. Nagyjából ugyanezek mondhatók el az *Ilona* névről, s mellettük két másikról: a *László*-ról és a *Veroná*-ról. Az utóbbi például 1936-ig szeretett keresztnév volt, utána azonban kegyvesztett lett. A *László*, bár már a mért évszázad előtti 110 évben is fölbukkant, csak az újabb időkben vált általánossá. A másféle nevek közül viszont erre a négyre keresztelték a legtöbb újszülöttet, a nem törzsneveket kapott 1065 gyerek mintegy negyedét. A maradék 136 másféle néven a nem törzsnévre keresztelt újszülöttek közel 75%-a osztozott. Ez a megfigyelés újfent igazolja: igen erős a község névhagyomány-tisztelete. Úgy tűnik, ha a lakosság bevett egy-egy nevet, mintha különködésnek számítana eltérni azoktól, akárcsak a törzsnevektől.

b) A cigányság azonban nem engedelmeskedik a szigorú hagyomány parancsának. A 140 másféle név nagyobb részét, 53,57%-át választották cigány névadók is, és csak 46,28% azoknak a más neveknek a mennyisége, amelyek a száz év alatt nem váltak cigány újszülöttek keresztnévé. Húsz név csak a cigány közösségben terjedt el, ez a 140 másféle névnek a 14,28%-a. Ha meggondoljuk, hogy ez az etnikai csoport csupán 10%-a a község lakosságának, el kell ismernünk, hogy változatosabb, sőt talán ezt is mondhatjuk: igényesebb a névadó ízlése a község más rétegeinél.

Még meggyőzőbben bizonyíthatjuk ezt, ha összehasonlítjuk a megkeresztelték számarányait. 1887 és 1986 között 3663 gyereket kereszteltek meg a katolikus templomban. Ebből törzsnévre 2598 újszülöttet. Ezeknek a százalékszámait rétegenként ezek:

$$P = 83,29\%, K = 8,04\%, B = 4,54\%, C = 4,11\%.$$

A 140 nem törzsnévre keresztelt újszülött rétegenkénti aránya pedig ez:

$$P = 40,18\%, K = 20,93\%, B = 12,95\%, C = 25,91\%.$$

c) Azt is meg kell állapítanom, hogy a püspökháttani cigányság körében igen kedveltek azok a nevek, amelyeket a Magyar utónévkönyv névmagyarozatai alapján úgynevezett magyaros neveknek tekinthetünk. A 20, csak a cigány etnikum körében választott keresztnév közül ide sorolható az *Aranka*, *Borbála*, *Dezső*, *Elemér*, *Ernő*, *Géza*, *Ibolya*, *Sarolla*, talán a *Vince* is. A maradék 120 másféle névből további 30 tekinthető magyarosnak: *Anikó*, *Árpád*, *Attila*, *Balázs*, *Béla*, *Boglárka*, *Csaba*, *Csilla*, *Emőke*, *Etelka*, *Gyöngyi*, *Györgyi*, *Gyula*, *Hajnalka*, *Ildikó*, *Jenő*, *Jolán*, *Kálmán*, *Kata*, *Margit*, *Miska*, *Orsolya*, *Piroska*, *Réka*, *Szabolcs*, *Tünde*, *Verona*, *Veronka*, *Zoltán*, *Zsolt*. Ezek közül 18 jutott cigány újszülöttnak, ez az etnikai csoport tehát összesen 27 magyaros nevet fogadott be. Összehasonlításképpen adjuk a többi 3 réteg magyaros névigényét:

$$P = 20 \text{ név}, K = 21 \text{ név}, B = 15 \text{ név}.$$

A számok minden bizonygatásnál beszédesebben jelzik, hogy a község cigány lakossága vonzódik a szép magyaros nevekhez. A rájuk keresztelt 297 újszülött rétegekre bontó százalékszámait is tanulságosak:

$$P = 39,33\%, K = 17,17\%, B = 12,12\%, C = 31,31\%.$$

Láthatjuk, a lakosságnak csupán 10%-át jelentő cigány nemzetiségből került ki a magyaros utónevekre keresztelt újszülötteknek közel a harmada. A község egyik plébánosa szemérmes eufemizmussal így írta be őket az anyakönyvekbe: *újmagyar*. A maroknyi „újmagyar” névadó ízlése az ellenőrzött 100 év alatt magyarosabb volt, mint a kilencakkora, nem cigány lélekszámú lakosságé.

3. A számok összesítésekor nyilvánvalóvá vált előttünk, hogy a zárt „törzsnévrendszer” csak úgy alakulhatott ki, hogy a községben erős volt a névörökítés szokása. Bizonyítani szeretném ezt, de 100 év ilyen vonatkozású ellenőrzése túlságosan megterhelő volna, s talán fölösleges is. A részletesen földolgozott 100 évből négy évtizedet vágtam ki a névörökítés megfigyelésének érdekében. Az első 10 év 1888-tól 1897-ig terjed, a második 1915 és 1924 közé esik; mindkét szakaszban a törzsnevek uralkodtak. Harmadik évtizedünk 1945-től 1954-ig tart, ekkoriban kezdett igazában megjelenni a másféle nevek iránti érdeklődés Püspökhatvanban. Utolsó szakaszunk, amely 1977 és 1986 között keresi a névörökítési szokásokat, az az időszak, amelyben a lakosság névadó ízlése erősen megváltozott. Jelentősen csökkent ekkoriban a törzsnevek iránti érdeklődés, uralkodóvá váltak a másféle nevek. Ebben az évtizedben jelent meg a mátrikulában a mára országosan is divatnévvé vált keresztnevek sokasága.

Megkeresztelve 1888 és 1897 között törzsnévre		szülői névre	Névörökítés keresztszülőire törzsnévből
P	367	174 = 47,41 %	63 = 17,16 %
K	33	12 = 36,36 %	7 = 21,21 %
B	33	7 = 21,21 %	11 = 33,33 %
C	8	2 = 25, - %	—
Más névre			Más névből
P	40	19 = 47,5 %	2 = 5, - %
K	9	—	—
B	14	1 = 7,14 %	2 = 14,28 %
C	10	—	2 = 20, - %
1915 és 1924 között törzsnévre			törzsnévből
P	285	157 = 55,08 %	50 = 17,54 %
K	30	15 = 50, - %	5 = 16,66 %
B	10	4 = 40, - %	3 = 30, - %
C	16	3 = 18,75 %	9 = 56,25 %
Más névre			Más névből
P	11	2 = 18,18 %	2 = 18,18 %
K	16	3 = 18,75 %	—
B	15	2 = 13,33 %	4 = 26,66 %
C	21	1 = 4,76 %	2 = 9,52 %
1945 és 1954 között törzsnévre			törzsnévből
P	198	106 = 53,53 %	21 = 10,6 %
K	14	11 = 78,57 %	—
B	9	5 = 55,55 %	1 = 11,11 %
C	13	2 = 15,38 %	5 = 38,46 %
Más névre			Más névből
P	54	6 = 11,11 %	1 = 1,85 %
K	15	5 = 33,33 %	—
B	8	—	—
C	29	10 = 34,48 %	1 = 3,44 %

Megkeresztelve 1977 és 1986 között törzsnévre		Névörökítés törzsnévből	
P	7	6 = 85,71 %	—
K	3	3 = 100, — %	—
B	3	1 = 33,33 %	—
C	10	7 = 70, — %	—
Más névre		Más névből	
P	26	1 = 3,84 %	1 = 3,84 %
K	53	2 = 3,77 %	—
B	43	2 = 4,65 %	—
C	38	6 = 15,78 %	1 = 2,63 %

a) Látható, hogy a törzsnevek örökítése mind a négy évtizedben elsősorban az őslakosságra volt jellemző. Mivel ők tették ki a község lakosságának a többségét, két évszázadon át befolyásolták a névöröklés arányait. Az összesített táblázat, amelyben nem tettünk különbséget a szülői és a keresztszülői névöröklés között, még határozottabban fölhívja a figyelmet arra, hogy mennyivel nagyobb mértékű volt a törzsnevek örökítése.

1888 és 1897 közt megkereszteltek 514 gyereket.			
	törzsnévre: 85,96 %	más névre: 14,03 %	
Névöröklés:	törzsnévből: 53,8 %	más névből: 5,06 %	
1915 és 1924 közt 404 gyerek,			
	törzsnévre: 84,4 %	más névre: 15,59 %	
Névöröklés:	törzsnévből: 60,89 %	más névből: 3,96 %	
1945 és 1954 közt keresztelve 440 gyerek,			
	törzsnévre: 68,82 %	más névre: 31,17 %	
Névöröklés:	törzsnévből: 44,41 %	más névből: 6,76 %	
1977 és 1986 közt keresztelve 183 gyerek,			
	törzsnévre: 12,56 %	más névre: 87,43 %	
Névöröklés:	törzsnévből: 9,28 %	más névből: 7,1 %	

Ez az összesítés nemcsak arra hívja föl a figyelmet, hogy a törzsnevek öröklése mindvégig jóval gyakoribb volt a faluban, mint a más nevéké, hanem arra is figyelmeztet, hogy a törzsnevek ritkulásával fordított arányban nőtt az örökítésük igénye. Ez pedig félreérthetetlenül azt bizonyítja, hogy a nagy mértékű névöröklést Püspökatvanban nemcsak kényszer szülte — elsősorban az őslakosság körében —, hanem igény is volt rá a faluban, ez is egyik jellemzője a lakosság névadó szokásának.

b) Csak napjainkban látható változás ezen a téren, s ennek logikus magyarázata van. Nyilvánvaló, hogy amiként csökken a törzsnevet választó családok száma, úgy nő a más nevet keresőké. Ez abból is következik, hogy megváltoztak a község lakossági rétegeinek az arányszámai. Az őslakossághoz viszonyítva egyre nőtt a névadó hagyományt kevésbé tisztelő bevándoroltak száma, s a magyar családoknál szaporább, új neveket szívesen kereső cigányság aránya is nagyobb lett. A kevert családok szintűgy sokasodtak napjainkra, mivel új világunk megváltoztatta a község korábbi zártságát. Ezek a csoportok korábban is különböztek az őslakosoktól abban, hogy nagyobb arányban adtak törzsnév helyett másfélét utódaiknak. A falun kívülről hozott házastársak sokasága, a községen belüli őslakosok és bevándorlók közötti összeházasodások számának a növekedése azt eredményezte, hogy az utolsó évtizedben már alig-alig lehetett „csak őslakos” gyereket keresztelni. Püspökatvan mára már meglehetősen kevertnek számít ilyen szempontból. Termé-

szetes, hogy ez a szociológiai változás hatással van részint a falu névadó ízlésére, részint — és főként — a névörökítési hagyományára. A negyedik ciklusban (1977—1986), amikor legalacsonyabbra esik a törzsnevek iránti érdeklődés, még a 10%-ot sem éri el a szülői vagy keresztszülői törzsnevet örökölt gyerekek száma.

c) A más nevek örökítése egyre ritkult, amint maguknak az új neveknek a köre bővült. Ennek egyik oka az, hogy ezeket a neveket elsősorban a nem őslakos rétegek kedvelték, s ezeknek a körében — mint láthattuk — sohasem volt igazán erős a névörökítés igénye. Az első ellenőrzött évtizedben még a más nevéeknek közel harmada örökölte szülei, keresztzülei nevét, 1915 és 1924 között csak a negyede, azután az ötöde, végül az 1977 és 1986 közötti évtizedben 8%-ra esett a más nevek örökítésének az aránya. Másrészt el kell ismernünk, hogy a más nevek terén, a falu névadó hagyományával szembe fordulóknak számára bővebb névválaszték kínálkozik. Így a kényszerű névörökítés, amely a régi püspökhatvaniak hagyománytisztelőének logikus következménye is volt, elkerülhetővé vált. Mivel az utóbbi évtizedben maga a püspökhatvani származású lakosság rétege is kerül a törzsneveket, megállapíthatjuk, hogy a községben mind a névválasztás, mind a névörökítés terén jelentősen megváltozott a szokás. Érdekes viszont, hogy éppen a cigányság, amely általában szívesebben választott nem törzsnevet utódjainak, az utolsó 10 évben szinte hagyományörzőnek bizonyult. 1977 és 1986 között a törzsnevek valamelyikére keresztelt gyermekeknek csaknem a fele került ki ebből az etnikai csoportból, s ezalatt a névöröklésben is jóval nagyobb lett a cigány eredetű gyerekek százalékos aránya, mint a többié.

d) A teljes képhez azonban hozzátartozik még néhány észrevétel.

Úgy tűnik, a kevert házasságokban gyakoribb volt a keresztzülőtől származó név öröklése, mint az őslakos családokban. Ha az apa vagy anya nem volt püspökhatvani származású, és nem törzsnevet viselt, akkor a nem helyi származású szülő nevé szerinti újszülött gyakran az őslakos keresztanya, illetve keresztapa nevét kapta. Ez talán afféle adó volt a hagyománynak.

A beszármazott házaspárok gyerekének a névadásában még jellemzőbb volt ez a szokás. Ez talán két okkal is magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a bevándoroltaknak nem lévén rokonuk a faluban, odavalósi keresztzülöket választottak, akik a hagyomány őrzése érdekében nyilván törzsnevet kívántak adományozni a keresztgyerekeknek. Ezáltal „importálódott” ilyen nagy mértékben a bevándoroltak családjába a püspökhatvani törzsnévállomány. Másrészt ezt a névátvételt talán bizonyos asszimilációs szándék is vezethette: a beszármazott család nem akart a névadásban különbözni az őslakoságtól. Meglehet, hogy ez az engedékenyséjük is segített nekik gyökeret verni a községben. Hangsúlyozom, pusztán föltevésekről van szó a fejtegetésemben. Hiszen az is bizonyítható, hogy éppen a bevándorolt családok nagy része nem tartotta magára nézvést kötelezőnek a törzsnév hagyományhoz való ragaszkodást.

A cigány származású gyerekek közül elég sok lányanyától született. Ezért náluk — persze a nem cigány lányanyák gyerekeinél is — cssk lányutód esetében lehet nyomon követni a szülői névöröklést. Lánygyereknél gyakoribb is látszik az anyai név örökítése, de még így is jóval ritkább, mint általában a faluban. Az is érdekes, hogy a cigány szülő szívesebben hagyományozta a saját nevét gyermekének akkor, ha törzsnevet viselt. A másféle nevekre

keresztelt cigány származású gyerekek közül százalékosan kevesebben örökölték szülői nevet, mint a más csoportokba sorolható megkereszteltek.

4. A kettős keresztnévadás nem volt jellemző Püspökhatvan névadó szokásaira. A részletesen ellenőrzött száz év alatt a keresztelteknek csupán 9,06%-a kapott kettős keresztnévet. Ha tüzetesebben vizsgáljuk meg ezeket az adatokat, érdekes tanulságokkal lehetünk gazdagabbak. A 100 évet három szakaszra osztottam, mivel bizonyos elkülönítő okok ezt kívánták.

a) Az első szakasz a vizsgált évszázad felét, ötven évet foglalja magába. Ezalatt csak 43 újszülöttet kereszteltek két utónévre, ez a megkereszteltek 12,95%-át jelenti ebben a szakaszban. A két keresztnév adományozása tehát nem volt jellemző a községben. Divatját bevándorló családok hozták magukkal, ezt igazolják a számok: a két utónévet kapott 43 újszülöttből csupán hét (16,27%) származhat őslakosnak, kilenc (20,93%) kevert családba született, huszonhat (60,46%) pedig bevándoroltak ivadéka. A fölismerésben az is megerősíthet bennünket, hogy láthatjuk: 1887-től 1910-ig, tehát ennek az ötven évnek majdnem a felében egy kivétellel minden két keresztnévet kapott kisgyerek beszármazott család ivadéka. A cigányság nem érdeklődött az ilyenfajta névadás iránt, mindössze egy cigány származású újszülöttet kereszteltek ez idő alatt két utónévre (2,32%). Az azonban föltűnő, hogy a két nevet kapott gyerekek szülei közül 79,06% volt nem paraszti foglalkozású. Az a benyomás támadhat ennek láttán a szemlélőben, hogy a kettős keresztnévadás valamiféle „státusszimbólum-igény” következménye, mintha ezekben a kívánságokban bizonyos elkülönülési szándék mutatkozott volna. Meglehet azonban, ez csupán azzal függ össze, hogy a két keresztnévet adó beszármazottak többsége nem a falu mezőgazdasági életébe kapcsolódott be, legalábbis nem annak a kétkezi földművelői voltak.

A két keresztnév adása négy típusba sorolható be.

– Két törzsnév kombinálása. Nyolc ilyen névadás volt az 50 év alatt (18,6%).

– Elöl törzsnév áll, mögötte más név, ebből a fajtából is nyolcat számolhattam össze (18,6%).

– Hátral áll a törzsnév, tehát csupán „engedményként” a falu névadó hagyománya számára, mivel a hangsúly az első keresztnévre esik. Ebből a típusból 11 van ebben az időszakban (25,58%).

– Legtöbb, 16 (37,67%) az a fajta névkombináció, amely két nem törzsnévből áll – ezeknél nyilvánvaló a szigorú törzsnévahagyománytól való teljes elkülönülés szándéka. Őslakos eredetű gyerek nincs is ezek között, mintha ilyen messzire „nem mert volna merészkedni” az őslakosság. Ezeknek a keresztelteknek a többsége bevándorolt családok gyermeke, mellettük kettő kevert, egy cigány családból származik. Ezek a számok is azt bizonyítják, hogy a törzsnevekhez való ragaszkodás erős vonása volt a község őslakosságának.

b) Az 1937-től 1958-ig tartó 22 éves szakasz elkülönítését az indokolja, hogy ezalatt kapott rá az őslakosság a kettős keresztnévadásra. A huszonkét év alatt megkeresztelt 761 újszülött 23,29%-a (178 gyerek) kapott két utónévet. A főszerepet már a püspökhatvani őslakosok viszik, a kettős keresztnévre kereszteltek 83,14%-a közülük való. A többi három réteg így képviselteti magát: K = 6,74%, B = 5,61%, C = 4,5%.

A névkombinációk típusaiban erősen érvényesül még az őslakosság törzsnévhez való ragaszkodása.

— A két törzsnév kombinációja 42 esetben fordul elő, ennek a réteg-megoszlása ez: P = 88,09%, K = 9,52%, C = 2,38%; bevándorolt családból való gyerek nincsen közöttük.

— Elöl, tehát hangsúlyozottan áll a törzsnév 70 keresztelés esetében. Ennek ilyen a megoszlása: P = 87,14%, K = 5,71%, B = 4,25%, C = 2,85%.

— Hátul áll, tehát megőrződik még a törzsnév: P = 86,27%, B = 7,84%, C = 5,88% — itt kevert család gyereke nem szerepel.

— A két más névből álló kettős keresztnevek terén kiegyenlítettebb arányokat találunk, mint az előző ötven évben: P = 40%, K = 26,66%, B = 20%, C = 13,33%.

c) A harmadik szakasz elkülönítését két ok tette szükségessé. Az egyik: ebben az időszakban özőnik be a faluba rengeteg új név, különösen sok olyan, amelyik az országban már ennek előtte divatnévvé vált. Maguk az őslakosok is elfordulnak a hagyománytól, szívesen adományoznak nem törzsnevet utódaiknak. Beszédesen bizonyítják ezt majd a számadatok. Az elkülönítés másik oka az, hogy a kettős keresztnevadás ebben a szakaszban kény-szerré vált azok számára, akik katolikusra akarták kereszteltetni a gyerekeiket. A sok új név között ugyanis rengeteg olyan akad, amelynek nincs katolikus hagyománya, ezért a papok csak akkor keresztelhetnek ezekre a nevekre, ha melléjük egy elismert katolikus, úgynevezett védőszent neve kerül. Elsősorban ilyenek a magyaros nevek (*Hajnalka, Zsolt* stb.), másrészt az *Anita, Margaréta, Szilvia* nevet sem adták önállóan keresztnévül a keresztelő lelkészek.

Ebben a 28 évben 684 gyereket kereszteltek, ebből 111 (16,22%) kapott két keresztnevet. A két törzsnév kombinációja majdnem eltűnt, mindössze egy őslakos gyerek kapott *István Ferenc* nevet. A törzsnevek első utónévként adása is erősen lecsökkent, összesen 11 esetben választották ezt a kombinációt: 5 őslakos, 4 kevert és két cigány családból származó újszülött kapott belőlük — összesen 0,99%. Az elől álló más névvel, mögötte törzsnévvel alkotott kettős keresztnevek száma jelentősen megnőtt: 71. Ennek az eloszlása ilyen: P = 29,56%, K = 42,24%, B = 9,85%, C = 18,3%. Láthatjuk, hogy legalább második keresztnévként megőrződtek a törzsnevek a faluban, ha szabad ezt mondani: a lakosság védszentként ragaszkodik megszokott szentjeihez. Az a tény azonban, hogy a fontosabb első utónév más név lett — elsősorban a sok magyaros név miatt —, bizonyítja, hogy nagyot változott a község névadó ízlése.

Ezt igazolja a két másféle névből álló kombinációra történő keresztelések elég nagy száma is: 28 (25,22%). Ebben a névösszetétel-csoportban így fest a százalékos eloszlás: P = 32,14%, K = 7,14%, B = 21,42%, C = 39,28%. A százalékszámok egyébként azt is mutatják, hogy a cigány etnikum igen élénken érdeklődik a másféle, az újabb utónevek iránt.

d) A száz év alatt kettőnél több keresztnevet mindössze 12 újszülött kapott. Tizenegyen hármat, egy kisfiú négyet. Az alacsony százalékszám: 3,61 mutatja, hogy ez iránt a szokás iránt alig volt érdeklődés a községben. Érdemes azt is megjegyezni, hogy mind a 12 gyerek beszármazott családból való volt, ötöt kereszteltek belőlük 1887 és 1936, hetet 1937 és 1958 között. Ha a névadók társadalmi státusát nézzük, hihetjük, hogy a három és négy keresztnév adása „úri szokás” volt. A tizenkét gyerekből tizenegynek a szülei a község vezetőrétegéhez tartozó értelmiségiek voltak.

e) Bizonyosságát adandó annak, hogy nem tévedek azon megítélésemben, miszerint az egynél több keresztnév adása nem „összokás” a faluban, vissza-

lapoztam a mátrikulákban, és 1777-ig visszamenően kiírtam a több keresztnévre nevezett újszülötteket.

Ez alatt a 110 év alatt 6179 gyermeket kereszteltek meg a község katolikus templomában. Tekintve, hogy 1896-ig a templomi keresztelés egyet jelentett a hivatalos névadással, s hogy a lakosság majdnem teljes egészében katolikus volt, mondhatjuk, hogy minden Püspökhatvanban született gyerek neve rákerülhetett a listánkra. Ennek tanúsága szerint az újszülöttek 1,96%-a kapott egynél több utónévet (113 gyerek). A névkombinációknak a 92,85%-a — 105 név — kettős keresztnévadás volt. Közülük 38 a két törzsnév együttese (35,57%); legtöbb köztük az *Anna Mária* (23). 26 pedig olyan, amelyikben egyik név sem sorolható a tíz törzsnév közé (25%). A többiben (39,42%) első vagy második tagként ott van a törzsnév.

Az adatok megerősíthetik, hogy Püspökhatvanban két évszázadon át nem volt számottevő szokás a gyerekeket két vagy több utónévre kereszteltetni.

5. Végére szerettem volna járni annak, hogy vajon mikor alakulhatott ki Püspökhatvanban a 10 törzsnév szinte parancsoló hagyománya. De nem sikerült. Visszalapoztam 1777-ig a keresztelési anyakönyvekben, s meg kellett győződnöm arról, hogy a tíz törzsnév 210 éven át uralkodott a község névadó ízlésén.

a) 1777 és 1886 között 6179 keresztelés volt a katolikus templomban, ezalatt összesen 101 nevet adtak keresztnévül. Ebből a 91 másféle név 91,91%-ot, a 10 törzsnév 9,09%-ot tesz ki. Törzsnevekre a gyerekek 74,49%-át nevezték el (4603 fő), más nevekre a 25,5%-át (1576 fő).

A tíz név százalékszámait az összes megkeresztelt számából számítva ezt mutatják: *Anna* 9,9, *Erzsébet* 3,54, *Ferenc* 3,62, *István* 5,97, *János* 11,5, *József* 9,64, *Katalin* 5,76, *Mária* 14,32, *Mihály* 6,18, *Pál* 4,02.

A más nevek többsége nem volt hosszú életű. 36 névre, a nevek 35,63%-ára csak egyszer kereszteltek, a gyerekek 0,58%-a kapott belőlük. 13 olyan név akadt (12,87%), amely kétszer talált gazdára a száztíz év alatt, az újszülöttek 0,42%-ának jutottak ezek. Összesen 68 névről állapítható meg, hogy nem választották tiznél több esetben keresztnévül; ez a mennyiség a nevek 74,72%-a, 176 újszülöttet kereszteltek rájuk, az összes 2,83%-át.

Néhány nem törzsnévnek tekintett keresztnév viszont igen kerestnek bizonyult az alatt a 110 év alatt. Elsősorban a *Borbála* (2,92%), a *Terézia* (2,28%) és a *Veronika* (3,35%), amely a törzsnévek iránti érdeklődéssel vetekszik. Ez utóbbi név igen kedvelt volt a községben, négy variánsa élt a 210 év alatt: *Veron*, *Verona*, *Veronka*, *Veronika*. 1777 és 1886 között nagy kedveltségre tett szert a más nevek közül még az *András* (1,79%), *Éva* (1,01%), *György* (1,53%), *Julianna* (0,89%), *Lőrinc* (1,82%), *Márton* (1,11%), *Verona* (1,29%). A százalékszámokat az összes megkeresztelt számából számítottam ki.

b) A r é s z l e t e s e b b e n megvizsgált 100 évünkben 3663 katolikus keresztelést vehettünk számba, összesen 150 név került „kiosztásra”. Ebből 70,92% a törzsnévekre kereszteltek aránya, 29,07% a más nevet kapottaké. Megállapíthatjuk, hogy az előző 110 évben mért arányok valamennyire változtak. Az eltolódást az okozza, hogy az 1970-es évektől megnőtt a faluban az olyan divatnevek iránti érdeklődés, amelyek a XVIII. században még meglehetősen ismeretlenek voltak.

A törzsnevek százalékszámait ezt mutatják: *Anna* 10,51, *Erzsébet* 2,78, *Ferenc* 5,02, *István* 4,99, *János* 7,94, *József* 10,1, *Katalin* 3,9, *Mária* 16,02, *Mihály* 6,71, *Pál* 2,92. Megállapítható tehát, hogy az előző 110 évhez viszonyítva a törzsnevek többsége iránt csökkent valamelyest az érdeklődés — csak a *Ferenc* és az *István* vált kedveltebbé 1887 és 1986 között.

A másféle nevek többsége most sem vert igazán gyökeret a község névadó ízlésében. A XVIII—XIX. századi más nevekből csupán 48 maradt meg a XX. századra. Közülük az *Ilona*, *Julianna*, *Verona*, *Veronika* elég nagy érdeklődésre tett szert; a hajdan kedvelt *András*, *Borbála*, *Éva*, *György*, *Lőrinc*, *Márton*, *Terézia* iránti érdeklődés viszont erősen megcsappant. Néhány névcsökkenésre találtunk logikus magyarázatot. A község első védőszentje Szent Márton volt, később Szent Lőrinc vette át ezt a szerepet. Valamikor szokás volt a magyar falvakban, hogy sok gyereket kereszteltek a templom — s egyben a község — védőszentjének a nevére. Úgy látszik, ez a régi névadó szokás a XX. századra elhomályosult Püspökhatvanban, ennek oka a *Márton*-ok és a *Lőrinc*-ek eltűnése. Korábban elég sok *Ádám* is volt a faluban, nagy volt az *Éva*-k száma, most mindkettőből jóval kevesebb akadt. Erre is van indoklásunk. A XVIII. században ugyanis volt egy kedves, érdekes szokása a falunak: a külön nemű ikreket *Ádám*—*Éva*-ra kereszteltették. Ez a szokás a XIX. században már kevésbé volt parancsoló erejű, bár elmondhatjuk, hogy még 1845-ben is találtunk *Ádám*—*Éva* nevű ikerpárt. A *Julianna*, *Veronika*, *Verona* nevek átjöttek a XX. századba, de hogy a *Borbála* miért tűnt el, a *György* és a *Terézia* iránt miért csökkent olyan szembetűnően az érdeklődés, arra nincs magyarázatunk.

A részletesebben földolgozott száz évünkben 44 olyan név van (a nevek 29,33%-a), amely csak egyszer fordul elő. Az összes megkeresztelt 1,2%-a kapta keresztnevül őket. Csak kétszer 28 névre esett a névadók választása (18,6%), 56 gyereket (1,52%) kereszteltek rájuk. Olyan utónév, amely maximum tízszer talált gazdára, az említett két csoporttal együtt összesen 113 van (a nevek 75,33%-a), 343 újszülöttet neveztek meg velük 1887 és 1986 között (9,36%). Kevés azoknak a neveknek a száma, amelyeket 11—29 esetben választottak: *Ágnes*, *András*, *Aranka*, *Attila*, *Béla*, *Edít*, *Erika*, *Éva*, *Gábor*, *Gabriella*, *Gyula*, *Ildikó*, *Imre*, *Kata*, *Margit*, *Mónika*, *Sándor*, *Terézia*, *Zoltán*; 19 névről van szó, a nevek 12,66%-áról. 327 keresztelés esik rájuk (8,92%). A legalább harmincszor vagy ennél is többször adott keresztnevek iránti érdeklődés százalékszámait ezek: *Ilona* 1,8, *Julianna* 2,53, *Lajos* 0,87, *László* 1,5, *Péter* 0,81, *Tibor* 0,9, *Verona* 1,44, *Veronika* 0,87.

6. Tartozom még egy utolsó magyarázattal.

A kettős vagy több keresztnevet kapott újszülötteknek az első keresztnevét vettem számításba. Kivételt csak az *Anna-Mária* kombinációval tettem, mivel ezt a későbbi *Annamária* elődjének tekintettem, s az *Anna* tagját nem soroltam a törzsnevek közé. Kis tévovázás után külön névként kezeltem a *Cecília* és a *Cicella* alakokat, jöllehet tudom, hogy a *Cicella* a *Cecília* név régies magyaros olvasata csupán, s csak kétszer, a község magyar nyelvű anyakönyvezése során tűnt föl. Ha ugyanaz a név is mindkettő, mégis úgy érzem, hogy a *Cecília* és a *Cicelle* — kétféle név, s az utóbbinak szép megbecsülést szerzett Arany János Rozgonyi Cicelléről szóló remekműve.

F. Kovács Ferenc

Németh László Széchenyi c. drámájának jelenetei
a téma—réma megoszlás tükrében

1. Németh László Széchenyi c. drámáját (Németh László Történeti drámák Szépirodalmi K. Bp., 1963.) elemeztem a téma—réma viszonyok alapján, s evvel kívántam rávilágítani egy-egy jelenet szövegszerkesztésére, különös tekintettel a nagyjelenetekre.

Az aktuális tagolás szövegépítő szerepére többen felhívták a figyelmet, de drámái mű téma—réma kapcsolódás szerinti elemzésével tudtommal csak Huszár Ágnes foglalkozott (vö. Huszár Ágnes: Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámái művekben. Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerk. Rácz Endre, Szathmári István. Tankönyvkiadó Bp., 1983. 124—151). Tanulmányában több dráma dialógusrészletét elemzi és sematizálja Danes, illetve Olga Müllerová modellje szerint. Elemzését a következőképpen összegzi: „A szövegépítésnek egyik fontos, de nem kizárólagos, nem egyetlen eszköze a témakapcsolódás . . . Más elemzési módokkal együtt, azokat kiegészítve a szöveg olyan tartalmait tárhatja fel, amelyek a felületes pillantás számára rejtve maradnak. A szereplők kölcsönhatásának, szembenállásuknak vagy szövetségüknek jelei jól megfigyelhetők beszédük témakapcsolódásában” (i. m. 150). A megállapítással egyetértve egy teljes dráma elemzésével kívánom bizonyítani, hogy a téma—réma viszonyok szerinti elemzés több szövegépítési fogásra világít rá, főként azonban a szöveg-egész konstrukciójára és makrostrukturái (a jelenetek) felépítésére, valamint a szereplők egymáshoz való viszonyának és a konfliktusproblémáknak a feltárására ad lehetőséget. A témakapcsolás sematizálása egy-egy jeleneten belül mikroelemzést igényel, evvel jelen tanulmányomban nem foglalkozom.

A vizsgálat menete a következő volt: a mű minden egyes mondatát (kivéve a tagolatlan mondatokat) elemeztem a téma—réma viszony szempontjából, a témákat megszámoztam, katalógust készítettem belőle. Így a dráma folyamán, ha pl. a „sakkparti” témaként fordult elő, mindig a T₁₀₈-as számot viselte. A rémák folyamatos indexet kaptak 1252-ig. A *téma* szót a cikkben csak a téma—réma kettősség értelmében használom, tehát sosem az irodalmi mű témája jelentésben.

2. Az elemzés eredménye számokban:

I. felvonás

Jelenet	A szereplők száma	A rémák száma	A témák száma	Ebből új téma	Átlag	T _s említése Széchenyi	T _{so} említése Goldmark	Megjegyzés
1.	2	26	8	8	3,25	4	3	
2.	3	16	7	7	2,3	1	∅	
3.	2	30	11	7	2,7	10	1	
4.	3	4	3	1	1,3	1	∅	
5.	2	13	4	2	3,25	4	∅	
6.	1	néma						
7.	2	54	12	8	4,5	11	∅	
8.	6	30	11	7	2,72	3	∅	
9.	5	56	26	18	2,15	10	∅	
10.	2	55	22	18	2,5	14	∅	
11.	2	22	8	7	2,75	7	∅	
12.	2	40	14	10	2,85	5	1	
13.	3	7	4	3	1,75	∅	∅	
Összesen				96		70	5	

II. felvonás

Jelenet	A szereplők száma	A rémák száma	A témák száma	Ebből új téma	Átlag	T _s említése Széchenyi	T _{so} említése Goldmark	Megjegyzés
1.	2	31	10	7	3,1	10	∅	
2.	2	39	12	5	3,25	12	∅	
3.	3	29	9	4	3,22	5	∅	
4.	2	36	9	4	4,00	2	∅	
5.	3	4	3	—	1,33	2	∅	
6.	4	48	12	6	4,00	9	∅	
7.	3	21	10	3	2,1	3	∅	
8.	2	6	4	1	1,5	2	∅	
9.	3	4	3	—	1,33	2	1	
10.	1	néma						
11.	2	30	10	7	3,00	4	7	
12.	3	5	4	2	1,25	2	∅	
13.	2	75	17	12	4,41	19	12	Széchenyi és Goldmark
14.	3	5	2	—	2,5	3	∅	
15.	5	3	3	—	1,00	1	∅	
16.	6	9	6	2	1,5	∅	1	
Összesen				53		76	9	

3. Az elemzésből levonható következtetések

Összesen 240 témáról 1252 megállapítás (réma) hangzik el a drámában, ebből 270 megállapítás Széchenyire vonatkozik. Természetes tehát, hogy ő az abszolút főhőse a darabnak. Ha Bécsy Tamás drámai modellje szerint (vö. Bécsy Tamás: A drámamodellek és a mai drámák. Akadémiai K. Bp., 1974.) konfliktusos drámának tekintenénk a Széchenyit, szükség lenne még egy, megközelítően hasonló mélységgel megrajzolt figurára. Így tenne eleget a mű annak a követelménynek, hogy a „dráma két főalakjának egymás ellen feszülő akaratából fakadnak azok a tettek, melyek a drámai harc egy-egy állomását jelentik” (i. m. 76). A műben Széchenyi rémlátó képzetének,

III. felvonás

Jelenet	A szereplők száma	A rémák száma	A témák száma	Ebből új téma	Átlag	T ₃ említése Széchenyi	T ₃₀ említése Goldmark	Megjegyzés
1.	5	82	32	22	2,56	10	0	
2.	4	43	22	12	1,95	11	0	
3.	5	5	5	—	1,00	2	0	
4.	2	14	4	—	3,5	7	0	
5.	3	3	2	—	1,5	1	0	
6.	2	13	8	5	1,62	3	0	
7.	3	16	9	4	1,77	6	1	
8.	2	6	4	1	1,5	1	0	
9.	3	2	2	—	1,00	0	0	
10.	2	70	20	18	3,5	12	0	Széchenyi és Lonovics
11.	3	néma						
12.	2	15	6	2	2,5	6	0	
Összesen				64		59	1	

IV. felvonás

Jelenet	A szereplők száma	A rémák száma	A témák száma	Ebből új téma	Átlag	T ₃ említése Széchenyi	T ₃₀ említése Goldmark	Megjegyzés
1.	2	34	6	1	5,66	13	4	
2.	3	17	6	4	2,83	7	4	
3.	2	117	32	15	3,65	26	32	Széchenyi és Goldmark
4.	2	10	3	—	3,3	5	0	
5.	1	néma						
6.	2	66	12	3	5,5	9	1	Széchenyi és a titkár
7.	3	23	6	3	3,83	0	0	
8.	2	6	3	—	2,00	1	0	
9.	1	1	1	—	1,00	1	0	
10.	2	11	4	1	2,75	3	0	
11.	1	1	1	—	1,00	0	0	
Összesen				27		65	41	

pszichéjének árnyékos része Goldmark doktorben ölt testet. Ő lehetne a dráma másik főalakja (a Gegenspieler). Ennek az elképzelésnek azonban e vizsgálat eredménye is ellentmond. Mindössze 56 megállapítás vonatkozik rá, így nem válhat Széchenyi méltó ellenfelévé. Sokkal inkább magát Széchenyit kell benne is látnunk: az ő tudathasadásos másik énjét, önvédelmi szerepjátszásának megtestesülését, amit Széchenyi Goldmark lélektani kísérletének nevez a darabban. Ezt támasztják alá azoknak a jeleneteknek a téma—réma viszonyai, amelyekben Széchenyi és Goldmark együtt vannak a színen. Két nagyjelenetük van: a II. és a IV. felvonásban egy-egy. A II. felvonás 11. jelenete bevezeti a 13. nagyjelenetet. A 11. jelenetben Goldmark lélektani kísérletére

hat megállapítás vonatkozik, ennek részletezése, kifejtése folytatódik a 13. jelenetben, amelynek központi témája Goldmark elmélete az irodalomról (öt említés). Lényege, hogy az élet irodalmi szerepjátszás, az ember legtisztább szenvedélyei és érzelmi csak önvédelmi megnyilatkozásnak tekinthetők: Széchenyi is csak a szerepek bolondja (tizennégy említés vonatkozik erre a jelenetben). Széchenyi és a luciferi énjét képviselő orvos között a IV. felvonás 3. jelenetében folytatódik az intellektuális párbeszéd Goldmark lélektani kísérleteiről (öt említés).

A hideg fővel levont következtetések jelenete ez (tíz megállapítás vonatkozik a szillogizmusokra).

Széchenyi elveti Goldmark előfeltevéseit, az élet nem színpad, hanem — de ezt már a IV. felvonás 6. jelenetében fejti ki titkárának s egyben sakkpartnerének — sakkjátszma (tizenhárom említés), ahol a király — amikor már nincs hová lépnie — meghúzza a ravaszt.

Mint a téma—réma viszonyok is igazolják, Széchenyinek nincs igazi ellenfele a darabban, tehát nem kategorizálható a mű konfliktus drámának.

4. Bécsy Tamás modelljei közül a Széchenyi inkább a középpontosok közé sorolható, hiszen ennek az a kritériuma, hogy a centrumban álló főalak (ez igaz Széchenyire, az említések száma ezt igazolja), a műnek pozitív, de passzív szereplője, akin keresztül az író a többi szereplő középponthoz való viszonyát ábrázolja. Németh László szituációépítésének egyik fontos sajátossága, hogy nem egymással szembenálló osztályokat ábrázol, hanem egy nagy egyéniséget állít a gyújtópontba (pl. Galilei, Husz, Görgey, Széchenyi stb.), aki mellett környezete a katalizátor szerepét tölti be: folyamatokat indít meg vagy gyorsít fel, olyan folyamatokat, amelyek a főhősre hatnak, és a történelem által megszabott konfliktus irányába viszik.

Ezek az alakok azonban nem passzívak, holott a középpontos modell ezt írta elő. Széchenyi sem tétlen, szemlélődő emberként jelenik meg a drámában. Ennek az életrszakaszának legfőbb tette, hogy megírja a *Blicket*. Az I. felvonás jeleneteinek legsűrűbben emlegetett témája: a megírás körülménye, külföldi kinyomtatása, Magyarországra csempészése, Bach Sándor, a *Rückblick* írója. A 3. jelenet mutatja be az előzményeket: Széchenyi történelmi tevékenysége hétszer szerepel ebben a jelenetben, majd a 7. és 8. jelenetben a magyarországi látogatóval folytatott párbeszédben kétség és bizonyosság villódzásában bontakozik az expeczió. A 7. jelenetben nyolcszor említik a *Blicket*, háromszor a *Blick* szerzőjét, háromszor kerül elő az a nézet, hogy Széchenyi írta a *Blicket*. Vagyis Széchenyi nagyon is aktív hős, tette azonban kelepőbe zárja. Csak a kilátástalan helyzet elviselése vagy megszüntetése lehet kérdés számára. Ebben a vívódásban tölti be környezete a katalizátor szerepét. A Széchenyit körülvevő keretet jelentik a kémekek ápoló szerepben (I. felvonás 11. jelenet kilenc említés), a házkutatások (II. felvonás 2. és 6. jelenet tizenhárom, illetve hat említés), naplójának elkobzása (II. felvonás, 4. jelenet, tíz említés), provokátorok (III. felvonás 1. jelenet, huszonegy említés), másfelől a barát, akitől Széchenyi erkölcsi kételyeinek feloldását várja: Lonovics érsek (huszonnyolc megállapítás vonatkozik rá).

Ad-e az egyház feloldozást az öngyilkosság alól? Ez a központi problémája a III. felvonás 10. és 12. jelenetének. Témákban megnevezve: a kereszténység (három említés), a keresztény filozófia (kettő), a keresztény erkölcs (hat), a keresztény kor (kettő), Isten (négy) és az öngyilkosság (négy említés).

Végül az érsek nem oldja meg Széchenyi erkölcsi kételyeit, mégis a kereszténység nagy szentjének gondolata adja meg a főhősnek az igazolást. A 12. jelenet témái a IV. felvonás 7. jelenetében folytatódnak (Szent Ágoston említése hét esetben), s ebben a jelenetben teljesedik be az utolsó jelenet végén eldőrdülő lövés lélektani indoklása. A pisztolyt Széchenyi húzza meg, tehát még az utolsó percben is cselekvő hős, vagyis százszázalékosan a középpontos modell sem húzható rá Németh László drámájára.

A téma—réma viszonyok szerinti elemzés szilárd alapot ad annak a következtetésnek a levonására, hogy ebben a drámában modelltkeveredés jön létre. A dráma tematikájának, a főhősnek és környezetének az aktuális mondat-tagolás útján történő bemutatása néhány jellemző adat alapján a középpontos, néhány adat alapján pedig a konfliktusos modellhez közelíti a művet. Ez megfelel annak az elméletnek is, amely szerint a XX. században már ritkán írnak tiszta típusú modellt.

5. A XX. századi színművek jellemzője az is, hogy hiányzik belőlük a jelenetekre bontás. Németh László drámájában sem található meg a jelenetek számokkal történő jelölése, mégis tetten érhetjük éppen a téma—réma viszonyok feltárása révén az író jelenetszerkesztési törekvését. Nem mondható modernnek ez a technika, mint ahogy egész drámaírói módszere sem új. Németh László tudatosságára vall, hogy ezt ő is látja: „Azzal talán biztathatom magam hogy az én drámámban is van valamit, ami miatt e majd egy évszázados korszerűtlenséget meg fogják bocsátani” (Németh László: Utolsó széttekintés. Bp., 1980.).

A Széchenyi című drámában a jelenetkapcsolás lineáris, mégis bizonyos jelenetek jobban kötődnek egymáshoz, mint az előttük vagy a mögöttük lévőhöz: ezt pedig a tematikai azonosság adja. Az I. felvonásban a 3., az 5. és a 7. jelenet kapcsolódik erősebben egymáshoz. Ezek közül a 7. a középponti jelenet, ennek az előkészítését szolgálja az előző kettő. Az egy témára eső rémák száma egyre nő (2,7; 3,25; 4,5) vagyis a legkifejtettebb, a legelmélyültebb ebben a felvonásban a magyarországi látogató és Széchenyi párbeszéde. A központi téma: a Blick.

A II. felvonás nagyjelenete a 13., előkészítése a 11. jelenetben történik, pandanja pedig a IV. felvonás 3. jelenete. Ezt igazolja, hogy a témák a három felsorolt jelenetben szinte azonosak. A IV. felvonás 3. jelenetének elején Széchenyi szavaiból anaforikus utalással kiderül a jelenetkapcsolás: „Egyébként gondolkoztam az arcképen, amit a múltkor festett rólam” (426). Goldmark lélektani kísérlete zajlik tovább ebben a párbeszédben.

A III. felvonás nagyjelenetét (a 10-et) a II. felvonás 16. jelenetének utolsó két mondata készíti elő: Széchenyi az égi hangra, a kereszténység elveire akar figyelni, ezt közvetíti számára Lonovics érsek. A jelenet analógja a IV. felvonás 7. jelenete, amelyben az élő egyházi személy helyett Szent Ágoston gondolatainak idézése folytatja a megkezdett témákat.

6. Az új témák megjelenése a felvonások egymásutánjában csökken (96, 53, 64, 27). Ez természetes is, hiszen az I. felvonás az expozíció, ezért a legtöbb új közleményt kell tartalmaznia, majd az utolsó jelenetekben már elváródnak a szálak, nem jelennek meg új témák. Az egyenletes csökkenésben egy törés van, s ezt a III. felvonás 1. jelenete okozza, ahol az összes jelenet közül a legnagyobb az információ gazdagság (22 új téma jelenik meg). Ha a

témák tartalmát nézzük, ez talán érthető. Széchenyi sorsa szempontjából ez a legdrámaibb jelent, s a főszereplő itt a legzaklatottabb. Ezért erősödik fel az újságoló jelleg. Ebben a jelenetben bezárul a gyűrű Széchenyi körül, innen már nincs kitörés: összeesküvéssel gyanúsítják, felrémlik a zárt intézetbe való áthelyezés, s mindez a nemzetközi háttérbe vetítve. Új témák: a francia császár, az osztrák császár, a monarchia nemzetközi bonyodalmai, új háború, a magyar konzervatívok stb.

Egy-egy jelenet dinamizmusát, redundáns vagy entropikus voltát mutatja tehát az új témák száma. Ebből a szempontból is kiemelkedik minden felvonásban a nagyjelenet. A II. felvonásban a 13. jelenetben a legmagasabb az újonnan megjelenő témák száma (Széchenyi és Goldmark van a színen, tizenkét új téma), a III. felvonásban Széchenyi és Lonovics párbeszédében tizenhét (bár ebben a felvonásban van ennél tájékoztatóbb jellegű jelenet, erről már előbb írtam), a IV. felvonásban a 3. jelenetben tizenöt új téma jelenik meg (Széchenyi és Goldmark). Nagy az információbőség, mégis ezek a legkifejtettebb jelenetek is, az átlagos rémaszám bennük: 4,41, 3,5, illetve 3,65. Vagyis az említett jelenetek dinamikusak is, előre viszik a cselekményt, ugyanakkor ezekben a legkörüljártabb egy-egy probléma.

A legmagasabb átlagos rémaszám a IV. felvonás 1. és 6. jelenetében található (5,66, illetve 5,5). Ezek a legredundánsabb jelenetek, ugyanis csak egy, illetve három új téma fordul elő bennük. Természetesen nem a hétköznapi párbeszéd önmagát ismétlő reduncanciájáról van itt szó. Németh László művészi prózája s drámai nyelve különösen messze van a beszélt nyelv pongyolaságától. Nála a nyelvi forma mindig tudatos formafegyelemtől tanúskodik, inkább a túlzott szerkesztettség jellemzi, mint a könnyed, Molnár Ferenci csevegés. Ebben a két jelenetben a kevesebb új közléselem a tematikai összhangot szolgálja. A IV. felvonás 1. jelenetében Goldmark doktor és az inas vannak a színen. Goldmark Brahetól szeretne információt kapni Széchenyi lelki állapotáról, Brach pedig aggódik Széchenyiért. Különösen egy újságcikk hatása izgatja mindkettőjüket. Az Augsburgiában megjelent cikk az egyetlen új téma a jelenetben. A IV. felvonás 6. jelenete is két szereplő párbeszéde: Széchenyi és Kiss Márton, a titkár sakkoznak és beszélgetnek a sakkról. Így a jelenet kettősen kötött a sakkhöz. A művészi megalkotott párhuzam miatt (a valószínű sakkjátszma és az élet = sakkjátszma) csak három új téma jelenik meg ebben a részletben, ezek közül kettő a sakkhöz kötődik (a király és a remis a sakkipartiban).

7. A téma—réma viszony számszerű adatai azt is megmutatják, hogy Németh László szövegszerkesztésében minden felvonásban egy jelenetnek van középponti szerepe. Ezek az ún. nagyjelenetek. A felvonáson belül helyezkednek el, nem az első és nem az utolsó jelenetek, s mindig két személy van csak a színen. Ezeknek a jeleneteknek nagy szerepük van abban, hogy a felvonások igen szilárd belső kohéziójúak: a többi jelenet a nagyjelenetet készíti elő, illetve viszi tovább a szálát a tematikus elemek révén a következő felvonás nagyjelenetéig.

8. Az elemzés lehetőséget adott a modellkeveredés igazolására, a jelenetkapcsolások felderítésére és a makrostruktúrák ritmusának (átlagos rémaszám) kitapintására. A reflexiós elemek számának megszorodása a konfliktusok lelassulását, elmélyülését jelentette.

A tematikus és rematikus részek feltárása tehát kapaszkodó a drámai nyelv közlésmechanizmusának megismeréséhez, megmutatja egy-egy drámai szöveg egybeszerveződésének fő irányát. Nem ad azonban teljes választ a szuperstruktúra (maga a mű) elemzéséhez, csak a makrostruktúrák és még inkább a mikrostruktúrák (vö. Huszár Ágnes i. m.) tipizálására következtethetünk a vizsgálatból. Az aktuális mondattagolás szerinti elemzés tehát egy részlehetőség a drámai művek boncolásához.

Madarászné Marossy Ágnes

A vér motívuma Ady Endre költészetében

I. A motívum jelentéseinek tematikus csoportosítása

Egy-egy költő életművében rendkívül nagy szerepe van a motívumoknak. Legtöbbször végigvonulnak az egész költői pályán, gazdagodnak, körük kibővül, de a domináns képi, tartalmi motívumok mindvégig megmaradnak, s tükrözik a költői világkép belső szerkezetét, a költő mondanivalóját — vagyis magát a költőt jelenítik meg. Ezért mondhatjuk el azt, hogy szinte minden költőre jellemzőek a csak általa használt motívumok, melyeknek gyökerei a történelmi korszakban, a költő egyéniségében, életmódjában, körülményeiben keresendők.

Az esztétika meghatározása szerint a motívum tartalmi szerveződési egység, melynek formai megfelelője a formula, esetünkben — költészetről lévén szó — a költői kép. Ebben sűrítődik össze a mély tartalmi mondanivaló. A költő azt a programot igyekszik elsajátítani, hogyan lehet a gondolathoz jeleket, motívumokat találni.

Ady egymásba szövődő „motívum-rendjei” (Földessy Gyula) szinte igénylik a rendszerezést, az egységek szerinti felvázolást. Ennek ma már kiterjedt irodalma van. Elsőként Földessy Gyula foglalkozott a témával Ady minden titkai című kötetében (Budapest, 1962.). Király István nagyértékű munkája (Ady I–II. Magvető, Budapest, 1970.) a legrészletesebben foglalkozik ezzel a témával. Az Ady-centenáriumra megjelent tanulmánykötetben (Tegnapok és holnapok árján. Budapest, 1977.) Sára Péter a mesemotívumok szerepét vizsgálja, Baróti Dezső pedig a vizek motívumhálózatának vizsgálatával gazdagítja az Ady-líráról kialakult képet.

Egy-egy új élettartalomhoz mindig megfelelő kulcsszavakat keres és talál a költő, ez a szó pedig a tartalommal együtt változik. Nem így áll a helyzet a *vér* motívumával. Ha figyelmesen végigolvassuk Ady életművét, láthatjuk, hogy a *vér* motívuma végigkíséri Ady egész költészetét, nincs a költőnek olyan korszaka, amikor ne szerepelne verseiben. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy minden élettartalomhoz megfelelőnek találta kulcsszóként többek közt a *vér*-t is. A vér az ő tudatában elemi erő, az élet forrása. Hogy milyen tartalmat fejez ki vele a költő, az a következő tematikus csoportosításból kiderül. A teljességre törekvés igénye nélkül, csupán néhány példát kiragadva illusztrálom az egyer jelentésköröket, teret hagyva a továbbgondolás lehetőségének.

I. „S *véruk*, a *véruk* bűgva lobog”

Adynak a *vér* motívumkörébe tartozó verseit végigtekintve erősen feltűnő, hogy mennyire gyakori nála a szerelmi témát érintő *vér* motívum. Érthetővé válik ez, ha figyelembe vesszük, hogy a Lédával való kapcsolatából született verseit az érzékiség, a szexuális romantika hatja át.

Ez magyarázza, hogy ebben a korszakban minden korábbinál és későbbinél hangsúlyozottabban tört előtérbe Ady verseiben a szexuális vágy témája. Minden eddiginél gyakrabban tűntek fel benne a testi szerelem kulcsszavai: a *csók*, a *vér*, sokszor együtt szerepelve egy versen belül is. Központi szavak voltak ezek nála, leginkább kifejezték érzéseit. Ezt bizonyítják a különböző összetételek is: *vérepszdító*, *vérkamrák*, *vérharmat*, *vérdíj*, *vér-ajak*, *vérkönnny*, *vérfolyók* stb.

A Léda-szerelem kezdeti időszakában a felfokozott vágy, az áhított asszonyt elérni vágyó szenvedély hevülete fűtötte a költőt. Az érzéki szerelem ily módon való megéneklésében jelentős szerephez, kulcsszói szerephez jutott a *vér* is.

Csoportosításom szerint az első helyet foglalják el azok a versek, melyekben a szenvedélyes szerelem még tisztán, minden más érzéstől mentesen szólal meg:

„Be tudnék ölelni, tréfát is siratni,
Be tudnék *véreddel véresen viradni.*”

(A legszebb Este)

Jellemző, hogy legtöbbször a *csók* motívummal kapcsolódik a *vér*, s az *ajak* motívuma társul harmadiknak hozzájuk.

„*Véres* hús-kapcsok óvnak,
Amíg összefonódnak:
Kékes, reszkető *ajkunk.*”

(Vad szirttetőn állunk)

A *vér*, a *csók*, az *ajak* motívumhármasa mindvégig domináns marad szenvedélyes verseiben.

Sokszor fejezi ki első olvasásra visszatetszőnek tűnő szavakkal patetikus érzéseit, mint azt az előbbi példában is láttuk.

„*Vért és velőt*” áldozott folyvást a szerelmi mámor. Idézte a költő az „izga *vért*”, várta a „*véri* és vágyi föltámadást”:

„S mi lenne, ha fölkerekedne
Vérünk régi kedve?”

(Két szent vitorlás)

A *vér* sokszor helyettesíthető lehetne a *szenvedély* szóval, mert Adynál a *vér* mindenkor a szenvedély, az indulat járuléka volt:

„És *vérezve*, fájva
Csókoltuk egymás szemeit
S kérdeztük egymást *véresen*,
Vajjon — vajjon kinek az átka?”

(Milánó dómja előtt)

Hasonló a „Tartom szived . . . vérbe vesződve” — kifejezés is a Most követeltek magamnak című versében. A mindent elborító szenvedély a költőben a mindent elborító vért asszociálja. A szexuális ihletésű kép érzékiségét növeli itt a *vér* szerepeltetése:

„A nagy, test-a-testen csata
Bokáig vérben.”

(Idő előtt elmúlni)

De nemcsak a *vér*, hanem érdekes módon ennek ellenkezője, a *vértelenség* is kifejezheti a szenvedélyt. Ha a kommunikációelméletben alkalmazott kategóriákat használom, azt mondhatom, hogy ellentétes kódok, jelek közreműködésével is ugyanazt az érzést ébresztheti fel a feladó — jelen esetben a költő — a címzettben, az olvasóban. Tehát a *vér* és a *vértelenség* egyaránt a szenvedélyt érzékelteti, holott jelentésük ellentétes.

„Ajkad mohó és vértelen . . .”

(Jöjj, Léda, megölellek)

Az ajkak a szenvedélytől fehéredtek el, éppúgy, mint ahogy az előbbi képekben is a szenvedélytől látott mindent vérrel borítotttnak a költő.

Szelídebb szerelmi kép fetésére is alkalmazza a *vér* szót, ilyenkor kellemebb hangulatú szavak közé ékeli:

„Én asszonyom, már látlak, látlak:
Hajadban a vérvörös rózsza.”

(Léda a hajón)

A kép egy finom asszociációs sort rejt magában. A *vér* szó a vér színét, a vöröset juttatja eszébe, a vérvörös nyomatékosított kifejezés a rózsával együtt pedig köztudottan a szerelem szimbóluma. A hajában vérvörös rózsával közelgő Léda ily módon a szerelmes asszony jelképévé válik.

Beteljesedve a Lédával való szerelem, Ady két független, öntudatos, gondolkodó ember önkéntes viszonyának akarta látni.

„S a vérük, a vérük bűgva lobog”

(A túlsó part)

A férfivágy beteljesülésének pillanatai ezek. Már ebben a versben is, de méginkább A fehér csönd című műben felrémlett a reménytelenség is, annak az érzése, hogy a megvalósulás soha nem lehet teljes semmiben; a szerelmi egység elérhetetlen:

„Fehér nyakad most nagyon is fehér,
Vas- ujjaim közt fesse kékre vér.”

A fehér, kék, vérpiros színek harca a nemek tragikus harcát is kifejezi, s az amiatt érzett fájdalmat is, hogy a szerelmi egység elérhetetlen.

A második csoportba sorolom tehát azokat a verseket, amelyekben a szenvedély érzése mellé a be nem teljesedhető szerelem miatt érzett fájdalom

is társul. Hangot kap a Léda-szerelem ellentmondásossága, „félíg csókolt csók” volta. A *vér* ezekben a versekben már a fájdalom, a könny kifejezőjévé válik.

„Ellöksz magadtól: ajkam csupa *vér*,
Ajkad csupa *vér*.”

(Félíg csókolt csók)

A véres ajkak egyszerre tanúskodnak a vad hevületről és a kielégíthetlenség miatt érzett dühről, fájdalomról is. A fájdalom jelképévé nő a „*véres szív*”, melyet a *könny* motívumával összekapcsolva tesz még hatásosabbá, szomorúbbá a költő.

„S *véres* szívemre szomorún
A *könnyek* hullnak, hullnak.”

Ezt ismétli minden versszak végén A könnyek asszonya című versben. A *könny* helyett áll a *vér*:

„Bemázolom arcomat *vérrel*”

(Akarlak, hát hazudjunk)

A két motívum itt egymásba játszik.

Nemcsak fájdalmat, hanem eszeveszett dühöt is érez lelke mélyén a hiába vágyott szerelmi beteljesülés miatt. A Megcsókolom Csók-kisasszonyt című vers kegyetlensége érzékelteti ezt:

„Könnyel mázolom be arcát,
Szemöldökét *vérrel* festem . . .”

A bosszúállás vágya íratja ezt vele, a minden nőnek megfizetni akaró keserűség. A *vad* társul kulcsszóként a *vér* mellé: a szerelmeseket egymáshoz hajtja, egymás felé űzi a „*vér vad, büszke csapata*”, de hiába. S így lesz a szerelemnek a gyűlölet is része. Kemény szavakkal szolt a fenyegetés:

„Telefröccsentem tintalével,
Vérrel, gennyel, könnyel, epével.”

(Hiába kísérsz hófehéren)

Minden egyes szó, így a *vér* is tele van a megkívánt asszony iránti ártani akaró, vak, önző indulattal.

A harmadik csoportba soroltam azokat a verseket, melyeket a Léda-szerelem korszakára való visszaemlékezés szült. A *vér* motívuma ennek kifejezésére is alkalmasnak bizonyult.

Lecsillapult érzéssé vált ekkorra a szenvedély. A „megszépítő messze-ségből” nézi már a költő az egész szenvedélyes időszakot.

1910-ben, egy tatrai nyaralás alkalmával írta a Harc és halál című versét. Ekkor már elhatározta, hogy szakít Lédával, úgy tekint kapcsolatukra már ebben a versben is, mint egy elmúlt eseményre.

„S a mámor-asztalt, hol a cselekvés
Ázott *vérnymait* hagyom.”

A *véryom* mindennél jobban érzékelteti azt, hogy valami véget ért. Az összetétel *nyom* utótagja a múlt idő képzetét kelti bennünk. A *véryomok* jelzik a Lédá iránti szerelme útját.

Hasonló összetétel tagjaként alkalmazza a *vér* szót Az árulás nyara című költeményében is. A régi vágyakra, haragra, csókokra, kínokra emlékezik, s mindezt összefoglalóan *véryomok*-nak nevezi: „Mult nyarak *vér-nyomai* visznek . . .”

Sokszor emlékszik vissza Lédá arcára, s érdekes módon a *vér* motívuma itt is belejátszik a képbe.

„De kék szeme, buggyant-*vér* ajka
Vén lelkemmel még ma is játszik.”

(Az első asszony)

Végül a Lédára emlékező versek *vér* motívummal átszótt kis remekművéről, A jégcsap-szívű emberről kell ebben a csoportban szót ejtenünk.

„Mennyi *vér-csöpp*, megfagyott *vér-csöpp*.
Mint egy nagy, piros, *véres* jégcsap
Csüggök szélén sok szív-eresznek . . .”

Jellegzetes Adys metonímia ez: a Lédáért öntött vércsöppekkel cseréli fel magát. A kedveséért ontott vércsöppeket keményíti jéggé az idő.

Természetesen nemcsak a Lédához fűződő kapcsolatában jelenik meg a *vér* motívum, hanem mindenkor, amikor a szerelemről ír.

„Muzsikáló *véru* lányokként” emlegeti a szép, fiatal francia nőket, s ha heves szerelemre gyúl, akkor „csók *vérezi* meg”. Sőt, nem szerelmes lesz, hanem „*vére* gyúl fel” s áldoz a „kedvnek és *vére*nek szent oltárain”.

2. „S miért volt a kiontott vér?”

Ebben a csoportban a vérhullással kapcsolatos témaköröket gyűjtöttem össze, konkrétan: a világháborúra, a harcra, a pusztulásra és halálra, valamint a forradalomra utaló motívumokat vizsgálom meg.

A Torony az éjszakában című versben a világpusztítás előérzete jelenik meg.

„Fehéren, aggódva kibámul
A torony
S *vér-híreket* vár a lángoló,
Vénhedt világbul.”

A vers képes szólas, metonimikus átfogása a háború véres képzetének a toronyra (templomra), mely az ember lelki épülésének a háza. A *vér-hírek* összetétel a borzalmat, a pusztítást idézi fel. Sokkal megdöbbenőbben, szokatlanabban hat a két főnév egymás mellett, mintha jelzős szerkezetet használt volna a költő. A „*vérel* meszelten” kifejezésben rejlő mély ellentét is borzadályt szül:

„Tán holnap már *vérel* meszelten
Fog csillogni istenes örünk . . .”

A méz fehér színe alkalmas a torony (a templom) tisztaságának érzékeltetésére. Ezt a tisztaságot vérrel szennyezi az előre vetített halál, vérontás képzete.

Az Emlékezés egy nyár-éjszakára klasszikus példája a háború embertelenségét ábrázoló műveinek. A *vér* motívum itt is az iszonyat felkeltésére szolgál.

„*Véres*, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat . . .”

Ismét az ellentétezés az, ami a költői kép hatását fokozza. A lakodalom minden emberben a vidámságot, a mulatozást idézi fel; annál váratlanabbul hat a „véres lakodalom” látványa, a pozitív hangulati töltésű szó éppen az ellenkezőjébe csap át: a tömeges halál, a pusztítás iszonyata sugárzik belőle.

A háború hatalmas krónikájában — Krónikás ének 1918-ból —, melyben elsősorban az expresszív hangulati töltésű képek felsorolásával érte el a hatást a költő, az egyik kép intenzitását a *vér* motívum felbukkanása okozza:

„Itt most *vér-folyók* partból kitérülnek . . .”

A kép jelentése: az öldöklő harc során a vér kifolyik a katonák ereiből.

A „hunyo napnak *véres* csókja” járja be a földet (A piros rózsa c. költeményben), mely kettős értelmű is lehet: egyrészt a lemenő nap vörös színét idézi, de a vers értelméből inkább a háborús vérengzés mindent pirosra, véresre festő képe merül föl bennünk.

A halottak élén című versben a vérvesztés képét rajzolja meg.

„Most a Mezőn mindenki vesz
S *vér-felhők* futnak szabadon . . .”

A Mező az életet jelképezi, a *vér-felhő* pedig a *vér-folyó*-hoz hasonló értelmű: a harctéri halottakból és sebesültekből kiáradó vér iszonyú mennyiségére utal egyrészt a *felhő* főnév, de ezt érzékelteti a *futnak szabadon* szó szerkezet dinamikája is.

Nem nehéz fölfedeznünk az adott jelenre, a világháborúra utaló motívumokat a Mag hó alatt című versben sem.

„Gyötrött és tépett magamat
Régi hiteiben fürösztve
Vérből, jajból és lángból
Szedegetem össze . . .”

A *vér*, a *jaj*, a *láng* motívumhármás a háborúra utaló jelképrendszer. Ez a vers egyébként már előrejelzés a forradalmi tematika felé is, a tavasz, a sarjadás, a jövő képeivel.

Szorosan kapcsolódik a háborús tematikával a harc témaköre. A Már előre rendeltettem című versében a harcban álló emberiség vízióját adja, s itt is feltűnik a *vérpatak* motívum.

„S szívem *vérétől* messze-messze
Csörgedeznek kicsi *patakok*
Én szívemnek *vérevel* festve.”

A harc, a küzdelem vérhullatás formában van jelen egyik legszebb versében, a *Harc a Nagyúrral* címűben is.

„Ezer este mult ezer estre,
A *vérem* hull, hull, egyre hull . . .”

A vér folyamatos hullása a lassú, már elfáradó, de soha véget nem érő csata kínszenvedését, reménytelenségét fejezi ki.

Ady azonban nem mindig csak pusztító harcról ír a *vér* motívum segítségével. Vannak olyan versei is, melyekben a vér nemes küzdelem jelképévé válik. Ilyen használatban található meg az *Ifjú szívekben élek* című versében is.

„Szent lázadások, vágyak s ifju hitek
Örökös urának maradni:
Nem adatik meg ez mindenkinek,
Csak aki *véres*, igaz életű.”

Vagyis a bátor, tettekéssz, harcos szívű ember őrizheti meg az emberiségét a nemes küzdelemben.

A következőkben a halál témakörében felbukkanó *vér* motívumra hozok néhány példát. A háborúban elesetteket, az áldozatokat idézi Nagy szárazság idején című versében.

Hogy nem olthat már ezen
Még ezer akónyi bús *vér*.”

A *vérivás*, *vérvesztés*, *vérölés*, *vérhullás* vagy egyszerűen a *vérzés* motívumok is megfelelő környezetben a halált, a pusztulást fejezi ki, utalnak a gyilkolási, pusztítási vágyra. A sok példa közül csak egyet idézek:

„A Föld a *vért* issza, issza,
Mint a hó-lét.”

(Csak rosszabb volnék)

Az utolsó csoportban néhány verset említek meg a forradalmi tematikából. Előrejelzést ad az eljövendő forradalomról a *Földrengés előtt* című vers néhány sora:

„Ingnak a házak, menjünk az utcára,
Ott zúg a Sors s táncos *vér-jelek* intnek.”

Az emberiséget figyelmeztetik a *vér-jelek*, azaz az érlelődő forradalom eljövételét mutatják.

Büszkeség, lendület, a forradalomért vállalt áldozat érződik a következő sorból:

„Könnynél a *vér* százszor, ezerszer
Szebben tud hullni.”

(Az elűzött Könnny)

A *Csák Máté földjén* című műben a tettekésszég, a vágy fejeződik ki, a sóvárgás egy értelmesebb, boldogabb jövőért. A hozzá vezető utat pedig csak azok járhatják be, akik:

„Frissek a *vérben*, nagyok a hitben . . .”

3. „Véreből véredzett büszke Vér”

Gyakran nevezte így a magyar embereket, nemzetét Ady. Természet-szerűleg kapcsolódik ezekben a versekben a *vér* motívum a *magyarság* motívummal. A *rokon, földi testvér* szinonimákkal helyettesíthető a *vér* a következő versekben. A szoros összetartozásnak, az átlagosnál mélyebb egységnek az érzése a közös nevező a jelentésárnyalatok között. Ady nem elsősorban vérségi-biológiai, hanem mindig történelmi-szellemi értelemben vett közöséget értett a „Magyar fajon”.

Az Óh, fajtám vére című versből idézett mottó Arany Jánosra emlékeztető képe — lelkemből lelkedzett — is ezt a büszkén vállalt, szoros együvé tartozást fejezi ki, figura etimologicával biztosítva az erősebb hatást. A nemzetre utaló *vér* motívuma körébe tartozik sok olyan verse, melyben büszkeséggel vallja a magyarsághoz tartozását.

„Magyar a *vér* is még az én ereimben . . .”

(Dankó)

A testvér szó helyett is sokszor alkalmazza a *vér* szót. Ennek az oka talán az, hogy a testvér konkrétan utal az egy apától és egy anyától való-ságra, míg a *vérem, véreim* kifejezésekben háttérbe szorul ez a momentum; kitágul, általánosabb értelmet kap az összetartozás fogalma.

Ilyen értelemben használja az Üzenet amerikai véreimhöz című vers soraiban is:

„Én *véreim*, akiket közös átkunk
Vett el tőlünk s szakított messze-messze . . .”

Végül külön említem azokat a verseket, melyekben véreivel való rokonságának tragikus voltát fejezi ki, mert látja, hogy Magyarország akkori vezetői haladásellenességgel tragédiát idéznek elő.

„Csak magamban sírom sorsod,
Vérem népe, magyar népem . . .”

(Sípja régi babonának)

Ekkor sem tagadja meg magyarságát, véreit:

„*Véretek*, ha idegen is százszor,
Mégis az enyém, az enyém . . .”

(A bélyeges sereg)

4. „Vérmuzsikás, csodálatos harc”

A költő feladata Nietzsche szerint, hogy vérét vigye bele az írásba. Ezt az elvet hirdette Ady is, sőt sokszor nevezte magát a versírást is vérontásnak, a verset pedig vérnek.

A megnőtt Élet című művében vall legszebben a költészetről. Ebben a versben a költészet egyenlő a nagybetűs *Vér*-rel. Ezt a *Vér*-t tekinti istennek.

„Méltó, nagy tavasza most ért meg
(Túl rémületeken s vágyakon,
Tavalyi kísértéseken)
Az én istenemnek: a *Vérnek*.”

Talán ebben a tematikus csoportban tűnik ki legjobban, hogy milyen központi szerepe van a *vér* motívumának Adynál, hiszen még az élete értelmét, hivatását, istenét, a költészetet is ezzel a szóval jelöli. A versírást néha vér-áldozatként tünteti fel, melyet a költészet istenének szentel:

„Rézoltárod tüzét *véremmel*
Hiába öntöztem, nagy Isten.”

(A Gyülekezet sátorában)

Sokszor elkeseredett, hogy a versírás elveszi minden erejét; a megkínzottság, kitaszítottság, kibírhatalanság érzése töltötte el ilyenkor.

„Mit ér bor- és *vér*-áldomás?”

(Az ős Kaján)

A Vérmuzsikás, csodálatos harc című vers címadó sora is az alkotás folyamatát érzékelteti, s a harc eredményét, a vers (*virág*) születését is nagyszerű képből érzékelteti:

„Fákról és *vérünk* borújából
Illatosan hull a *virág*.”

Az életet jelentik számára a versek, a „*véres* idő-mosolyok”, költészetének alkotásai:

„E *véres* idő-mosolyok,
Igazi lombba most borulnak . . .”

(A megnőtt Élet)

Szinte ars-poeticaként is felfogható az a sor, melyben a verseire vonatkozó *vér* metaforát oly kifejezően alkalmazza:

„A *Vérnek* jobbágya vagyok . . .”

(Vér: ős áldozat)

5. „Csöpp, beteg vérem sokszor kiütközött”

Legszomorúbb és legmegrázóbb jelentésében vizsgálom most a *vér* motívumot: Ady betegségének jelképeként. Ahogy elhatalmasodott rajta betegsége, úgy jelenik meg nála a szerelem motívumának kíséretében a céltalanság, a csömör.

„Fiaim, lányaim paripák taposták
S a nagy csatatéren *vérfolyók* elmosták.”

(A Szerelem eposzából)

Ebben a meddő harcokat jelenítette meg, melyek semmit sem vagy csak betegséget eredményeznek. A *vérfolyó* itt a szerelem pusztító, megalázó, embereket tönkretévő jelképe lett.

Legnyíltabban vall, s egy egész verset szentel ennek a témának A Patyolat üzenete című művében: Ebben a *vér* motívuma az *átok* motívummal kapcsolódik össze.

„Meghurcolt a *Vér*, ez a Pokolba
Bomolva, romolva
Vágtató, tüzes fogat . . .”

Undorral viseli egész életén át könnyelmű szerelme eredményét, a *Vért*, vagyis a betegséget.

Szelídebb hangon szól betegségéről az Uram, ostorozz meg című versben. Bűneit sorolja föl, s eközben utal szomorúan vérbajára is: „Csöpp, beteg vérem sokszor kiütkezött.”

Ugyancsak szelíd visszaemlékezés a Nézz, drágám, kincseimre című alkotás. Felidézi azt a korszakot, amikor még egészséges volt, majd leírja, hogy milyen beteg ember lett belőle: „S nézz lázban, *vérb*en, sebben.”

Gyakran fordul elő verseiben ezen kívül a *vért köhögés* motívuma, mely a *halál* motívumával kapcsolja össze a *betegség* motívumát, s ezzel átvezet a következő tematikai csoportba:

„Tavasza van itt a Duna-tájon
És én olykor *vért* köhögök . . .”

(Vén faun üzenete)

6. „A Halál: apró vérfolt”

Végezetül a halál témakörébe tartozó *vér* motívumokat tartalmazó verseket tekintem át. Nagyon sokszor fordul elő ebben az értelemben a *vér* szó, nemcsak önállóan, hanem főként igen érdekes és Adyra oly jellemző szókapcsolatokban. Ady a halált mindig megrázó, szemléletes képekben ábrázolta, s halálképzetéhez leggyakrabban a *vér* látványa társult. Páratlan leleménnyel bontja ki halálképeit. A Zilahi ember nótája című versében hosszú képsort fest a halálról. Hatszor fordul elő a *vér* szó a versben, ráadásul rímzőként, kiemelt helyen. A *vér* színe a halál komor vörösét idézi:

„Meghaltak már a leányok,
Kiömlött a szívem *vére*,
Vörös-fényes a Diák-domb,
Vér hullott a Terbetére,
Kiömlött a szívem *vére*.”

Különösképpen ábrázolja a halált A menekülő Élet című versében, de mindegyik képben szerepel a *vér* motívum. Elsőként mint az élet nyomában futó „*véres* bolond lábnyomok”, majd a „Halál: apró *vérfolt*” képben, végül pedig mint az élet „*véres* kísérője” jelenik meg a halál.

A visszahozott zászló című versében egyszerűen *vér*-nek nevezi a halált, a csatamezőt pedig, ahol a halál arat, *vérmezőnek*, azaz halálmezőnek.

Van olyan műve, amelyben „*Véres* gát . . .” a Sors előtt (Megállt a sors) a halál képe. Sokszor megszemélyesíti, mint ahogy az a köznyelvben is gyakori, s *vérevőnek*, *vérvetőnek* nevezi.

Magát a meghalást *vér-áldozás*-ként, *vérb*en való *fürdés*-ként — *mosdás*-ként, *vér-hullatás*-ként, vagy egyszerűen *elvérzés*-ként emlegeti.

Gyakran látja önmagát halottnak, és ilyenkor is *véres* víziók születnek meg benne: „Szememet *vér*-patakok befutják . . .” (Dühödt, halálos harcban).

Végül e fejezet végére kívánczik mintegy szintézisként a *Vér: ős áldozat* című költeménye. Olyan értelemben tekinthető a vers szintézisnek, hogy több jelentésben is végigvezeti a *vér* motívumát a költemény során.

„A *Vér*: útjait csinálja
S minek dőlni kell, dőlni dől.”

Egyértelmű, hogy a halálról van szó.

„Hisz mi a *Vérből* tán százszor
Többet adtunk egy nap alatt,
Mint most köz-fölfortyanáskor.”

A költői hivatásra, a versírás küzdelmeire utal. A harcot, a világháborús pusztítást idézi a következő részlet:

„S most, hogy a *vér* szerte-árad
S a világ félon kuncorog:”

Végül eljut odáig, hogy istenként tiszteli a vért, olyan istenként, mely mindenhol jelen van és mindenható:

„A *Vér* tudja ő útjait,
Céljait, titkait tudja:
Éljen az Ember, *Vér* s a Hit.”

II. A motívum szófajok szerinti vizsgálata

Az irodalmi alkotás jelentése és nyelve, stílusa kölcsönösen összefügg. A jelentésnek nyelvi és stiláris forrásai is vannak, melyeket feltárva még pregnánsabb értelmezését adhatjuk egy-egy műnek. Ebben a fejezetben ezért azt vizsgálom, hogy a *vér* motívum és annak származékai milyen szófajokként fordulnak elő Ady költészetében leggyakrabban.

I. Főnévként áll a *vér*

Legtöbbször képzés nélkül fordul elő Ady költeményeiben. A főnevek segítségével a költők a világból azt igyekeznek megragadni, ami első látásra lényegesnek, szembeötlőnek, állandónak tűnik fel előttünk. Különösen jelentős szerephez jutnak ezért a főnevek és általában a névszók a szimbolizmusban és az impresszionizmusban. A *vér* főnév hangulatát környezetéből kiszakítva igen nehéz lenne megállapítani. Annyira változatos hangulati tényezők társulhatnak hozzá, hogy lehetetlen kategorikusan kijelenteni, hogy milyen érzelem keletkezik az emberben a szó hallatán.

Annyit mindenképpen elmondhatunk róla, hogy nem lágy hangzású szó, hiszen az *é* magánhangzó élessége, az *r* pergő ejtése valamiféle dinamizmus, keménység, határozottság érzését kelti bennünk. Mindezek a hangulati tényezők jellemzik azokat a jelentéseket is, melyeket Ady a *vér*-nek tulajdonít. Gondoljunk csak a forradalomra, harcra, a szenvedélyes szerelemre, a pusztító betegségre, a gyötrelmes versalkotási folyamatra, — mindegyik rendelkezik a fentebb felsorolt tényezőkkel. Ha pedig finomabb hangulati hatást szeretne elérni a költő, megfelelő jelzőkkel s egyéb, a *vér* főnévhez kapcsolódó szavakkal biztosítja azt.

Ady igen gyakran alkalmazza a *vér* főnevet névelő nélkül és nagy kezdőbetűvel.

„*Vér*, íme, az ős áldozat”
„Éljen az Ember, *Vér* s a Hit.”

(*Vér*: ős áldozat)

Hatalmát, titkát, isteni voltát akarja az ilyen esetekben érzékeltetni. Ha meghatározottabb, konkrétabb értelemben használja a szót, akkor legtöbbször valamilyen raggal látja el, nagyon gyakran egyes vagy többes szám első személyű, birtokos személyraggal:

„Véreim, ti dübörgő ezrek . . .”

(Küldöm a frigy-ládát)

Ilyenkor az együvé tartozást kifejező, népevel közösséget vállaló költő szólal meg. Mindezt a jelentéstartalmat tulajdonképpen egy ragba tömöríti. Gyakran ruházza fel a főnevet emberi tulajdonságokkal: *bús, sápadt, lomha, szomorú* — ezek a kapcsolatok azért hatásosak, mert ilyenkor a *vér* főnév a tulajdonságot hordozó személy helyett áll, s így változatos képzettársítást indít meg az olvasóban. Hasonló hatásúak jól ismert megszemélyesítései is: „kacagott a *vér*”, „piros dalra gyújtott a *vér*”.

2. Melléknévként áll a *vér* szó származéka

Képzők segítségével melléknévet alkotva sokféle tulajdonságot tud kifejezni. Leggyakrabban az -s melléknévképzős alakot használja, igen változatos jelentésben. A melléknév az ábrázolt fogalmat mindig egyéníti, és jellemzi a költő látásmódját és világfelfogását is. Adynál ez utóbbi erő kap domináns szerepet, hiszen ő az élet egyetlen területén sem volt nyugodt, csendes, álmodozó alkat, hanem lendületes, lázongó, heves, s ezeknek a kifejezésére a *véres* melléknév igen sokszor alkalmasnak bizonyult.

Hihetetlen szinte, hogy hányféle jelentésben tudta ezt az egyetlen melléknévet, a *véres*-et használni. Az első csoportba tartoznak azok a versek, melyekben konkrét értelemben használva, tehát 'vérral szennyezett' értelemben szerepel. Érdekes módon ebből van a legkevésbé Adynál. Ilyenkor mindig konkrét főnév áll mellette, amelynek jeltárgyáról feltételezhető, hogy egyáltalán *véres* lehet: *véres* homlok, *véres* kard, *véres* kéz, *véres* ajak, *véres* hús. Ezeket a kapcsolatokat a mindennapi köznyelvben is gyakran használjuk, tehát nem keltenek különösebben szokatlan hatást.

A következő csoportba sorolom azokat a melléknéveket, melyek konkrét főnévvel kapcsolódnak ugyan, de annyira szokatlan a társítás, hogy mélyebb, elvontabb értelmet kell tulajdonítanunk a *véres* melléknévnek. Ilyenkor mindig helyettesíthető lehetne egy másik melléknévvvel, de szemmel láthatóan a fentebb elmondottak érvényesülnek a melléknév megválasztásában: Ady világlátása, világfelfogása, látásmódja. Ilyen kapcsolatokra gondolok, mint *véres* pojáca, *véres* csillag, *véres* virágoskert, *véres* jégcsap, *véres* hegy, stb.

Végül a harmadik csoportba sorolom azokat a melléknéveket, melyek elvont főnév mellett állnak, s a legváltozatosabb képzettársításokra találunk köztük példákat, amelyek létrejöttében a *véres* melléknév stilisztikai szerepe jelentékeny mértékben megnövekedett. Ezekben az esetekben a *véres* melléknév már sohasem áll egyenes jelentésben, hanem meghatározódik a mellette álló főnév jelentése által. Ugyanakkor a főnév önálló jelentése is megszűnik, helyette együttesen alkotnak egy harmadik fogalmi kört. A *véres kergetés*, *véres kín*, *véres torna*, *véres ájulás*, *véres gyönyörűség*, *véres lakodalom* és az ehhez hasonló kapcsolatok jelentése már teljesen elvont, s az egész vers át gondolása szükséges ahhoz, hogy megérthessük őket.

Az -s képzős alakokon kívül a *vér*-nek más melléknévi származékai is föllelhetők, például a fosztóképzővel ellátott *vértelen*:

„Ajkad mohó és *vértelen* . . .”

(Jöjj, Léda, megölellek)

Hatása a szenvedély fokának megéreztetésében és tömörítő funkciójában van.

Végül szokatlan alak a *véri* melléknév a *véri feltámadás* kapcsolatban, mely a körülményes *való, levő* formával szemben a tömörítés stilisztikai funkciójára alkalmas.

3. A vér igei származékai

A névszókkal szemben az ige legfőbb tulajdonsága általában az, hogy a cselekvés, történés, létezés képzetét felkeltő erejénél fogva érzékelteti a változást, a mozgás folyamatát, s így használata aktivitást, mozgalmasságot visz a stílusba (Fábián—Szathmári—Terestyéni: A magyar stilisztikai vázlata 175).

A *vértik* cselekvő, tárgyatlan, a cselekvés módja szerint tartós huzamos, ezen belül folyamatos ige. Ez a sokféleség, tartalmi gazdagság, mely ily módon az igébe sűrítődik, tömörítési lehetőséget és kifejezésbeli sokoldalúságot ad.

Stilisztikai hatás rejlik abban is, ha a költő eltér a leírt jellemzőktől.

„Ember *vérét vérezem* . . .”

(A leghasztalanabb áldozat)

Ebben a sorban a *vértik* ige tárgyas ragozású és tárgyat kap. A „vért *vértik*” kifejezés a köznyelvben nem használatos, stílushatása itt a nyomatékosítás, hangsúlyozás; a hatás eléréséhez az azonos tövek használata is hozzájárul.

Ady egyaránt használja a *vértünk* és *vérezünk* alakpárokat, finom stiláris és esztétikai jellegű különbségtétellel. A *vérezünk* alak a mássalhangzó-torlódás feloldása folytán kellemesebb hangzású, mint a rövidebb változat, és választékosság is járul hozzá.

„Vágy szagatott föl, csók *vérezett* meg”

(Tüzes seb vagyok)

Fennkölt érzés, a szerelem íratta vele ezeket a sorokat, ellentétben a következő sorral, ahol a szenvedés, a halál komorságát az *r* és *z* hangok egymás melletti ejtése fokozza:

„Vágy *elvértünk* névtelenül. . .”

(Pimasz, szép arccal)

Az igekötők megszokottól eltérő használatában is rejlik stilisztikai lehetőség. A „*fölvéreznek* a háborúk” kifejezésben a *föl* igekötő a cselekvés intenzitásának megéreztetésére alkalmas.

E sorral is ugyanezt a hatást éri el a költő:

„S nyilaktól *vérezünk* agyon”

(Szép magyar Sors)

Érdekes képzés a *vérlík* alak:

„Megértem és kibirom,
Ami *vérlík* itten.”

(Az igazi szó)

Talán a *piros-piroslik* páros analógiájára alkotta meg ezt az alakot, a *vér* és *piros* színének képzettársítása miatt.

A *vérvik* igét egy esetben feltételes módban is alkalmazza Ady:

„Tán a szívem sem *vérzene*,
Csak lenne egy kis *térzene* . . .”

(Térzene)

Finom hangulati árnyalat megéreztetésére alkalmas ez a fomra: játékosság, vidámság, valamiféle huncutságot sejtető hangulat rejlik ebben az alakban. A *vérzene-vérezne* alakpárból a rím és a ritmus kedvéért választotta az elsőt.

4. Igenévként áll a *vér* származéka

Az igenevék változatos stiláris értékeket rejtenek magukban, így többek közt igen fontos eszközei a magyar nyelvre jellemző tömörítésnek. Egyetlen alkalommal használja a *vérzene* főnévi igenevet:

„Mind-mind a bujaság bolondja,
Ha már nem tud szépen *vérzene* . . .”

(És most már)

Melléknévi igenévként már többször alkalmazza a szót, elsősorban a *vérvő* formában:

„Régi, *vérvő* mezők fölött nézek föl,
Hol *vérvő* tetemek mozognak . . .”

(A gyávaság istenessége)

A képszerűséget azzal erősíti az igenév, hogy igeiségével bizonyos dinamizmust kölcsönöz a képnek. Ugyancsak megtalálható a másik alakváltozat a melléknévi igenevék között is:

„Csupán addig élek,
Míg *vérvő* szívvel
Ezernyi kétség közt
Még mindig remélek.”

(Nem élek én tovább . . .)

A hosszabb alakváltozat értelmére nézve közelebb áll az alapige jelentéséhez, több benne az igei mozzanat, s nem utolsó sorban választékosabbnak

hat. Ugyancsak melléknévi igenév, de más alapalakból képezve áll a közező sorban:

„Szép szemünket *véresítő* vízió.”

(A legfőbb várta)

A *vérrel beborító, vérrel elfutó* kifejezésekkel értelmezhetjük, ebből pedig kiderül tömörítő funkciója.

Végül találhatunk példát a határozói igenévre is:

„És *vérezve*, fájva

Csókoltuk egymás szeméit”

(Milánó dómja előtt)

— melyben a cselekvés módjának szemléletes kifejezését éri el a költő.

III. A motívum mint kohéziós erő

Felvetődhet az emberben a kérdés, hogy valóban ilyen fontos szerepe van-e egy-egy műben a motívumoknak, mennyire foglalnak el központi helyet Ady említett verseiben a *vér* jelentésköréhez tartozó képek. Hogy erre választ kapjunk, vizsgáljunk meg a kohézió szempontjából néhányat közülük.

„A kohézió az irodalmi mű különböző természetű alkotóelemeit egybe-forrasztó, összetartó erő” (Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. Kolozsvár, 1977. 188). A teljességre való törekvés igénye nélkül néhány verssel próbálom bizonyítani, hogy a *vér* motívum centrális magját alkotja a műnek.

A legszebb Este című versben a *vér* motívumot tartalmazó sor: „Be tudnék *véreddel véresen* viradni . . .”

Ami a vers stílusában elsődleges értékű stiláris sajátosság, és a vers egészére jellemző stíluseszköz, az benne van ezekben a szavakban. Ha végignézzük a verset, láthatjuk, hogy ez teljes következetességgel megvalósul. Szinte minden versszakban fölbukkan a hasonló szerkesztésű sor: „Adnám új vágyamat vágyakozó vádnak . . .”

Szavanként állítható párhuzamba a kiinduló sorral, emelt a figura etimologica is megtalálható benne. „Akarsz-e szerelem után is szeretni . . .” Megint a figura etimologicát alkalmazza a költő, sőt a *szeretni* főnévi igenév használata is megfelel a *virradni* szófajának. Másik helyen ugyanilyen sort találunk, csak a szavak sorrendjében van módosulás: „Szereted szeretni a jelenő Múltat . . .” Végül az utolsó versszak szerkesztési elve is megegyezik a többivel: „Havasán hullanék Reád az ajándék . . .” A vers központi eleme a *vér* motívumot tartalmazó sor.

Ugyanilyen eredményre jutunk a Csak jönne más című vers vizsgálatánál is. A motívumot tartalmazó részlet:

„Nomád, vad, büszke csapatát

A *vérnek*.”

Következetesen alkalmazza a grammatikai formát is és a sortördelés technikát is a másik versszakban:

„Királyi koldusasszonya

A Vágnak.”

Egy másik felfogás szerint az összetartó erő a mű szemantikai strukturális összefüggéseiből fakad. Alapja a versegész jelentését meghatározó mélyszerkezet. Nagyon könnyen bizonyítható ez az erő a fentebb említett A legszebb este című versben. A mű tartalma a szerelem, a költő vágya az imádott nő után. A motívum tartalma is a szerelem és a vágy, melyre a feltételes módú igealak utal: *tudnék*. Minden versszak egy-egy képben ugyanazt a tartalmat bontja ki, variálja. Tehát a motívum alkotja egyrészt az egyes versszakok összetartó erejét, másrészt ezzel egyidőben a globális kohéziót is alkotja, hiszen az egész vers központi gondolatát is tartalmazza. Az elemző e soron keresztül tud meg legtöbbet erről a szerelemről.

Az árulás nyara című vers a Léda szerelem emlékét idézi. Tartalma tehát egy szóval kifejezve: emlékezés. A *vér* motívumot tartalmazó sorok: „Mult nyarak *vér-nyomai* visznek . . .”; „S kopár, kegyetlen lesz a *vérnym* . . .”

Mindkét sor az emlékezés fogalmát fejtí ki. A *vérnym* az emlékképeket, a *visznek* ige pedig azt az önkéntelenséget, ahogy az emberben ezek az emlékképek akaratán kívül is felbukkannak, s visszaviszik a múltba. A másik sorban a *kopár, kegyetlen* jelzők a *vérnym*-okhoz társítva ismét az emlék jellegét hangsúlyozzák, hiszen az emlék sohasem lehet olyan eleven, hogy felérjen az élmény intenzitásához.

A Vérmuzsikás, csodálatos harc című vers a költemény születéséről szól. A *vér* motívumot az utolsó versszak tartalmazza:

„*Vérmuzsikás*, csodálatos harc,
Lihegő, ős melódiák:
Fákról és *vérünk* borújából
Illatosan hull a virág.”

A vers születését a költő olyan öröndetes eseménynek tartja, mint a tavasz eljövetelét, a kikeletet, a fák, növények feltámadását. Ezt a képet, a születés képét az egész versen végigvezeti. Minden versszak szerkesztési módja ugyanaz: előbb a rejtőzködő életet ábrázolja (a költőben rejlő gondolat), majd a hirtelen kirobbanó tavaszt, újjászületést (a vers megírását). A motívumot tartalmazó kép szerkesztési elve tehát megegyezik a többi versszak felépítési elvével, a motívum értelme hordozza a vers mondanivalóját, ily módon a vers összetartó ereje.

A kohézióknak van egy harmadik felfogása is, miszerint az összetartó erőt az ismétlődő szemantikai elemek biztosítják. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a *Vér: ős áldozat* című verset, láthatjuk, hogy tizenötször fordul benne elő a *vér* szó, kettő kivételével minden versszakban megtalálható. Mindaz pedig, ami a vers tartalmában és stílusában lényeges, ehhez a szóhoz kapcsolódik.

Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy a vizsgált versekben a szimbolikus szók, a motívumszók hatalmukban tartják a vers egészét, összefogják alkotóelemeit. Nemcsak egy pillanatnyi ötlet hatására alkalmazza ezt a motívumot Ady az egyes versekben, hanem nagyon is tudatosan, szervesen beleépítve a versegészbe, következetesen végigvezetve az egész művön.

Ezt az utóbbi megállapítást nemcsak a kohézió szerinti vizsgálat, hanem az előtte elvégzett elemzések mindegyike egyformán bizonyítja.

Egyetemek és főiskolák országos helyesírási versenyei

Fél évszázaddal ezelőtt, 1937-ben rendezték meg a budapesti — akkor még — Pázmány Péter Tudományegyetemen a szép magyar kiejtés első versenyét, s azóta ez a kezdeményezés Péchy Blanka mozgalma segítségével országos méretűvé terebélyesedett a Kazinczy-versenyek keretében. Erre gondoltunk az egi tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszékén, amikor 1986 őszén egy országos helyesírási verseny megvalósítását fontolgattuk. A helyesen írás ugyanis nem kevésbé fontos része az anyanyelvi műveltségnek, mint a helyes és szép magyar beszéd.

Tanszékünk már évtizedek óta minden tavasszal rendez ilyen házi-versenyt főiskolai hallgatóink, a jövődő általános iskolai tanárok számára. Úgy gondoltuk, elérkezett az ideje annak, hogy a helyesírási versenyzésbe megpróbáljuk bevonni az ország minden pedagógusképző intézményét (az óvónőképzők kivételével). Egy részletes tervezetet juttattunk el a Művelődési Minisztériumba, s a minisztérium tanszékünket bírta meg az országos verseny döntőjének előkészítésével és megrendezésével.

1987 februárjában tanszékünk a főiskola KISZ-bizottságával együtt felhívást intézett a pedagógusképző egyetemek, a tanár- és a tanítóképző főiskolák vezetőihez és hallgatóihoz. Arra kértük ezeket az intézményeket, hogy 1987. március 20-áig rendezzék meg helyesírási házi-versenyüket, és ennek első helyezettjét küldjék el az Egerben 1987. április 12-én sorra kerülő országos döntőre. A felhívásban kifejeztük azt a reményünket, hogy a versenyzés révén egyrészt emelkedni fog a jövődő pedagógusok helyesírási műveltsége és anyanyelvi kulturáltsága, másrészt — közvetve — az ő jövődő tanulóik helyesírási szintje is.

Az egi döntőben tizenhét felsőoktatási intézmény legjobb helyesíró hallgatói mérkőztek egymással. Erről az első ilyen versenyről néhány hónappal utána részletes beszámoló jelent meg az oktatáspolitikai hetilapban (Pásztor Emil: Országos helyesírási verseny. Köznevelés, 1987. 33. sz. 18—9).

Tanszékünk újra fölterjesztette a minisztériumba javaslatát: szívesen vállaljuk az 1988. évi döntő megrendezését is, ha a felmerülő költségeket fedezi a Művelődési Minisztérium. A kedvező válasz nyomán újra mi lettünk a szervezés felelősei és gazdái. F e k e t e P é t e r, az egi tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszékének vezetője minden pedagógusképző intézménynek elküldte a versenyfelhívást, kérve, hogy 1988. március 15-éig minden intézményben rendezze meg az illetékes tanszék a helyesírási házi-versenyt, és ennek győztesét nevezze be az április 9-én tartandó egi döntőre. (Minden intézményből a legjobb helyesírónak bizonyult egy hallgatót kértünk, de a tudományegyetemek különböző karait, valamint a tanítóképző főiskolák mellett ezek kihelyezett tagozatát külön-külön versenyző képviselhetette.)

A bírálóbizottság elnökéül a tanszék F á b i á n P á l t, az MTA Helyesírási Bizottságának társelnökét, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanárát kérte föl. Tagja volt a bírálóbizottságnak — mint már az előző évben is — a Helyesírási Bizottság két további tagja: T. U r b á n I l o n a (az MTA Nyelvtudományi Intézete részéről) és P á s z t o r E m i l (a tanárképző főiskolák részéről); valamint H a n g a y Z o l t á n (a tanítóképző főiskolák képviselőjében). Az országos döntő írásbeli feladatait S z e m e r e G y u l a ny. egyetemi docens, „A magyar helyesírás szabályai” című kézikönyv szótári részének szerkesztője állította össze. Előre jeleztük az intézményeknek, hogy a döntőn az elbírálás jelígés lesz: a versenyzők a dolgozatukra név helyett jeligét fognak írni, s a versenyzők nevét tartalmazó jelígés borítékokat csak az elbírálás után bontja fel a bizottság. A legjobb helyesírók díjazása: az I. helyezett 3000, a II. 2000, a III. 1000 forint pénzjutalmat kap.

A titkosságot, illetőleg a teljes objektivitás feltételeit a másik oldalon is biztosítottuk: a megoldandó feladatokkal ugyanis a bizottság is csak a döntő napjának reggelén ismerkedhetett meg. Szemere Gyula — Fekete Péter tanszékvezető korábbi kérésének megfelelően — az általa összeállított feladatokat a verseny előtt nem a tanszékünkre, hanem az egri tanárképző főiskola főigazgatói hivatala vezetőjéhez küldte, akitől F á b i á n P á l (bizottságunk elnöke) a verseny napján, 1988. április 9-én reggel vette át az addig lezárt borítékban őrzött anyagot. A felbontás után a feladatlapokat azonnal fénymásoltattuk a résztvevők számára.

Tizenhét felsőoktatási intézmény (egyetem, tanár- és tanítóképző főiskola) tizenhét versenyzője délelőtt 10 órakor látott munkához az egri Liceum kétszáz éves műemlék épületében. Szombathelytől Sárospatakig, Esztergomtól Szegedig képviselve volt itt az ország jövődó pedagógustársadalma. Első feladatként egy kb. 190 szó terjedelmű összefüggő szöveget kellett leírniük tollbamondás alapján. Ez után kapták meg az önállóan megoldandó feladatsorokat: négy gépirásos ívoldalon — fénymásolással — összesen tizenkét feladatsort. A megoldásukra együttesen 40 perc állott rendelkezésükre. Így a teljes munkaidő a tollbamondásos szövegírással együtt 60 perc volt. Hogy érzékeltessem a feladatok nehézségi fokát, az alábbiakban bemutatok az önállóan megoldandó tizenkét feladatsor közül kettőt (jobboldalt a helyes megoldásokat is beírva):

1. Írja le az alábbi tulajdonnevek *-i* képzős származékát!

<i>Makarenko:</i>	<i>makarenkői</i>
<i>Arany János:</i>	<i>Arany János-i</i>
<i>Descartes:</i>	<i>descartes-i</i>
<i>Tisza-part:</i>	<i>Tisza-parti</i>
<i>Holt-Tisza:</i>	<i>holt-tiszai</i>
<i>Majna-Frankfurt:</i>	<i>majna-frankfurti</i>
<i>Keleti pályaudvar:</i>	<i>Keleti pályaudvari</i>
<i>Madách Színház:</i>	<i>Madách színházi</i>
<i>Vidám Színpad:</i>	<i>vidám színpadi</i>
<i>Los Angeles:</i>	<i>Los Angeles-i</i>
<i>Pompeji:</i>	<i>pompeji</i>
<i>Coventry:</i>	<i>coventryi</i>

2. Az alább pontonként felsorolt szavak részint szó szerkezeteket, részint többszörös összetételeket alkotnak. Írja le őket!

a) termés kő burkolat:	<i>terméskő burkolat</i>
b) tüzelő anyag fogyasztás:	<i>tüzelőanyag-fogyasztás</i>
c) mű végtag készítő:	<i>művégtagkészítő</i>
d) has izom rándulás:	<i>hasizomrándulás</i>
e) vágott baromfi kereskedő:	<i>vágottbaromfi-kereskedő</i>
f) asztalos kis iparos:	<i>asztalos kisiparos</i>
g) kávé főző készülék:	<i>kávéfőző készülék</i>
h) töltött káposztás lábos:	<i>töltött káposztás lábos</i>
i) labda rúgó torna:	<i>labdarúgótorna</i>
j) számtan házi feladat:	<i>számtan-házifeladat</i>
k) házi nyúl tenyésztés:	<i>házinyúltenyésztés</i>
l) munka nélküli segély:	<i>munkanélküli-segély</i>

Minden versenyzőnek minden munkalapját két zsűritag nézte át tüzetesen. Minden helyesírási hibát egy-egy hibaponttal vettünk számításba. Ha pl. valaki a *Majna-Frankfurt* városnév *-i* képzős származékát *Majna-Frankfurti* alakban írta, ezzel két hibapontot szerzett, mert mind a két kezdőbetűt elhibázta. Így az a versenyző bizonyult legjobbnak, aki a 60 perc alatt a munkalapjain együttvéve csak 12 hibát követett el, leggyöngébbnek pedig az, akinél a hibapontok együttes száma 59 volt.

Délután a bírálóbizottság elnöke felolvasta és újra egybegyűlt versenyzőknek, hogy milyen jeligéjű dolgozatok írói érték el a legjobb eredményt, és csak ekkor bontottuk fel — az egész szűri és a tizenhét versenyző jelenlétében — a neveket rejtő jeligés borítékokat. Az első öt helyezettet: 1. *C z u c z o r E r z s é b e t* (az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola IV. éves magyar—történelem szakos hallgatója), 12 hibaponttal; 2. *V e c s r n y é s I l d i k ó* (a szegedi József Attila Tudományegyetem I. éves magyar—történelem szakos hallgatója), 14 hibaponttal; 3. *N a g y J u d i t* (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Budapest, II. évf. magyar—oroszl), 16 hibapont; 4—5. *J á s z a i K a t a l i n* (Budapesti Tanítóképző Főiskola, I. évf.) és *N a g y G y ö r g y i* (ELTE Általános Iskolai Tanárképző Főiskolai Kar, II. évf. magyar—történelem), 19—19 hibapont.

A többi tizenkét versenyző hibáinak összesített száma egyénenként így növekedett: 31, 34, 35, 36, 38, 39, 43, 44, 45, 50, 55, 59. A döntőnek tizenöt nő és két fiú résztvevője volt; az utóbbiak 34, illetőleg 55 hibaponttal írták meg dolgozataikat. Említettem az első három helyezett pénzzutalmát. Oklevelet vagy emléklapot s e mellé egy-egy kis egri emléktárgyat minden versenyző kapott.

A bírálóbizottság részletesen értékelte a versenyzők teljesítményét. Minden versenyző kézbe kapta saját munkalapjait, végignézhette bennük a piros javításokat, s együttesen is végignéztük, megvitattuk, hogy minek mi volt a helyes megoldása. Közben Fábíán Pál mint zsűrielnök „A magyar helyesírás szabályai” című kézikönyv megfelelő pontjaira is rákérdezett. (Ez a könyv délután már ott lehetett a verseny résztvevői előtt!)

Nagyobb helyesírási hiba nemigen fordult elő a dolgozatokban, sőt az új helyesírási szabályzat (a tizenegyedik kiadás) változtatásait is tudta

már alkalmazni a többség. Pl. a *Szabadság híd* nevét tizenhatan írták az új szabály, a különírás szerint, csak egyetlenegy hallgató tett a két szó közé — a régi írásmódra emlékezve — egy alig észrevehető, kicsi kötőjelet.

Milyen hibái voltak a döntő első helyezettjének? A kb. 190 szó terjedelmű tollbamondásos szöveget hibátlanul írta le. Az önállóan megoldandó feladatsorokban a következő apró hibákat követte el: 1. „csibor” (helyesen: *csibor*), 2. „parafadugó” (helyesen: *parafa dugó*), 3. „Vidám színpadi” (helyesen: *vidám színpadi*), 4. „Mon-tes-qui-eu” szótagolást, ill. elválasztást alkalmazott (a helyes *Mon-tes-qui-eu* helyett), 5. „halucinál” (helyesen: *hallucinál*), 6. „akreditál” (helyesen: *akkreditál*), 7. a hét kérdéses ikerszó közül elfelejtette beírni az utolsót (*billeg-ballag*), 8. „művégtag-készítő” (helyesen: *művégtag-készítő*), 9–12. az utolsó feladat Kőlcsey-idézetében nem tette ki a kezdő és a végző idézőjelet, és belül két vesszőhibája is volt.

Ez a versenyzőnk, Czuczor Erzsébet, távoli rokona a múlt században élt szótáríró tudós Czuczor Gergelynek. Főiskolánk házi helyesírási versenyén I. éves korában harmadik, II. éves korában második, III. évesként negyedik, IV. évesként pedig első lett: ilyen alapon képviselhette főiskolánkat a pedagógusképző intézmények országos helyesírási versenyének döntőjén. Amikor még elsőévesként harmadik lett a háziversenyünkön, kérésre le is írta, minek tulajdonítja, hogy ilyen szintű a helyesírása. Idézek a válaszából:

„Hogy hogyan értem el ezt az eredményt? Már az általános iskolában, majd a gimnáziumban is a jó helyesírók közé tartoztam. Az iskolán kívül is foglalkoztam a helyesírással. A gimnáziumban nyelvi szakkörbe jártam, amelyet történelemtanárom, Lengyel Gézáne vezetett. Ebben a szakkörben központi helyet foglalt el a helyesírás. A gimnáziumi magyartanárnom is nagy súlyt helyezett a helyesírásra. A magyar nyelvtani órák legtöbbször tollbamondással kezdődtek. A nehezebb szavakat, szókapcsolatokat gyakran ismételtük, így tanultuk meg a szavak helyes írását.

Véleményem szerint — folytatódik a válasz — a sok olvasás is segít abban, hogy helyesen írjunk, hiszen belénk rögződnek így a szavak. Bár sokszor találkozom ellentmondó írással a különböző könyvekben. Ha kételkedem valamiben, rögtön utánanézek a szabályzatban. Csak olvasással azonban nem lehet megtanulni a helyesírást, a szabályok megtanulása alapvető.”

Czuczor Erzsébet akkor, 1985 tavaszán azzal fejezte be a versenyhez kapcsolódó följegyzéseit, hogy ha majd pedagógus lesz, ő is szeretne nyelvi szakkört vezetni és helyesírási versenyt szervezni, rendezni, és szeretné megértetni tanítványaival, hogy a helyesírás éppoly fontos, mint a helyes, szép magyar beszéd. Remélem, hogy más versenyzőink is hasonló lelkesedéssel viszik tovább jövőbeni iskoláikba a helyesírási versenyek eszméjét.

Ezt a mozgalmat alapozzák meg a pedagógusképző intézmények házi és országos helyesírási versenyei, amelyek most már remélhetőleg hagyományossá válnak. Tizenhét intézmény (egyetem, tanár- és tanítóképző főiskola) már bekapcsolódott ebbe a mozgalmába. Reméljük, hogy legközelebb még nagyobb, sőt talán teljes lesz az országos döntőn a részt vevő intézmények száma. Az egyetemeken, úgy látszik, csak a bölcsészettudományi karokra számíthatunk, mert a többi tanárképző karon nincsen nyelvművelés: nincs tantárgyi keretben folyó nyelvművelő munka.

Nagyon szeretnénk, ha belátható időn belül a hazánkkal szomszédos országok magyar szakos tanárokat képző intézményei is bekapcsolódhatnának ebbe a magyarországi helyesírási versenymozgalmába.

Egyelőre azonban itthon is szembe kell néznünk azzal, hogy sokan nem értik, miért kell foglalkozniuk még a tanító- és tanárjelölteknek is a helyesírással. Az érettségi vizsgájuk előtt tizenkét évig jártak iskolába, mégsem tudnak helyesen írni? Az így vitatkozóknak meg kell magyaráznunk két dolgot. Az egyik az, hogy a helyesírásnak különböző szintjei vannak: ami elég az általános iskolai szinten, az nem elég ahhoz, hogy valakit középső vagy felső szinten is jó helyesírónak minősíthessünk. A másik tisztáznivaló pedig az, hogy a mai pedagógusjelöltekből lesznek a holnapi pedagógusok, akiknek a helyesírási műveltség szempontjából is állandó jó példaként kell állniuk a tanítványaik előtt, ezért ezen a pályán a jó helyesírás kétszeresen fontos.

Egyetlen tanító- vagy tanárjelölt sem mondhatja, hogy neki már teljesen kész, befejezett helyesírási műveltsége van. A helyesírással ezen a pályán mindig foglalkozni kell, s ennek igen jó eszközei — többek között — az iskolai helyesírási versenyek.*

Pásztor Emil

Építkezés alapok nélkül?

(Az olvasástudás helyzetéről)

A Kaposvári Tanítóképző Főiskola 1982–83-ban a tankötelezettség teljesítését gátló körülményeket vizsgálta Somogy megye iskoláiban.. Az olvasási teljesítmények mérésére szolgáló szövegek kiválasztását és a feladatlapok elkészítését rám bízta (10 fős hallgatói csoporttal dolgoztam).

Két felmérést végeztünk: 1982 májusában és 1983 szeptemberében. Osztályonként három különböző típusú szöveget választottam, minden szöveghez 3–5 feladat tartozott. Minden osztály szövegeit összehasonlítottam a tankönyvvel szövegnehézségi szempontból, nyelvi jegyek alapján. Az összehasonlítás szempontjai a következők voltak:

- átlagos mondathosszúság (mondat : szó arány)
- 7 betűnél hosszabb szavak aránya
- kötőszavak aránya (kötőszó : összes szó)
- elvont főnevek száma a szövegben (minden szó egyszer)
- szavak száma a szövegben.

A fentiekén túl figyelembe vettem szókincsbeli és szintatikai tényezőket is.

A kiválasztott szövegek rangsora (1–10 a határértékek):

* Az intézményi (házi) helyesírási versenyek egi tapasztalatait — a tollbamondásos szövegekkel és más feladatokkal együtt — az érdeklődők a következő cikkekben találják meg: 1. Főiskolai hallgatók helyesírási versenye (Nyr. 1967: 450–4); 2. Helyesírási verseny az egi főiskolán (Felsőoktatási Szemle, 1978: 317–8); 3. Helyesírási verseny a jobb helyesírásért! (Magyartanítás, 1982: 284–8); 4. Iskolai helyesírási versenyek (Köznevelés, 1988. 18. sz. 10).

	1. o.	2. o.	3. o.	4. o.
1. o. Cirmos és Csóri 1. vsz.	3.			
A kiskakas kertje	5.			
1–2. o. A kiséger hídjá	6.	4.		
2. o. A róka és a varjú		4.		
2–4. o. Fizetés az étel szagáért		6.		2.
3. o. Domb tövén			3.	
Élet a pusztán			5.	
3–4. o. Honnan kerültek hozzánk az egyes növények?			5.	4.
4. o. Rákóczi táborában				6.

A táblázat egyértelműen mutatja, hogy a szövegek semmiképpen sem voltak nehezebbek a tankönyvi szövegeknél.

A néma, értő olvasás gyenge eredményeiről írtam a Pedagógiai Szemle 35. évfolyamának 7–8. számában (1985. júl.—aug). Azóta is foglalkoztat a szövegértés, szövegértelmezés alacsony szintje, keresem az okokat, a kudarcok forrásait. A felmérési eredmények összesítéséből egyik ilyen kiindulási pontként a szavak, kifejezések értését vizsgáltam.

Első osztályban a tanulók 84%-a nem tudta értelmezni, hogyan haladtak *cikk-cakkban*. 55%-a nem ismerte a csendben *osont* kifejezést, 48%-a a *csóka* főnevet. Ugyancsak az első osztályosok 66%-a nem ismerte a *segítőkész* melléknév jelentését. Ugyanezt a szót második osztályban a tanulók 24%-a nem értette.

Második osztályban a tanulók 41%-a nem ismerte a *furfangos* melléknévet, további 13%-uk nem érzékelt semmiféle különbséget a *furfangos* és a *ravas* melléknév jelentése között. 39% nem tudta értelmezni a *legrokon szenvesebb* melléknévet.

Harmadik osztályban a *domb tövén* szerkezet a tanulók 32%-ának okozott gondot. A *kulacs* főnevet 38%-uk nem ismerte. A *felszedték sátorfájukat* szerkezetet 46%-uk nem tudta értelmezni. 32% az *emberiség* főnevet értelmezte rosszul. Ugyanez a főnév a negyedik osztályosok 20%-ának is problémát jelentett. 16%-uk a *tarisznya* főnevet, 25%-uk pedig a *falatozta* igét nem ismerte pontos jelentésében. 19%-uk az *erszény*, 36%-uk a *pecsenye* főnév pontos jelentésével nem volt tisztában.

A *rest* melléknévet a tanulók 38%-a nem ismerte, a *téblábóló* melléknévet 62%-uk.

A kifejezések, szókapcsolatok még több gondot okoztak:

<i>munkájukat fél szívvel végzik</i>	51%
<i>megnyergelték a Tiszát</i>	37%
<i>megforrásokodott a reménység</i>	57%
<i>beálltak a vizek</i>	56%
<i>a szabadság ára</i>	61%

értelmezte rosszul vagy hiányosan, ill. értette félre a negyedik osztály tanulóiból.

A leginkább megdöbbentő változatok: *osont*: szimatolt, lopott; *csóka*: csirke, csuka; *segítőkész*: nem segített, gonosz; *furfangos*: buta, vere-

kedős, beképzelt; *kulacs*: kalács, kulcs, kancsó; *emberiség*: több ember, bátorság; *tarisnya*: harisnya, fonott kosár; *falatozta*: falt—csúnyán evett, falat épített; *erszény*: zsebféle, zsebkendő, belső zseb; *pecsenye*: pörkölt, sült tők; *rest*: szégyellte magát; *téblábol*: téglából, góyalábon megy, télen megy; *munkájukat fél szívvel végzők*: leszázalékolták őket, beteg emberek; *megnyergelték a Tiszát*: lovagoltak a vízben; *megforrósodott a reménység*: nyáron jóra gondoltak, hittek a jó időben; *beálltak a vizek*: beleálltak a folyóba, mentek a vízben; *a szabadság ára*: pénz, sok forint.

(Ritkán szedettek azok a szavak, ahol gyaníthatóan hibás olvasás, egyéni olvasástechnikai hiba volt a félreértés oka.)

Mivel közel 10 ezer a felmérésben szereplő tanulólétszám, nem tekinthetők a kapott eredmények esetlegesnek, véletlenszerűnek. Teljes egyértelműséggel állítható, hogy a szövegértés első és alapvető buktatója a szavak, kifejezések meg nem értése. A hiányos szókincs, gyenge szintű szóismeret a szövegek megértésének gátja.

Nem véletlenül hasonlítottam össze a felmérési szöveganyagot az adott évfolyamok olvasókönyvével. Az olvasókönyvi szövegek hasonló nehézségi fokozatúak vagy nehezebbek.

Joggal merül fel a kérdés — értik-e az olvasmányokat a szó igazi értelmében?

A mesék szavai, kifejezései sem éltek a tanulók egy részének (gyakran többségének) sem az aktív, sem a passzív szókincsében. Az ismeretközlő olvasmányok, a történelmi olvasmányok nagyon sok, a tanulók számára ismeretlen fogalmat tartalmaznak. Találtam olvasmányt 37 ismeretlen szóval, kifejezéssel. Ezeknek csak kis töredékét képes kikövetkeztetni a tanuló a szövegkörnyezetből. Valamennyit természetesen nem lehet megmagyarázni, hiszen erre nincs elegendő idő a 45 perces tanórán.

Tantárgypedagógusként évente nagyon sok anyanyelvi órát látok. A felmérés óta következetesen gyűjtöm a hasonló jellegű problémát okozó szó- és kifejezésanyagot. Néhány olvasmány olyan nehéz nyelvészetű, hogy megértése a felnőtt olvasótól is nagy figyelmet kíván.

Nem az olvasmányok témája és típusa ellen van kifogáscsm elsősorban, hanem a szövegek nehézségi foka ellen. Nem bugyuta történeteket vagy tanmeséket látnék szívesen, hanem több mondát és egyszerűbb, közérthetőbb megfogalmazású történetet. Úgy gondolom, a felületesen vagy alig értett szavak, kifejezések soha nem épülnek be a szókincsbe, nem gazdagítják a kifejezőképességet. Ha sorozatosan elmaradnak a pontos szómagyarázatok, értelmezések, az olvasottak megértése válik hiányossá, pontatlanná. Ha nem szemléltetnek képpel, nem írnak körül közérthetően, nem használják az értelmező szótárakat, nem gyűjtenek szinonimákat, a magas színvonalat képviselő ismeretanyag nem fogja gazdagítani a tanulók személyiségét.

Anyanyelvünk sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. A minőséget a mennyiség elé kellene helyezni a tananyagban is.

Nem hallgathatom el az iskolai munkán túlmutató tapasztalatot sem. Hányszor mesélhetek annak a kisgyerekeknek, aki még nem hallotta „a sárkány kilehelte lelkét”, és el sem tudja képzelni, mit jelent? Mennyir ér a csak passzív befogadás, a tévémesé?

A nyelvi nevelés a családban kezdődik, és bizonyos feladatkört az iskola nem képes teljes egészében átvállalni.

Tóth Istvánné

Tiszaszőlős nyelvjárásának néhány jellemző sajátossága

Tiszaszőlős a Tisza bal partján Tiszafüred mellett fekszik Szolnok megyében. Régi idők óta lakott terület. A határában előkerült avarkori és Árpád-kori leletanyag említésre méltó (vö.: Makkai János: A tiszaszőlősi kincs. Bp. 1985).

A falu magyar lakosságának folyamatosságára vagy az esetleges telepítésekre semmiféle biztos adatunk nincs. Az a kevés Heves megyével kapcsolatos monográfia, amelyben Tiszaszőlős is megtalálható, nem ad útbaigazítást erre a kérdésre. A történeti adatok a lakosság folyamatosságát sejtetik annak ellenére, hogy a lakosságnak többször menekülnie kellett, azonban úgy látszik, hogy a veszedelem elmúlása után mindig visszatért. (Nyr. 107 [1983]: 182—90.)

Tiszaszőlősről vonatkozóan a nyelvészeti szakirodalomban rendkívül gyér utalás található. Kevés szó, szólás az előforduló anyag (NyjBibl.). Imre Samu osztályozásában a közép-tiszántúli nyelvjárástípusba sorolható. Szerinte egyetlen jelentős eltérés a hajdúbihari típustól, hogy az *e*: *ē* fonológiai ellentétet megkülönbözteti (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. 362). Sebestyén Árpád a nyelvjárás szakirodalomra hivatkozva közli, hogy a zárt *ē* fonéma előfordulásának határa Szoboszló vidékén húzódik. Tiszacsege, Egyek, Nagyiván, Püspökladány, Kaba, Derecske, Tépe, Berettyóújfalu, Bakonszeg, Furta és a tőlük nyugatra fekvő helységek nyelvjárása zárt *ē-ző* (vö.: Hajdúszoboszló nyelvjárásának jellemzése. Hajdúszoboszló monográfiája. 1975. 599—637). Tiszaszőlős a meghatározott helységek közül nyugatra, Egyekhez 18 km-re fekszik

A falu nyelvjárására legjellemzőbb a zárt /*ē*/ erős *i*-zés, az *őy*, *őj* diftongus, az *ű*-nek a köznyelvinél nagyobb megterhelése. A Szoboszlóra jellemző *l*, *r*, *j*, nyújtó hatása nem általános. Sohasem *börjú*, *álma*, hanem *bornyú*, *alma* stb.

Célom, hogy bemutassam az egyes fonémák létezését, a köznyelvvvel egyező vagy eltérő vonásait, utalok az egyes fonémáknak a köznyelvhez viszonyított terhelésére. Teljességre nem vállalkozom. Az adatközlőkkel történő beszélgetések mellett felhasználtam a több ezer darabból álló, birtokomban levő cédulaanyagot, amelyet az *i*-zés, a zárt *ē* az *ű* használatának vizsgálatára gyűjtöttem (l.: Nyr. 107 (1983.): 182—90; MNyj. 26—27 (1984—85): 31—41), nem utolsósorban támaszkodtam arra, hogy a falu nyelvjárása anyanyelvjárásom.

A jelenségek bemutatásában, rendszerezésében elsősorban Sebestyén Árpád tanulmányát követtem (i. m.), de figyelembe vettem más hasonló jellegű feldolgozásokat is. (Imre Samu i. m., Kiss Jenő: A rábaközi Mihályi nyelvhasználatának hang és alaktana, valamint Szabó József: A nagykoványi nyelvjárás.)

Részletesebb jellemzés

M a g á n h a n g z ó k

I. A rövid magánhangzók

Nyole rövid magánhangzója van: *u*, *ü*, /*i*/, *o*, *ö*, /*ē*/, *a*, *e*.

Az *u* megterhelése megegyezik a köznyelvivel.

Gyakoriságát némileg növeli, hogy egyes szavakban a köznyelvi *o*, *ó*, helyén is *u* használatos: *ahun*, *Bubori* (*Bobory*), *bulgár*, *csuda*, *csudálkozik*, *csurdogál*, *csurgat*, *csurog*, *kufér* 'katonaláda', *máshuva*, *muzi*, *puhár*, *sěhuva*.

Csökkenti az *u* számát, hogy a többes szám harmadik személyű birtokos személyrag az *-uk* helyett *-ok*, *-jok*: *gójájok*, *kutyájok*, *apjok*, *kalapjok*, *vagyonynok* v. *vagyonok*, *lovok*, *malaccok*, *magok*, *nállok* stb.

Az *u* helyén *o* van: *aluminijom*, *fodbal*, *fundaměntom*, *komonista*, *kopec*, *pádíměntom*, *páskom*, *onoka* stb.

Néhány esetben az *u* megnyúlik: *cúkor*, *úcca*, *új* 'ujj', *tűkör* stb.

Az *u* helyén *i*: *iborka*, *curikk*, *curikkol*.

Az *ü* a köznyelvvél általában egyező módon fordul elő. Eltérés csak néhány esetben tapasztalható.

Ő helyén *ü* van: *gyükér*, *türül*, *türülközöü*, *büfög*, de *bökköny* stb.

Az *ü* helyén *i*: *kilsöü*.

Az *ü* helyén *ü* van: *küd*, *tűkör*.

A birtokos személyrag a többes szám harmadik személyében *-ök*, *-ék*, *-jök*, *-jék*: *ökörkök*, *ökrök*, *velék*, *tehenék*, *közzejék*, *kertyék*, *fücskéjük* stb.

Az *i* az esetek nagyobb részében megegyezik a köznyelvvél, néhány eltérés azonban előfordul.

A köznyelvtől eltérően *i* használatos: *bitumin* 'bitumen', *curikk*, *fürfi*, *girinc*, *giriny*, *girizd*, *girizdés*, *hörpint*, *iborka*, *idésanyám*, *idésapám*, *idésnéném*, *ippen*, *küls*, *krizantin*, *messzi*, *pinték*, *ridikül*, *siket*, *sipka*, *telí*, *vircese*, *zsombik* stb.

A szó végére kerülő egyes szám birtokos személyrag sohasem *i*, de toldalék előtt gyakori: *ere* > *erít*, *elé* > *elébe* v. *elejibe*, *erdeje* > *erdejét*, *ereje* > *erejét*, *fejével*, *fejébe*, *füle* > *fülit*, *ideje* > *idejibe* stb.

Megtalálható még: *apránkint*, *diüllőjnkint*, *esténkint*, *fejenkint*, *rěggelěnkint* stb.

Csökkenti a számát néhány nyúlás: *finom*, *vidám*, *pipa*, *szik* (szik), *szil* (szilfa) stb.

Az *o* előfordulása nagyjából egyezik a köznyelvvél, néhány eltérés azonban itt is található.

Növeli a számát: *aszott*, *fodbal*, *kopec*, *komora*, *lugos*, *onoka*, *onokája*, *sorogja*, *magoss*, *villony*, *lábom*, *újom* 'újjam' stb.

Az *asztin* helyén *osztán*, *oszt* van. A birtokos személyrag *-ok*, *-jok* (l. még *u* fonéma).

Csökkenti a számát: *ahun*, *barona*, *běretva*, *Bubori*, *bulgár*, *csuda*, *csudálkozik*, *csurdogál*, *elevătěr*, *csurgat*, *gáděr*, *hunnan*, *kufěr*, *máshuva*, *marék*, *muzi*, *őyr* 'orr', *orvas*, *puhár*, *sěhuva* stb.

Az *-ol* hangkapcsolatok helyén az *l* kiesésével pótlónyúlásos *öü* diftongus hangzik: *vóút*, *nyóúc* stb.

Az *ě* igen nagy megterhelésű fonémája a nyelvjárásnak. Megtalálható hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, szótőben és toldalékokban egyaránt. Megléte nagymértékben csökkenti a nyílt *e* terhelését, változatosabbá teszi a kiejtést, néhol jelentéskülönbséget is ad. Néhány jellegzetes példa: (fújnak a) *szelek*, (kényeret) *szelék*, (kényeret) *szegék*, *szégek* (vannak a cipőben) stb.; *Běcsali* (csárda), *Cěglidi*, *Csěrje*, *Děják*, *děszka*, *ředil*, *ředőü*, *gyěp*, *Měnyhért*, *sěr*, *sětít*, *szęg*, *zsěmje*; *fazėkas*, *gyerėk*, *idės*, *kenděr*, *seběss*, *szövetkėzet*, *verēm*, *vermės*, *ředjėk* (tehenet), de 'fejük' jelentése is van; *kěrėszť*, *rėndės*, *sěpěr*, *vėděr*, *věrėss*; *gyikinyės*, *kěrėszťės*, *pěrės*, *pěrğěl*; *fenekět*, *gyěpět*, *ligetět*, *szėmetět*, *szövetkėzetět*, de: *kertet*, *věrėssť* stb.; *ředjėk* (-ük), *tehenėk* (-ük), *kėnyerėk* (-ük), *ředjėk* (-ük), *közzejėk* (-ük), *szėmėk* (-ük); *Petykėrėn*, *Cěglidėn*, *Köhėrėn*, *ředirėn*, (hol?), de: *ředirėn* (hogyan?), *seběssėn*, de *sebėssen*, *věrėssėn*, de: *věrėssen* stb.; *szövetkėzethė*, *műhejhė* stb.; *hėccěr*, *ėťyszěr* v. *ėccěr*, valamint: *běrėťva*, *dėra* 'dara', *dėrálóy*, *gėrąggya*, *katėszťěr*. (L. még: A zárt *ě* használata Tiszaszőlőson. MNy.j. 26—27 [1984—85]: 31—41.)

Az *ö* általában egyezik a köznyelvvel, számát a köznyelvvel szemben csak kevés eset növeli: *bökköny, fröstök, fröstököl, röggöny 'röntgen', röggönyöz 'röntgenez'* stb. Az *-ük* birtokos személyrag *-ök, -jök: főüggyök* stb. (l. *ü* fonéma).

Néhány eltérés csökkenti a számát: *gyükör, türül, giriny* stb. (l. *ü* fonéma).

A köznyelvi *-öl* hangkapcsolat helyén az *l* kiesésével pótlónyúlásos *őü* diftongus található: *kőüccsigés, köüt, tőücsír, tőüt, tőütött, tőüttyfa, zőüd*. Ez a jelenség figyelhető meg az *őrviny* (örvény), *őyr 'öröl'* szavakban. Az *ö ~ e* váltakozás is előfordul: a kömény-mag *kemímmag*. Az *e ~ ö* váltakozásban mindig az illabiális változat használatos: *sépér, sēr, csépég, véröss, pērös, fél, vödér, lészél, tészél* stb.

Az *a* a köznyelvhez hasonlóan előforduló fonéma.

Növeli a terhelését, hogy néhány szóban más hangok rovására megtalálható: *barona, kila, kilométer, orvas, lapossak (laposok helyén)* stb.

Az *r* rövidülése következtében pótlónyúlásos hangsúlyos nyújtott alak jön létre: *āra, amāra*, az *l* kiesésével megnyúlik az *a*: *bāra* stb., a hosszú *á* hang helyén gyakori az *a*: *akarmejik, akarhun, valakuwa, rampa* stb.

Néhány jelenség csökkenti az *a* terhelését: *ákacos, dēra, dērálóu* (kizárólag az idős embereknél), *gērággya* (de: *garád*), *hunnét, onnét, osztán, őytán, villony, sorogja* stb. (l. még az *o* fonéma; *lábom, újom* stb.).

Az *e* minden helyzetben előforduló fonéma.

Növeli a számát néhány esetben a hosszú *é* kárára való *e* használat: *abéce, bele 'béle', léfele, fenek, keves, középsőü, véce* stb. valamint más szórványos esetek: *cipe, kemímmag* stb.

Megterhelését nagymértékben csökkenti a zárt *ē* használata (l. *ē* fonéma).

Hangsúlyos nyújtott alak jön létre az *r* rövidülése, valamint az *l* kiesése következtében: *ēre, mēre, ējár, ējutok, fējutok, ēránt* stb. Az *ē* kivételével csak néhány jelenség csökkenti az *e* terhelését: *messzi, girizd*, illetve *gērēzd, ridikül, teli* stb.

2. A hosszú magánhangzók

A falubeli nyelvjárás hosszú magánhangzó-rendszere a köznyelvnek megfelelően 7 hosszú fonémából áll. Az *ó, ő* helyén jelentkező diftongusokat a monoftongusos főváltozathoz sorolom. Az *l, r, j* hatására megnyúlt, illetve pótlónyúlásos *e, a* (*ēre, āra, bāra, ējut* stb.) hangokat nem tekintettem önálló, külön fonémának. Ezért a rövid magánhangzóknál mutattam be őket.

A hosszú magánhangzó fonémák: *ú, ű, í, ó, ő, á, é*.

Az *ú* minden helyzetben előforduló önálló fonéma. A köznyelvtől kevés esetben tér el a terhelése.

Növeli a terhelését: *cúkor, fúrú 'fúró', kútat* (ás), *lú 'ló', úcca, új 'ujj', zsúzsok* stb. Az *l* kiesésével pótlólag megnyúlik az *ú*: *kúcs* stb., a *-ból, -ról, -tól* rag mindig zártabb ejtésű: *-búl, -rúl, -túl* (*asztalbúl, asztarrúl, asztaltúl* stb.).

Az *ű* minden helyzetben előforduló fonéma. Terhelése jóval nagyobb a köznyelvinél.

Leggyakoribb az *ő* rovására jelentkező *ű*: *bőücsú, bú, búr, csű, fenkú, fűkötőü, gyéplű, hétfű, kú, kűműves, lű, meddű, mēnkű, szű 'szó', szűrű, tú 'tő', ű 'ő', úk 'ök', visű* stb.

A rövid *ü* helyén *ű*, esetleg az *l* kiesésével nyúlik meg az *ü*: *dút, kúd, tükör* stb.

A *-ból, -ról, -tól* tag mindig zártabb ejtésű: *-búl, -rúl, -túl* (*mübúl, mirúl, mitúl* stb.). *É* helyén *ű*: *fűsű, de fűsű* is.

Az *ű* hiánya rendkívül elenyésző: *düllőü* stb.

Az *í* igen nagy megterhelésű fonémája a nyelvjárásnak. Az *i*-zés megtalálható hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, toldalékokban és szótőben egyaránt.

Túlnyomó többségben a köznyelvi *é* fonéma helyén jelentkező zárt *i*-zés fordul

elő: *ig, il, hív, lip, niz, mir* 'miért', *rit*; *iccaka, félidés, izik, firég, kisőji, kive, lilék, rípa, beszil, fehír, szivánóy, kaparík, kerítés, kössig, páncil, tessik, dicsőjűssig, zőjűcsig* stb.

Szórványosan megtalálható más hangok helyén is: *irígy, külsőji, kőműves*, de *kőműves* is, *szik, szil fa, zsizsik* stb. (L. még: Az *i*-zés használata Tiszaszőlősen, Nyr. 107 [1983]: 182—190).

Az *ó* a köznyelvhez hasonló megterhelésben fordul elő, tőle csupán néhány esetben tér el. Leginkább diftongusban realizálódik: *átjáróy, kaszálóy, kunyhóy, nóyborda, alsóy, sóys, Róykás* stb.

Terhelését növeli az *l* kiesésével és az *rr* rövidülésével járó pótlónyúlás: *bóyt, dóygozik, gyóycs, nyóyc, óycsóy, vóyt* stb.; *óra* 'orra', *a* helyén: *óytán, óyt, 'asztán'* stb.

Elenyésző számban az *ó* helyén *ú* látható: *lú, fúrú* stb. A *-ból, -ról, -tól* rag mindig zártabb ejtésű: *búl, -rúl, túl: tóybúl, Páncilosrúl, Aszóytúl* stb.

Az *ő* fonéma helyzete nagymértékben hasonló az *ó*-éhoz.

Az *ő* leginkább a diftongusokban realizálódik: *düllőji, elsőji, felsőji, inneksőji, szőjűke, temetőji, tetőji, ülőji* stb.

Terhelését növeli az *-öl* hangkapcsolat átalakulásából az *l* kiesését követő pótlónyúlásos jelenség: *bőjűcsú, főjd, gyimőjűcs, szemőjűcs, törkőji, vőjűgy, zőjűd* stb.

A számát jelentősen csökkenti a zárt *ú*-zés: *bőjűcsú, bú, búr, csú, kú, lú* stb. (L. az *ú* fonéma).

Az *é* helyzete, terhelése szorosan összefügg az *i*-ével. A köznyelvi *é* hangoknak a helyén csak részben találunk *é-t*: *ég, jég, léc, rév* (de *ri* is: *rijárás rivisz*), *cserép, kerék, kötél, téglá* stb., de *írte, kisőji* stb. (L. *i* fonéma); *a* helyén *é*: *zsétár 'sajtár'* stb.

Terhelését nagymértékben csökkenti a zárt *i*-zés, ami néha *i*: *enyim* és *enyim, kri-zantin, vőjűji, zsombik*, néha a köznyelvi rövid párjának használata: *ábece, fenek, keves, középsőji, léjele, véce* stb. Az *é* helyén *ú*: *fűsú*.

Az *á* előfordulása a köznyelvihez hasonló. Eltérese nagyon minimális.

Növeli a terhelését: *ákácfa, ártezi, gimnázista, tráneport* 'transzport'.

Csökken a terhelése: *akarhuva, akarki, akarmijen, fajront, rampa, spajz, vajling* stb.

M á s s a l h a n g z ó k

A *j*-zés

Imre Samu szerint a *j*-zés ebben a nyelvjárástípusban a legerősebb (i. m. 361).

A falu nyelvjárásában a palatalizált *l* és a helyette használt *l*-ező ejtés ismeretlen. Szoboszlóhoz hasonlóan *j*-t találunk a *jány, tajiga, pájinka, váju* példákon túl a *gajj, ijén, mejj, vájug* stb. szóalakokban is.

A palatalizáció, depalatalizáció

A jelenségre a falu nyelvjárásában kevés példát lehet találni: *Danyi, nyőji*(nő), *nyöveszt* (növeszt), *Vilmány* (Wildmann), *Kátmány* (Kaltmann), *puttony, sezlony, röggönyöz, takarmány*, de *takarmánt észik, bökköny*, de *bökkönt, dohányy*, de: *dohánt széd, léhány*, de *léhánta a takarmánt, cigány*, de: *Cigán-laposs; bizon, bizg, mán 'már', mēnkű* stb. *széginy*, de *szégin leginy, kéminy*, de *kéminkotróy* stb.

Hasonulások jelenségek

A köznyelvben előforduló hasonulások jelenségek mind megtalálhatók a falu nyelvjárásában, azonban ezen túl még egy-két sajátosság is megfigyelhető.

Az *rl > ll*: *babillevel, kollát, pallag* 'parlag', *sállik* (a ló), *tallóy, tölleszt*; *lr > rr*: *farra, kötérre, szárra, szírre, óydarra*; *gn > nn*: *tēnnap*; *dl > ll*: *pallóy* '3—4 cm vastag,

széles deszka', *padló* 'a szoba padlózatára szolgáló vékonyabb, keskeny deszka' „pádimöntomosz szoba”, „né hord bé a *padlóra* a sarat”, *pallás* 'padlás', de *hidlás* 'az istállóban az állatok vizeletének összegyűjtésére szolgáló árok, tetején padlódeszkával'; *gyt* > *tí*: *fottok*, de *fotytok* is, *hattok* vagy *hatytok*, *hattatok* vagy *hatytatok*, *vattok*; *dgy* > *ggy*: *hagy gyújjon*, *agy gyorsan* stb.; *dcs* > *ccs*: *hacs csinájja*, *acs cserébe* stb.; *gycs* > *ccs*: *écs csikó*, *nacs csikó*, *nacs csúnya embér*, *lécs csapó* stb.; *jjny* > *ny*: *ínyi 'újjnyi'*; *nl* > *ll*: *küllődik*, *szélláda 'szénláda'*, *széllapát 'szénlapát'* stb.; *scs* > *ccs* *kics*, *csikó*, *kics cseléd* stb.; a mutató névmás *z*-je hasonul a következő mássalhangzóhoz: *as sē*, *es*, *sē*, *el lēd belőjille*, *em még nem vóut ott*, *et tētte*, *el látta 'ez látta'*, de mindig *avval*, *evvel* az *rs* hasonulása soha nem fordul elő: *borsó*, *farsang*, *korsó*, *nyers* stb.

Affrikálódás

A Dunántúlra jellemző affrikálódás (*ty*-zés, *gy*-zés) nem fordul elő, de néhány más esetben megtalálható az affrikálódás: *bégubóddzik*, *cvetër*, *bocfa*, *gyön*, *bornyú*, *varnyú*, *tráncport* 'transzport'. Más esetben *rj* az ejtés: *sarjú* stb.

Kieséses jelenségek

A hármas mássalhangzó-kapcsolatok a köznyelvinél gyakrabban oldódnak fel kivetéssel. A kétmássalhangzós kapcsolatok egyes típusainak helyi megoldását is ide sorolom: *aszma*, *aszitte*, *firhē mēgy*, *gané 'ganaj'*, *hí 'hív'*, *karé*, *katuja*, *parhēlt 'sparherd'*, *pajz*, *pórol*, *pekulál*, *penóut*, *röggöny*, *szí 'szív'*, *taniszli 'staniszli'*, *taré*, *télázsi*, *törkőü*, *főüfi*; *aszonta*, *asz keresi*, *aszonygya*, *inekcijó*, *kerbe*, *kérezgát*, *kérezsfa*, *minnek 'mindnek'*; *majnem*, *monygyuk*, *mos majd*, *nē bánd 'bántsd'*, *tesvir*, *vajling 'vajdling'* stb., de *drót*, *friss*, *krajcár* stb.

A mássalhangzó után a *t*, *d* gyakran kiesik: *azír*, *ezír*, *mēgin(t)*, *mer(t)*, *mír 'miért'*, stb.

A *j* kiesésével megnyúlik az előtte álló magánhangzó, ha nem volt előzőleg is hosszú: *elbútt* (a nap), *gyút*, *rágyút* (a pipára), *gyút* (szénát), *hitta*, *icakázik*, *karé*, *nyút*, *nyútó*, *nyútódeszka*, *paré*, *taré* stb.

Leggyakoribb jelenség az *l* kiesése. Rendszerint diftongusos változatot eredményez, s megnyújtja a szótag magánhangzóját: *bóut*, *bőücsü*, *fóut*, *főüd*, *gyümdőcs*, *hóud*, *hóütt*, *kőud*, *móynár*, *nyóuc*, *kőüdök*, *óut*, 'olt', *tőücsir*, *tőütyfa*, *tőütis* stb. Néha kiesik az *el* igekötőből az *l*. Ilyenkor megnyúlik az igekötő magánhangzója: *ējár* stb. (*l* e fonéma).

Mássalhangzók rövidülése

balon, *istáló*, *komonista*, *stram*, *vacilál*, *térasz*, *variál* stb.

Mássalhangzók felcserélése

ahun 'ahol', *gargalizál* 'gargarizál', *gyön*, *gyössz*, *mán 'már'*, *paksus* 'passzus', *pëndél* 'pendely', *ridikül*, *röggöny*, *szérbusz*, *zsétár* 'sajtár' stb.

A mássalhangzók nyúlása

Intervokális helyzetben néhány mássalhangzó hajlamos a nyúlásra, de ritkán megtalálható szó végén is: *aggancs*, *aszott 'aszat'*, *bágygatt*, *bakkancs*, *köppeny*, *belőjillem*, *büdöss*, *düllőü*, *erőüssen*, *kettyég*, *laposs*, *magoss*, *porcellán*, *seböss* 'gyors', de *sebös* a *keze* 'kiütéses'; *szőjillőü*, *utánna* stb.

A hosszú *nn* Szoboszlóval ellentétben nem fordul elő (nincs *szappann* stb.).

A hiátus és a hiátus megszüntetése

A két magánhangzónak egymás mellé kerülésével keletkezett hangűrt a falubeliek a köznyelvhez hasonlóan oldják fel: *fijaji, Petőji juccaji, lilijom* stb.

Alaktani jelenségek

Az alaktani jelenségekből a helyi sajátosságok közül a legjellemzőbbeket mutatom be.

Névszótövek

A köznyelvi *szekér-szekeret, tehen—tehenet* stb. alakokhoz hasonlóan a szőlősi nyelvjárásban is hosszú magánhangzót találunk az esetek túlnyomó többségében, de néhány szóalakban az *e* is megtalálható: *keves—keveset, középső—középsőt, szemet—szemetét* stb.

Sebestyén Árpád jelzi (i. m. 612), hogy Szoboszlón a többeli hosszú magánhangzók megőrzése megfigyelhető. Ez a jelenség ritkán, kizárólag az idősebbek nyelvében Szőlősen is megtalálható: *kanált, puhárt, sárt* stb.

Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyraggal alakult tövekre általában jellemző a *feje—fejít, fejibe, fejivel* stb. (l. A birtokos személyragozás).

A köznyelvi *karaj, paraj, taraj, ganaj* szavak tótípusa: *karé, paré, gané* stb. (l. Kisesés jelenségek).

A *v*-tövű névszók tövében a köznyelvi alak az uralkodó, de előfordul a *csű, csövet* mellett a *csút, a kű, követ* mellett a *kút* is („aggy éty *csút* nekém is”).

Az igetövek

Az *ád, hágy, kél* stb. tóalakok csak elvétve, egy-két idős ember beszédében fordulnak elő: *félkél a nap, nem kél el a termény* stb.

A *v*-tövű igéket *v* nélkül használják: *hí, hídd, híttak; szí, szíjjad, szídd, szíssz, szíttok, szíttak* stb.

A *föl, nöl* igetöveket nem használják, csak *főj, nyőj* fordul elő. A köznyelvi *lő* mindig *lú*, de: *lövök, lövés, lövődöz* stb.

Az *eszik, iszik* egyes szám harmadik személyű múlt idő alanyi ragozása alakja: *ett, itt*. Ma is általános használatú. Gyakori jelenség, hogy a *d, t* végű igékhez közvetlenül csatlakozik a főnévi igenév képzője és a *-lak, -lek* rag: *tanítani, hasítani, kérdelek, kúdelek* stb. („El kéne *hasítani*,” „Majd *elkúdelek* én tígédet!”)

A birtokos személyragozás

A birtokos személyragozásban csak a 3. személyű ragok mutatnak eltérést a köznyelvi formáktól.

Gyakori az egyes szám harmadik személyben a többeli mássalhangzó megnyúlása: *tehennye, tehennyit, bödönnye, lapossa, orvassa* stb.

Ha az *-e, -je* személyrag-változatok után még további toldalék következik, akkor a személyrag rövid *i*-vé válik: *erít (ér), eribe; erejít, erejivel, erejibe; kertyibe; fenekít, közit, erdejít, rittyit* stb. (l. még *i* fonéma).

A többes szám harmadik személyű birtokos személyragban a köznyelvi *-uk, -ük, -juk, -jük* változatok helyén a nyíltabb magánhangzó *-ok, -ök, -ék, -jok, -jök, -jék* található: *házok, lábok* („kitészik a *lábokat*”), *rüllok, örömök vóyt benne 'örömük', megellött a*

tehenék 'tehenük', *pizék* 'pénzük', *kényerek* 'kenyerük', *zsebék* 'zsebük', *ökrök*, *ökorjók* 'ökrük', *fiók*, *lakójok*, *malaccok*, *vendőjők*, *szőjllőjők*, *közzéjék* stb.

A névragozás

A legjellemzőbb ragozási sajátosságok a falu nyelvjárásában: a tárgy *t* ragját néha megkettőzve használják: *asztat*, *esztet*, *útet*; a többes szám 2. személy mindig *tigedet* stb. Néha a köznyelvtől eltérő tőváltozatot találunk a ragok előtt: *kútat*, *útat*, *úccát*, *cúkort*, *csút*, máskor eltérő tővéghangzó előzi meg: *ekút*, *puhárt*, *sárt* stb. A birtokos személyragos szó további ragozása esetén is más tővéghangzó található: *fejít*, *térgyit* stb. (1. A birtokos személyragozás; *i* fonéma).

A köznyelvi *-hoz*, *-hez*, *-höz* ragok általános használati formája *-ho*, *-hë*, *-hõ*: *kös-sikhászho*, *Csapóyho*, *Csërjéhë*, *csühõ*, *Göbéhë* stb. A *-ból*, *-bõl*; *-ról*, *-rõl*; *-tól*, *-tõl* határozóragok mindig a zártabb *-búl*, *-bûl*; *-rúl*, *-rûl*; *-túl*, *-tûl* formában élnek: *bóydbúl*, *ritrúl*, *Róykcásrúl*, *szövetkézetbúl*; *Aranyostúl*, *attúl*, *elbõyrúl*, *hátárúl*, *magátúl*, *szõjllõjõtúl* stb. Az ide tartozó ragokból alakított személyragos határozószók rövid és hosszú magánhangzóval váltakozva találhatók: *rúllam*—*rullam*, *túlled*—*tûlled* stb.

A *-bú*, *-bû*; *-rú*, *-rû*; *-tú*, *-tû* forma sohasem fordul elő.

A *-val*, *-vel* rag használata a köznyelvivel megegyezik. Az *l* nyújtó hatása nem érvényesül. A köznyelvi *azzal*, *ezzel* alakkal szemben az *arval*, *ervel* az általános.

A köznyelvi *-ban*, *-ben* ragok helyén is a *-ba*, *-be* használatos.

A köznyelvivel egyezik az *-n*, *-on*, *-en* (*-ën* is van), *-ön* használata: *Aranyoson*, *Cëglidën*, *Csërijën*, *fehíren*, *fehíren* (hogyan?), *võgyõn* stb. (sohasem „pijaconn”, „võjgyõnn” stb.). A ragnak mód-állapothatározó szerepû változatában nincs *-on* forma, mindig az *-an* használatos: *parasztosan*, *okosan* stb.

Az *-ért* rag mindig *-ír* alakban szerepel: *azír*, *ezír*, *fõjüdir*, *mír* 'miért', *pízír*, *ritír*, *szõjllõjüír*, *tõyír*, *ítír* stb.

A *-kor* illetve a *-szor*, *-szër*, *-ször* ragok magánhangzóin nem érzõdik az *r* nyújtó hatása: *akkor*, *haccor*, *héccër* stb.

A családnevek és foglalkozást jelölõ névszók mellett a köznyelvi *-ékhoz*, *-éknál* helyén az *-ék* képzõ használatos: "mëgyëk Nagyék", *vóyutam Nagyék*" stb.

A hasonlító határozó mellett a köznyelvi *-nál*, *-nél* helyett gyakoribb a *-túl*, *-tûl* használata: *apáttúl* (is nagyobb), *túllet* (kissebnek láccott) stb.

Az igeragozás.

Az ikes ragozás használata csak egyes esetekben figyelhetõ meg. Az elsõ személyben mindig *észék*, *iszok*. A harmadik személyben az *észik*, *iszik* élõ, a feltételes módban mindig *ënne*, *inna* fordul elő. A felszólító módban sincs meg az a „heves burjánzás” (Sebestyén Árpád, i. m. 625), ami Szoboszlón tapasztalható, bár néha itt is megtalálható az ikes igék iktelen és az iktelen igék ikes ragozása. Csak az udvarias felszólításban fedezhetõ fel: "tëssik lëülni, tëssik mëkhalgatni" stb. Egyéb esetekben elvéve egyszer-egyszer hallható, akkor is csak õregekhez szólva: "újik lë, aluggyik kend, në jajgassik mindig, beszülgessik ëty kicsit" stb.

Az alanyi ragozás egyes szám második személyû alakja néha (elsõsorban kedveskedõ megnyilatkozásban, kis gyerekekkel való beszélgetés közben) *-ol*, *-öl*: *adol* (nekem ëty picit), *mondol* (valamit), *ugrol* (ëgy nagyot) stb.

A jelen idejû egyes szám harmadik személyében *-n* ragot csak a *mëgy* ige esetében figyelhetünk meg, ott is csak ritkán, elvéve fordul elő: „Mëgyëm má mëgin a kocsmába, nizzítëk csak!”

Egyes esetekben a kötőhangzó nélküli formák az általánosak a ragozás során (*kihult, megált* stb.), de az esetek egy részében a rövidebb és a hosszabb alak egymás mellett él: *segíteni akartam—segíteni akartam, tanítlak—tanítalak, kérdelek—kérdelek* stb.

A harmadik személyben a *kell* ige *kéllene* alakja helyett a *kék, kéne* használatos, az első személyben a *kének* forma a gyakoribb: „Nem *kének* én ot mán, minek mennék oda.” „Nekem is *kék* ojan ruha.”

A *-suk, -sük* igeragozás használata a faluban általános.

A szóképzés

A nyelvjárás a képzőállomány tekintetében nem mutat lényeges eltérést a köznyelvtől. A köznevekben és földrajzi nevekben igen gyakori az *-s* és az *-ús, -és* képző.

A főnévi igenév képzője mindig *-ni*.

A *-talan, -telen* fosztóképző olykor változott tőhöz járul: *sajtalan* (sótlan) stb.

Mondattani jelenségek

A szőlői nyelvjárás a mondattani jelenségek tekintetében általában megegyezik a köznyelvvel.

A jelenleg rendelkezésemre álló adatok alapján jellemző eltérésnek látszik pl. az, hogy a főnévi igenév birtokos személyragos alakját nem használják: *el kél menni* (sohasem *mennem*), *írni kell* stb. „Aszonta az orvas, hoty sokat kél *úszni*” (nem *úsznom* stb.). Az *és* kötőszó csak elvétve fordul elő, helyette a *még, osztán, úytán, őyt* az általános.

Fekete Péter

Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben

A nyelvészeti fordításelmélet fontos kutatási területe az ekvivalenciának azaz a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyenértékűségének a kutatása. Míg azonban a fordítás folyamatának modellálására tett kísérleteknél a kutatás tárgya világos volt, azt kutattuk, hogyan jut el a fordító a forrásnyelvi szövegtől a célnyelvi szöveghez, az ekvivalencia mint kutatási tárgy korántsem ilyen egyértelmű.

Az első nehézséget az jelenti, hogy az ekvivalencia nemcsak a fordításelméletnek, hanem általában véve a nyelvtudománynak is központi kategóriája. Egyetlen nyelv rendszerét sem írhatjuk le anélkül, hogy a nyelvi egységek értelmi, tartalmi azonosságát ne próbálnánk megállapítani. Ha pedig különböző nyelveket vetünk össze, a különböző nyelvekre jellemző formák között ugyancsak az értelmi, tartalmi azonosság vagy egyenértékűség alapján próbálunk kapcsolatot találni.

Jóval bonyolultabb a helyzet a fordításelméletben, ahol a különböző nyelveket fordítói szempontból vetjük egybe, hiszen ebben az esetben az ekvivalencia létének vagy hiányának megállapításába további „szereplők” kapcsolódnak be. A kutatón kívül a fordítónak, sőt a fordított szöveg befogadójának, olvasójának vagy hallgatójának is megvannak a maga szempontjai. Más fogalma van az ekvivalenciáról az olvasónak vagy hallgatónak, aki feltételezi az ekvivalenciát, más a fordítónak, aki megteremti az ekvivalenciát, megint más a kutatónak, aki vizsgálja az ekvivalenciát. (Albert 1988.)

Az olvasó attitűdje a legegyszerűbb. Az előlegezett bizalom jellemző rá. Amit fordításként adnak a kezébe, azt általában ekvivalensnek tartja. Az olvasónak semmiféle tudatos elképzelése nincs az ekvivalenciáról; ha a mű nem tetszik neki, legyen az akár tudományos, akár szépirodalmi, a szerzőről alkot rossz véleményt. Ha eszébe jut is a fordítót hibáztatni, ezt rendszerint azzal indokolja, hogy bizonyos szavakat a fordító rosszul fordított.

A fordító viszonya az ekvivalenciához bonyolultabb. Neki már vannak bizonyos, többé-kevésbé tudatos elképzelései az ekvivalenciáról, szeretné megteremteni, de nem mindig sikerül neki. Paradox módon a fordítás minősége, a fordító sikere vagy sikertelensége az ekvivalencia megteremtésében nincs szoros összefüggésben azzal, hogy az ekvivalenciáról kialakított elképzelései mennyire tudatosak vagy ösztönösek.

Nyilvánvaló, hogy az ekvivalencia problémája a fordításelméleti szakemberek, a fordításkutatók számára jelentkezik a maga teljes összetettségében. Az olvasók és fordítók többé-kevésbé ösztönös, de mégis „egyértelmű” ekvivalencia-elképzeléseivel szemben a fordításkutatók között különböző nézetek alakultak ki az ekvivalencia lényegéről.

A kutatók egy része az ekvivalenciát a fordítás feltételének tartja, mely különbözteti az idegen nyelvű szövegek átültetésének más módjaitól, az adaptációtól, a kivonattól, a rezümétől stb. Náluk az ekvivalencia követelményként vagy feltételként bekerül a fordítás definíciójába (fordítás = a forrásnyelvi szöveg helyettesítése ekvivalens célnyelvi szöveggel). Ilyen megközelítésben a fordításon belül az ekvivalenciának

nincsenek fajtái, nincsenek fokozatai. Ha csak azt a célnyelvi szöveget nevezhetjük fordításnak, amely ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel, akkor minden fordítás ekvivalens, tehát az ekvivalencia további kutatása fölöslegessé válik.

A másik megközelítés abból indul ki, hogy az ekvivalencia sohasem lehet teljes. Az a célnyelvi szöveg, amelyet a fordító ekvivalensnek szán, és az olvasó ekvivalensnek fogad el, csak bizonyos (formai, tartalmi, kommunikatív stb.) szempontból egyezik az eredetivel, és ezeket a szempontokat igyekszik feltárni, rendszerezni. Ez a megközelítés nyilvánvalóan jóval termékenyebb. A fordítói gyakorlat bőséges anyagot kínál a kutatóknak az ekvivalencia fajtáinak, fokozatainak feltárásához. Ezen a megközelítésen belül is megkülönböztethetünk két irányzatot. Az egyik a *normatív* irányzat, mely előírja, hogy a fordítónak mit kell tennie az ekvivalens fordítás elérése érdekében; mi az, amit az eredeti szövegből feltétlenül meg kell őriznie, mi az, amit esetleg feláldozhat (Fjodorov 1958, Recker 1974, Barhudarov 1975, Jäger 1975). A másik a *deskriptív*, leíró irányzat, mely nagyszámú fordítói tény elemzése alapján leírja, hogyan teremti meg a fordító az ekvivalenciát, mi az, amit megőrzött az eredeti szövegből, mi az amit feláldozott (Revzin-Rozenvejev 1964, Catford 1965, Komisszarov 1980).

Az ekvivalencia kutatásának egy harmadik irányzata abból indul ki, hogy nem lehet azonos ekvivalencia-követelményeket támasztani egy használati utasítás és egy filmforgatókönyv, egy gépleírás és egy lírai költemény fordításával (fordítójával) szemben, vagyis ahány szövegtípus létezik, az ekvivalenciának annyiféle megvalósulása képzelhető el (Reiss 1971).

Cikkünk elején azt írtuk, hogy az ekvivalenciával foglalkozó kutatásokban a kutatás tárgyának körülhatárolása nem egyértelmű. Mi most kirekesztjük vizsgálatnaikból az olvasó és a fordító ekvivalencia-felfogását (az előbbiről l. Popovics 1980, az utóbbiról Albert 1988), és a kutatók elképzelései közül is csak azokéval fogunk foglalkozni, akik az ekvivalenciát nem általában tartják a fordítás feltételének, hanem megpróbálnak különbséget tenni az ekvivalencia különböző típusai között.

Catford *A Linguistic Theory of Translation* című könyvében, mely 1965-ben jelent meg, „formális megfelelés” (formal correspondence) és „szöveg ekvivalens” (textual equivalent) között tesz különbséget. „Formális megfelelő — írja Catford — bármely olyan célnyelvi kategória (egység, osztály, szerkezet, szerkezeti elem), amelyről megállapítható, hogy a lehető legpontosabban ugyanazt a helyet foglalja el a célnyelv rendszerében, mint az adott forrásnyelvi kategória a forrásnyelvben” (i. m. 27). A szöveg-ekvivalensről viszont meglehetősen semmitmondó definíciót ad: „... bármely célnyelvi egység (szöveg vagy szövegrész) mely megállapítottan egyenértékű az adott forrásnyelvi egységgel (szöveggel vagy szövegrésszel)” (i. m. 27).

Catford ezután azt fejtegeti, hogy a formális megfelelés milyen ritka, hiszen a nyelvi rendszerek különbözősége miatt szinte sosem fordul elő, hogy valamely lexikai egység vagy grammatikai struktúra azonos helyet foglalna el a két nyelv rendszerében. Példaként hozza fel a formális megfelelésre az angol és a francia prepozíciókat. Mindkét nyelvben főnévi csoportokkal együtt szerepelnek, és vagy határozói szerepet töltenek be a mondatban, vagy jelzői szerepet (birtokos jelző, határozói jelző) a névszói szerkezetekben. Ha azonban tovább lépünk és a prepozíciókat tartalmazó határozók ekvivalenciáját próbáljuk igazolni, az csak a szövegek ekvivalencia alapján történhet.

Saját példát hozva fel, az orosz jelen idejű cselekvő melléknévi igenévi alaknak (*чумаюущий*) nem lehet formális megfelelője a magyar folyamatos melléknévi igenévi alak (*olvasó*), mert az orosz melléknévi igenév egy négyelemű rendszer része, míg a magyar melléknévi igenév egy három, ill. inkább kételemű rendszer része. Vagy az orosz *одуш-*nak nem lehet formális megfelelője a magyar *egy*, mert az utóbbinak a számnévi funkcióon kívül határozatlan névelői funkciója is van.

A rendszerbeli azonosság lenne a formális megfelelés feltétele a lexikai egységek-nél is. Az angol *brother* szó nem lehet formális megfelelője a magyar *fivér* szónak, mert a magyar az angollal ellentétben megkülönböztet idősebb fiútestvért (*fivér*) és fiatalabb fiútestvért (*öcs*). Az orosz *братушка*-nak nem lehet formális megfelelője a magyar *nagy-mama*, mert a magyarban a *nagymama* és a *nagypapa* mellett ott van az összefoglaló *nagyszülő* lexéma is, ami az oroszból hiányzik. A német *blau* azért nem lehet formális megfelelője az orosz *синий*-nek, mert az orosz *синий* ('sötétkék') mellett ott van még a *голубой* ('világoskék') is.

Catford példája a formális ekvivalencia hiányára az angol *yes* és a japán *hai*, mivel a japán *hai* az igenlésen kívül a tagadó kérdésre adott megerősítő válasz eszköze is. Ugyancsak nem formális megfelelője az angol *yes* a francia *oui*-nak sem, mivel az angol *yes* egy kételemű rendszer része (*yes-no*), míg a francia *oui* egy háromelemű rendszer része (*oui-si-non*).

Mindezeket a példákon végigtekintve a formális megfelelés lehetőségét szinte kizárhatjuk a fordításból, legfeljebb nemzetközi szavak, nemzetközi intézménynevek, földrajzi nevek, tulajdonnevek, terminusok esetében lehet szó a rendszerbeli hely azonosságáról.

Amit viszont Catford a szövegekvivalenciáról mond, mint említettük, meg lehetőségen kevés;” . . . bármely célnyelvi egység (szöveg vagy szövegrész), amely megállapítottan egyenértékű az adott forrásnyelvi egységgel (szöveggel vagy szövegrésszel)” (i. m. 27). A továbbiakban ezt így pontosítja: „. . . a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek vagy szövegrészek akkor ekvivalensek, ha egy adott szituációban egymással kölcsönösen felcserélhetők” (i. m. 49). Ezt a megállapítást Catford a következő példával szemlélteti. Az elképzelt szituációban bejön egy lány és azt mondja: *I have arrived*. A szituációnak számtalan eleme van: a hely, az idő, a lány kora, magassága, hajszíne, ruhája, foglalkozása, a jelenlévők száma, összetétele stb., de csak kevés realizálódik nyelvvilág, kevés épül be az *I have arrived* mondatba. Ezek a következők: 1. a beszélő (*I* és nem *you* vagy *he*), 2. megérkezett (*arrive* és nem *leave*), 3. megérkezése kapcsolatban van valamilyen korábbi eseménnyel (*have arrived* és nem *arrive*, *arrived*), 4. mindez a jelenben történik (*have arrived* és nem *had arrived*) stb.

Ha ezt a kifejezést lefordítjuk oroszra (*Я пришла*) az orosz mondatban a szituációnak más elemei fognak nyelvileg realizálódni: 1. a beszélő (*я* és nem *ты*, *он*), 2. a beszélő nőnemű (*пришла* és nem *пришел*), 3. megérkezett (*пришла* és nem *ушла*), 4. a cselekvés kapcsolódik valamilyen megelőző eseményhez (*пришла* és nem *придет*), 5. gyalog jött (*пришла* és nem *приехала*), 6. a cselekvés befejeződött (*пришла* és nem *приходила*).

A felsorolt jegyek között csak három azonosat találunk (a beszélő, a megérkezés, a megelőző esemény), e három jegy azonossága azonban elegendő ahhoz, hogy az adott szituációban egymással kölcsönösen felcserélhető legyen az angol és az orosz mondat. Míg tehát az angol *arrive* és az orosz *прийти* ige között formális megfelelésről a legkevésbé sem beszélhetünk, az angol *I have arrived* és az orosz *Я пришла* mondat az adott szituációban felcserélhetők, tehát szövegekvivalensnek tekinthetők. A szövegekvivalencia feltétele tehát Catfordnál a szituatív releváns jegyek azonossága.

Az ekvivalencia másik kutatója Nida, *Toward a Science of Translating* című művében nem a szituáció releváns jegyeinek azonosságát, hanem a befogadó (olvasó, hallgató) reakciójának azonosságát tartja az ekvivalencia feltételének. Ő kétféle ekvivalenciát különböztet meg: formális ekvivalenciát és dinamikus ekvivalenciát. A formális ekvivalenciát egészen máshogy értelmezi, mint Catford, ő akkor beszél formális ekvivalenciáról, ha a fordító a forrásnyelvi szöveget részesíti előnyben, és a lehető leghívebben akarja visszaadni a forrásnyelvi szövegnek nemcsak a tartalmát, hanem a formáját is: 1. a grammatikai egységeket, 2. a szóhasználatot, 3. a terminusok értel-

mét. A grammatikai egységek hű visszaadása érdekében 1. az igét igével, a főnevet főnévvel fordítja, 2. nem változtat a mondatok határain, 3. nem változtat a központozáson, a bekezdéseken stb. Mikor van ilyen fordításra szükség? Nida szerint így kell például fordítani Platon dialógusait ahhoz, hogy megérthessük Platon filozófiai rendszerének lényegét, nyomon tudjuk követni terminológiájának alakulását. Ugyancsak formális ekvivalenciára kell törekedni, ha nyelvészek számára készítünk fordítást, akik a két egybevetendő nyelv egymásnak megfelelő egységeit akarják összevetni. A formálisan ekvivalens fordítás tehát nem elvetendő, hanem bizonyos szövegek és bizonyos befogadók esetében a fordításnak értékes fajtája (i. m. 165–6).

A dinamikus ekvivalenciánál épp ellenkező a helyzet, ott a fordító a célnyelvi befogadót tartja szem előtt. A dinamikus ekvivalens fordítást olvasva a befogadónak az az érzése, hogy „én is éppen így mondtam volna”. A dinamikus ekvivalens fordítás a „legközelebbi természetes ekvivalense” (the closest natural equivalent) a forrásnyelvi szövegnek. A „természetes” fordítás elérése érdekében három dolgot kell a fordítóknak szem előtt tartania 1. a befogadó nyelvet és kultúrát a maga egészében, 2. az adott szöveg kontextusát, 3. a célnyelvi befogadókat (i. m. 167.).

A célnyelv és a célnyelvi kultúra figyelembevétele Nidánál a „természetes” fordítás első feltétele. J. H. Frere 1820-ban megfogalmazott gondolatait idézi: „A fordítás nyelvénak tiszta, érzékelhetetlen és láthatatlan elemnek kell lennie, mely csak eszköze a gondolatok és érzelmek átadásának, és semmi több; sosem szabad, hogy magára vonja a figyelmet. . .” Nida véleménye szerint az idegen nyelv nyomainak eltüntetése végett két területen kell változtatásokat végezni: a grammatika és a lexika területén. Nida a grammatikai változtatásokat könnyebben elvégezhetőnek tartja, annál is inkább, mivel azokat a nyelvek szerkezeti különbségei amúgy is kötelezővé teszik. A fordítás során szükség szerűen el kell végezni bizonyos szórendi változtatásokat, sokszor kell igét főnévvel, főnevet névmással fordítani stb. A forrásnyelv lexikai struktúráit a célnyelv szemantika követelményeihez igazítani már sokkal nehezebb. Ebből a szempontból Nida három lexikai szintet különböztet meg. 1. Olyan elnevezések, melyeknek könnyű megfelelőt találni a másik nyelvben (*folyó, fa kő* stb.). 2. Olyan elnevezések, melyek kulturálisan különböző tárgyakat jelölnek ugyan, de azok funkciója hasonló (pl. *könyv*). 3. És végül olyan elnevezések, amelyek kulturális sajátosságokat jelölnek (pl. *zsinagóga*). E harmadik csoportnál nehéz elkerülni az idegenszerűséget; ha pedig a szóbanforgó kultúrák távol esnek egymástól, akkor pedig egyenesen lehetetlen.

A „természetes” fordítás második feltétele Nidánál az adott szöveg kontextusának figyelembevétele. Érdekes, hogy mit ért Nida kontextuson. Először a mondatok intonációját és ritmusát említi, majd rátér az eredeti szöveg stilisztikai jellegzetességeinek visszaadására. Hogyan lehet elkerülni a vulgarizmusokat egy fennkölt stílusú szövegben, vagy ellenkezőleg, hogyan lehet elkerülni, hogy egy mindennapi szöveg a fordításban bonyolult jogi dokumentumnak tűnjön, mert a fordító megpróbál minden kétértelműséget kiküszöbölni a fordításból. A fordítóknak gondolnia kell arra is pl., hogy az eltérő stilisztikai standardok miatt az angol próza spanyol fordításban színtelennek, unalmasnak tűnhet, míg a spanyol próza angol fordításban elviselhetetlenül bőbeszédűnek és ékesszólónak fog hatni. Ugyancsak a kontextus figyelembe vételéhez sorolja Nida az anakronizmusok elkerülését és az eredeti szöveg érzelmi színezetének visszaadását (i. m. 169–70).

A „természetes” fordítás harmadik feltétele Nida művében a célnyelvi hallgatóság figyelembevétele. A fordítóknak ismernie kell és számításba kell vennie a célnyelvi olvasók ismereteit, tapasztalatait és megértési képességét (capacity for decoding). Arra kell törekednie, hogy a fordítás azonos hatást érjen el a célnyelvi olvasók körében, mintamilyen hatást az eredeti mű az eredeti olvasók körében elért. Bár Nida, mint látjuk, a

dinamikusan ekvivalens fordításnak három feltételét szabja meg, mégis ez utóbbival, azaz a célnyelvi olvasóra gyakorolt azonos hatás feltételével kapcsolatos gondolatai terjedtek el a fordításelméleti szakirodalomban. A dinamikusan ekvivalens fordítást, Nidára hivatkozva, az azonos hatást keltő, azonos reakciót kiváltó fordítással szokták azonosítani.

Az azonos reakció követelménye természetesen könnyen megkérdőjelezhető, s ezt már maga Nida is tudta. Ő maga hívja fel a figyelmet arra, hogy nem mindig tudhatjuk, hogyan reagált az eredeti hallgatóság valamely műre (i. m. 170). Mindazonáltal az azonos befogadói reakció — mint az ekvivalencia feltétele — jó kiindulási alapot nyújtott a további kutatásokhoz. Amennyire képtelenség megkövetelni az azonos olvasói reakciót több száz évvel ezelőtt született vagy egészen más kultúrából származó szépirodalmi művek fordítása esetén, annyira nem képtelenség azonos olvasói reakcióra törekedni körünkben született szakembereknek szóló tudományos vagy műszaki szövegek szakembereknek készült fordítása esetén.

Newmark *Approaches to Translation* című, 1982-ben megjelent könyvében azt rója fel Nida hibájául, hogy a dinamikus ekvivalenciát csak a formális ekvivalenciával állítja szembe, és nem beszél kognitív ekvivalenciáról, ami az értelmi, tartalmi azonosságot jelentené. Newmark szerint minél inkább az informatív tartalmon van a hangsúly a fordítandó szövegben, annál könnyebb az azonos hatásra törekedni, és minél inkább az érzelmi ráhatáson van a hangsúly, annál nehezebb (i. m. 132—3).

Ugyancsak széles körben elterjedt a fordításelméletben Gert Jäger ekvivalencia-felfogása, melyet *Translation und Translationslinguistik* című könyvében fejtett ki 1975-ben. Jäger megkülönböztet *k o m m u n i k a t í v* és *f u n k c i o n á l i s e k v i v a l e n c i á t*. Kommunikatív ekvivalenciáról akkor beszélhetünk, ha az eredeti szöveg „kommunikatív értéke” (kommunikative Wert) a fordítás során nem változik, vagyis a fordítás az eredeti szöveggel azonos kommunikatív hatást vált ki. Ez eddig Nida koncepciójához hasonlít, csak hogy Jäger szerint a kommunikatív hatás elsősorban pszichológiai fogalom, és a nyelvészet eszközeivel nem tanulmányozható. Tanulmányozható viszont nyelvészetileg az eredeti szöveg „funkcionális értéke” (funktionelle Wert), melynek megőrzése a funkcionális ekvivalencia feltétele. Hogyan fogható meg a szöveg funkcionális értéke? Funkcionális értéken Jäger a nyelvi jelek funkcióinak, azaz jelentéseinek az összességét érti. Pontosabban nem az összességét, hiszen a szemiotikából kölcsönvett három jelentéstípus (szemantikai, szintaktikai és pragmatikai jelentés) mindegyikét tovább bontja, és csak részben tartja őket megőrzendőnek a fordításban. A *s z e m a n t i k a i* jelentésen belül (a jel és a jeltárgy viszonya) elkülöníti a szignifikatív jelentést (a jel és a fogalmilag általánosított jeltárgy viszonya) a denotatív jelentéstől (a jel és az objektíven létező jeltárgy viszonya), és csak a szignifikatív jelentést tartja megőrzendőnek. A *s z i n t a k t i k a i* jelentésen belül (a nyelvi jelek egymás közti viszonya) csak a szignifikatív jelentés aktualizálásában résztvevő grammatikai viszonyokat pl. az aktuális tagolást tartja megőrzendőnek. A *p r a g m a t i k a i* jelentésből (a jel és a jel használóinak viszonya) pedig csak a nyelvi jelek is realizálódó pl. a szöveg stílusában megjelenő pragmatikai jelentést veszi figyelembe. Tehát véleménye szerint az eredeti szöveg funkcionális értéke a szignifikatív jelentésből, az aktuális tagolásból és a nyelvi jelek is realizálódó pragmatikai jelentésből tevődik össze, és ezt kell megőrizni a funkcionális ekvivalencia érdekében. A megőrzendő jelentések pontos körülhatárolásával megóvhatjuk magunkat attól, hogy olyan semmitmondó kijelentéseket tegyünk, hogy az ekvivalens fordítás feltétele a „tartalom”, az „értelem” vagy a „jelentés” megőrzése.

Fejtegetéseinek végén Jäger visszatér a kommunikatív és a funkcionális ekvivalencia megkülönböztetéséhez. Míg a kommunikatív ekvivalencia nem írható le a nyelvészet eszközeivel, a funkcionális ekvivalencia leírható. Míg a funkcionálisan ekvivalens

fordítás egyúttal kommunikatív is ekvivalens, fordítva ez nem mondható el, mivel ugyanannak az eredeti szövegnek többféle kommunikatív ekvivalens fordítása képzelhető el, melyeknek funkcionális értéke különböző (i. m. 87—95, 100—9).

Jägerhez hasonlóan a szemiotika hármias jelentésfogalmával dolgozik Barhudarov is. Jazik i perevod című könyvében (1975) a referenciális jelentés, nyelven belüli jelentés és pragmatikai jelentés terminusokat használja. Ő nem ezeken a jelentéseken belül különíti el feltétlenül megőrzendő és esetlegesen feláldozható elemeket, hanem a három jelentéstípus között állít fel fontossági sorrendet. Abból indul ki, hogy a fordítás során elkerülhetetlenek a szemantikai veszteségek. A fordító úgy tudja ezeket a veszteségeket a minimumra csökkenteni, ha fontossági sorrendet állapít meg a lefordítandó jelentések között, és eldönti, hogy a kérdéses szövegben mely jelentéseket kell feltétlenül lefordítania, és melyek azok a jelentések, amelyeket feláldozhat. A szövegek nagy részében a fontossági sorrend a következő: legfontosabb a referenciális jelentés, azután következik a pragmatikai jelentés és végül a nyelven belüli jelentés. Kivételek természetesen vannak, például a művészi szövegek.

Ha végigtekintünk az ismertetett felfogásokon, látjuk, hogy a nézetek főként abban térnek el, mi az, ami feltétlenül átviendő az egyik nyelvből a másikba, mi az, ami feltétlenül megőrzendő a fordítás során, mi az, aminek változatlanul kell maradnia, azaz, mi a fordítás invariánsa? Abban viszont mindenki egyetért, hogy akármit nevezünk a fordítás invariánsának, akár az eredeti szöveg tartalmát (Fjodorov 1958), akár az értelmet (Revzin-Rozencvejk 1964), akár a funkcionális értéket (Jäger 1975), akár a jelentést (Barhudarov 1975), akár az információstruktúrát (Csernyahovszkaja 1976), az ekvivalencia elérése érdekében ezt a valamit a fordítónak kell vinnie a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe. Vagyis ezeket a felfogásokat (Revzin és Rozencvejk megközelítését kivéve) bizonyos fokú normativitás jellemzi. Sokszor hangzik el bennük, hogy milyenek „kell” lennie a célnyelvi szövegnek, mit „kell” megőriznie a fordítónak.

Említettük, hogy létezik egy másik megközelítés is, mely elhatárolja magát ettől a normatív jellegtől. Revzin és Rozencvejk már 1964-ben kijelentették, hogy a fordítás tudományának, ha az a fordítást mint folyamatot, és nem mint eredményt akarja vizsgálni nem normatívnak, hanem leírónak kell lennie. „Az a tudomány, mely a fordítást, mint folyamatot akarja leírni, nem lehet normatív. . . Nem azt kell leírnia, hogy mi legyen, hanem azt, hogy mi magának a jelenségnek a lényege” (i. m. 21). Ugyancsak vitába száll a normatív szemlélettel Komisszarov is. Lingvisztyika perevoda című könyvében nem az ekvivalencia megteremtésének feltételeit kívánja leírni, hanem nagyszámú fordítói tény megfigyelése alapján a fordításokban létrejött ekvivalenciaviszonyokat kívánja feltárni, rendszerezni. Hangsúlyozza, hogy ennek érdekében a kutatónak el kell tekintenie mindenféle értékelő és kritikai megjegyzéstől. Nem szabad azt néznie, hogy mennyire „jó” a fordítás, és vajon nem lehetett volna-e „jobb”, „másképp” fordítani. Ha az elemzett szövegek fordítások, akkor fel kell tételezni, hogy ekvivalensek, és azt kell vizsgálni, hogy miként valósul meg az ekvivalencia az egyes konkrét esetekben.

A fordítások egybevető elemzése arról tanúskodik, hogy az eredeti és a fordítás közötti azonosság, Komisszarov terminusával „értelmi közelség” (szmiszlovaja blizosztj) nagyon változó. A kutató feladata tehát az, hogy nagyszámú fordítás elemzése alapján feltárja az ekvivalenciaviszonyok különböző típusait. Komisszarov öt ilyen ekvivalenciatípust ír le angol szövegek orosz fordításai alapján. Mi most Joseph Heller Catch 22 című regénye és annak Papp Zoltán által készített magyar fordítása alapján mutatjuk be a Komisszarov-féle ekvivalenciatípusokat.

Az első típusba azok a fordítások tartoznak, melyekben a legkevesebb tartalmi azonosság van az eredetivel.

- (1) — They will have to try like hell to catch me this time. . .
 — They will try like hell. (Heller 475.)
- (2) — Most aztán felköthetik a gatyájukat, ha meg akarnak találni.
 — Fel fogják kötni a gatyájukat. (Papp 662.)

Ezekre a fordításokra a következő tulajdonságok jellemzőek: *a)* a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg lexikai állománya és grammatikai struktúrái teljesen eltérnek egymástól, *b)* a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái nem a forrásnyelven végrehajtott szemantikai és szinaktikai transzformációk útján jöttek létre, vagyis arra vissza nem vezethetők. Mi akkor a közös az eredetiben és a fordításban? Minek alapján mondhatjuk, hogy a *They will try like hell* angol mondatnak ekvivalense a *Fel fogják kötni a gatyájukat* magyar mondat? Mindkét mondatra az jellemző, hogy a szavakat nem egyenes, hanem átvitt értelemben kell érteni. Egyvalamit mondunk és másvalamit gondolunk. Ami közös a két mondatban, az eredetiben és a fordításban, az a beszélő szándéka, a kommunikáció célja. A főhős azt akarja kifejezni, hogy nem lesz őt könnyű megtalálni, beszélgetőpartnere pedig biztosítja arról, hogy üldözői mindent meg fognak tenni, hogy megtalálják. A főhős ennek kifejezésére egy olyan könnyed, kollokvialis kifejezést választ, mellyel a szöveg előtti drámai helyzetben oldani próbálja saját feszültségét. Beszélgetőpartnere e feszültség látszatát keltő kifejezés megismétlésével figyelmezteti, hogy nincs oka a feszültségnek. Ennek a kommunikációs célnak az elérésére a fordítás során ekvivalenciaviszonyba került angol és magyar mondatok lexikai-grammatikai állományuk teljes különbözősége ellenére egyaránt alkalmasak

Az ekvivalenciaviszonyok második típusában már több az azonosság, ha ez első látásra talán nem is annyira szembeötlő.

- (3) They were in a race and knew it. (Heller 34.)
 (4) Nem babra ment a játék, ezt tudták. (Papp 34.)

Ezt a fordítást a következőképpen jellemezhetjük: *a)* a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái teljes mértékben eltérnek egymástól, *b)* a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái nem a forrásnyelven végrehajtott szemantikai és szintaktikai transzformációk útján jöttek létre, vagyis arra vissza nem vezethetők, *c)* az eltérő lexikai-grammatikai állomány azonban ugyanazt a szituációt írja le. Az azonos szituáció, melynek leírása alapján a fenti angol és magyar mondat ekvivalenciaviszonyba került az, hogy a katonák nehéz, veszélyes helyzetben vannak, az életükről van szó. Ennek a szituációnak leírására a két mondat lexikai-grammatikai állományuk teljes különbözősége ellenére egyaránt alkalmas.

Az ekvivalenciaviszonyok harmadik típusában nemesak a kommunikációs cél és a leírt szituáció azonos, hanem a szituáció leírásának módja is hasonlít, ami az (1) és a (2), valamint a (3) és a (4) példákra nem volt jellemző.

- (5) It was love at first sight. (Heller 13.)
 (6) Megláttni és megszeretni egy pillanat műve volt. (Papp 5.)

Az eredeti és a fordítás viszonya ebben az esetben a következőképpen jellemezhető: *a)* a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg grammatikai struktúrái teljesen, de lexikai egységei csak részben térnek el egymástól, *b)* a célnyelvi szöveg grammatikai struktúrái nem vezethetők vissza a forrásnyelvi szövegre, de a lexikai egységei részben visszavezethetők, azzal transzformációs viszonyba hozhatók, *c)* az azonos kommunikációs cél eléréséhez és az azonos szituáció leírásához a fordító azonos fogalmakat használ, s ezzel a szituáció leírásának módjára is kiterjeszti az ekvivalenciát.

Az ekvivalenciaviszonyok negyedik típusában a kommunikációs célon, a leírt szituáción, és a szituáció leírásának módján túl a grammatikai struktúrák is részben azonosak, ill. eltéréseiket csak a két nyelv rendszerbeli különbségei indokolják.

- (7) He had been smuggled into the ward during the night, . . . (Heller 16.)
 (8) Éjszaka csempészték be a kórterembe, . . . (Papp 10.)
 (9) Temperatures were taken twice a day in the ward. (Heller 16.)
 (10) A kórteremben naponta kétszer mértek lázat. (Papp 10.)

Ezek a fordítások a következőképpen jellemezhetők: *a*) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg lexikai állománya teljesen, grammatikai struktúrái részben azonosak, *b*) a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái visszavezethetők a forrásnyelvi szövegre, azzal transzformációs viszonyba hozhatók, *c*) a grammatikai struktúrák eltéréseit a két nyelv rendszerbeli különbségei indokolják, pl. az, hogy az egyik nyelvben van passzívum a másikba nincs, vagy korlátozott a használata.

És végül, az ekvivalenciaviszonyok ötödik típusára a teljes ekvivalencia jellemző.

- (11) — These people are your guests — he shouted suddenly. (Heller 35.)
 (12) — Ezek az emberek az önök vendégei! — ordított fel hirtelen. (Papp 37.)

Ilyenkor az eredeti és a fordítás viszonyára az jellemző, hogy *a*) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg lexikai állománya és grammatikai struktúrái teljesen azonosak, *b*) a célnyelvi szöveg lexikai-grammatikai állománya teljes egészében visszavezethető a forrásnyelvi szövegre, transzformációs viszonyba hozható vele.

Komisszarov *Lingvisztjika perevoda* című könyve, melyben az ismertetett ekvivalenciatípusokat leírja, 1980-ban jelent meg. Kétségkívül mentes a normativitástól, és szigorúan leíró szemlélet jellemző rá. Kétségkívül árnyaltabb képet kapunk az ekvivalenciáról, mint a korábban ismertetett művekből, melyek az invariáns értelem, tartalom vagy jelentés alapján próbálták megszabni az ekvivalencia feltételeit. Kimarad azonban az elemzésből a szöveg szerepe. Az ugyanis, hogy az eredeti mondatnak és a fordított mondatnak azonos a lexikai-grammatikai állománya (vö. a (11) és (12) példákkal), még egyáltalán nem teszi őket ekvivalenssé, sőt éppen az azonos lexikai-grammatikai állomány szokott a fordítási hibák forrása lenni. Igaz, hogy Komisszarov az egyes ekvivalenciatípusok feltételezik egymást, tehát ha (12)-ről azt állítom, hogy ekvivalens (11)-el, akkor ezzel azt is állítom, hogy a kommunikációs cél, a leírt szituáció, a szituáció leírásának módja stb. tekintetében is ekvivalensek. Mindenképpen hiányzik azonban a rendszertől az, hogy egy célnyelvi mondat csak akkor lehet ekvivalense egy forrásnyelvi mondatnak, ha azonos szerepet játszik, azonos helyet foglal el a célnyelvi szöveg egészében, mint a forrásnyelvi mondat foglalt el a forrásnyelvi szöveg egészében.

És itt jutunk el saját ekvivalencia-felfogásunk lényegéhez. Véleményünk szerint kommunikatív ekvivalens fordításra háromféle egyenértékűségi viszony jellemző: referenciális, kontextuális és funkcionális egyenértékűség. A referenciális egyenértékűség lényege, hogy a célnyelvi szöveg a valóságnak ugyanazon szeletére, ugyanazon tényeire, eseményeire jelenségeire vonatkozzon, mint a forrásnyelvi szöveg. A kontextuális egyenértékűség lényege, hogy a célnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amilyent a forrásnyelvi mondatok foglalnak el a forrásnyelvi szöveg egészében. A funkcionális azonosság lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet töltse be a célnyelvi olvasók körében, mint amilyen szerepet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében (ez a szerep lehet információ átadása, érzelmekeltetés, felhívás stb.).

Azt a célnyelvi szöveget tekintjük valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményének egyaránt megfelel.

Milyen feladatokat jelöl ki ez a hármias felosztás a fordításelméleti kutatások számára? A referenciális egyenértékűség véleményünk szerint feltétele a fordításnak; ha a célnyelvi szöveg a valóságnak nem ugyanarról a szövegről, nem ugyanazokról a tárgyakról, eseményekről, jelenségekről szól, nem is tekinthető fordításnak. A „rossz”, „hibás” fordítások, valamint a félrefordítások okainak kutatása tehát, véleményünk szerint, nem tartozik a fordításelmélet feladatai közé.

Annál nagyobb jövője van a kontextuális egyenértékűség kutatásának. A kontextuális egyenértékűség kétfelől közelíthető meg: a mondat felől és a szöveg felől. A mondat felől megközelítve azt jelenti, hogy a célnyelvi mondatok ugyanúgy kapcsolódnak egymáshoz, ugyanúgy vegyenek részt a célnyelvi szöveg megszerkesztésében, mint a forrásnyelvi szöveg megszerkesztésében. És itt már tág tere nyílik a kutatásnak, hiszen a mondatok kapcsolódása, szöveggé szerveződése minden nyelvben más eszközökkel valósul meg, sőt az egyes nyelveken belül is nagy különbségek vannak a szövegtípusok között. Ezt az eszköztárat a nyelvhasználók (írók, fordítók) intuitíve alkalmazzák, de a nyelvtudomány még korántsem tárta fel kellőképpen az egyes nyelvekre és egyes szövegtípusokra jellemző mondatkapcsolási, szövegszerveződési különbségeket.

Mint említettük, a kontextuális egyenértékűség az egymás fordításának tekintett forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egésze felől is megközelíthető. Ilyenkor a kontextuális egyenértékűség azt jelenti, hogy a fordítás eredményeképp kapott célnyelvi szövegben ugyanúgy kapcsolódnak egymáshoz a mondatok, mint a nem fordítás eredményeképp keletkezett hasonló műfajú célnyelvi szövegekben. Itt látszólag ellentmondás rejlik. Mi köze lehet a nem fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegeknek a fordított szövegekhez? Hogyan lehetne feltétele az ekvivalenciának, azaz a fordítás egyenértékűségének az, hogy a fordítás eredményeképp kapott célnyelvi szöveg mennyire hasonlít a nem fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegekre. A válasz egyszerű. Úgy, hogy a kommunikatív ekvivalencia korábban említett harmadik feltétele, a funkcionális egyenértékűség, melynek lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanolyan szerepet töltsön be a célnyelvi olvasók körében, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében, csak akkor valósulhat meg, ha a fordítás eredményeképp kapott célnyelvi szöveg beleilleszkedik a célnyelvi beszélők által használt célnyelvi szövegek sorába (ha az irodalmi mű nem hat precízen megfogalmazott jogi dokumentumnak, a reklámszöveg nem hat tudományos szövegnek, a tudományos szöveg nem hat kávé melletti csevegésnek).

Kézenfekvő a kérdés, nem mond-e ellen mindennek a műfordítói gyakorlat? Hiszen ily módon a szépirodalmi szövegekre jellemző stilisztikai újítások sohasem kerülnének át az egyik nemzeti irodalomból a másikba. Véleményünk szerint ez az ellentmondás úgy oldható fel, hogy a szépirodalmi szövegekben, amelyekben a forma is a tartalom része, amelyek a valóság jelenségein kívül a formáról is tartalmaznak információt, a forma bekerül a referenciális részbe, és a kontextuális szempontok éppoly fontosak maradnak, hiszen bármennyire új és szokatlan legyen is egy irodalmi forma, mégiscsak bele kell illeszkednie a célnyelvi olvasók által irodalmi szövegnek tartott szövegek sorába.

A fordítási ekvivalencia kutatásának igen nagy gyakorlati jelentősége van. Elméleti jelentősége azért nagy, mert a fordítás révén olyan, egymástól merőben különböző nyelvi formák kerülnek ekvivalenciaviszonyba, melyeknek azonos funkciója fordítás nélkül talán fel sem tűnne a kutatóknak, így viszont anyagot szolgáltatnak a nyelvtudomány egyik legizgalmasabb kérdésének — a forma és a funkció viszonyának — kutatásához. Gyakorlati jelentősége pedig azért nagy, mert tudományosan megalapozott szempontokat adhat az eddig jobbra csak intuitíve művelt fordításkritikához. Ha nem helyezkedünk arra az álláspontra, hogy minden fordítás ekvivalens, amit a kiadók fordításként kiadnak, és az olvasók fordításként olvasnak, akkor tudomásul kell vennünk,

hogy az ekvivalenciának vannak fokozatai, s a jelenleg közkézen forgó fordításoknak korántsem mindegyike tekinthető az eredeti szöveg kommunikatív ekvivalensének, legyen szó akár szépirodalmi, akár publicisztikai, akár tudományos vagy műszaki fordításokról. A tartalmilag nem ekvivalens fordítások kutatása természetesen, mint már említettük, nem a fordításelmélet feladata, hiszen a fordító nyelvtudásának vagy tárgyismeretének hiánya miatt keletkezett rossz fordításokból nem lehet tudományosan általánosítható következtetéseket levonni. Feladata viszont a fordításelméletnek a kontextuális ekvivalencia megvalósulásának feltételeit kutatni különböző műfajú forrásnyelvi szövegek, azok célnyelvi fordításai és hasonló műfajú nem fordítás eredményképp született célnyelvi szövegek egybevetése alapján. A létrejött ekvivalenciaviszonyok szöveg-szempon-tú elemzése és magyarázata az, amivel a fordításelmélet tudományosan meg-alapozott szempontokat adhat a fordításkritika számára.

IRODALOM

- Albert, S.: Az ekvivalencia mint fordításelméleti kategória Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged, 1988.
Бархударов, Л. С.: Язык и перевод. М., 1975.
Catford, J. C.: A Linguistic Theory of Translation. London, 1965.
Черняховская, Л. А.: Перевод и смысловая структура. М., 1976.
Федеров, А. Б.: Введение в теорию перевода. М., 1958.
Frere, J. H.: Review of Mitchell's Aristophanes. Quarterly Review. 46. 1820.
Jäger, G.: Translation und Translationslinguistik. Halle, 1975.
Комиссарв, В. Н.: Лингвистика перевода. М., 1980.
Newmark, P.: Approaches to Translation. Oxford, 1982.
Nida, E.: Toward a Science of Translating. Leiden, 1964.
Popovic, A.: A műfordítás elmélete. Bratislava, 1980.
Рецкер, Я. И.: Теория перевода и переводческая практика. М.: 1974.
Reiss, K.: Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. München. 1971.
Резвин, И. И. — Розенцвейг, В. Ю.: Основы общего и машинного перевода. М., 1964.

Források

- Heller, J.: Catch 22. London, 1964.
Heller, J.: A 22-es csapdája. Bp., 1977. (Papp Zoltán fordítása).

Klaudy Kinga

Földrajzi nevekkel alkotott helyhatározós szintagmák összevetése a magyar és az olasz nyelvben

Magyar anyanyelvűek számára a helyes prepozíció megválasztása egyike a legnehezebben elsajátítható olasz nyelvtani jelenségeknek. Még olasz nyelvészek is olykor nehezen megmagyarázhatónak tartják egy-egy előljárószó alkalmazásának, vagy alternálódásának lehetőségeit. Altieri Biagi, M. L.—Heilmann, I. (La lingua italiana, Mursia, 1984.) ezt arra vezeti vissza, hogy a prepozíciók alapjelentése már igen általános az olasz nyelvben, s ezért lehetséges, hogy sokféle funkcióban használhatók. Ha tudjuk is egy adott előljáró alapjelentését, akkor sem tudunk minden jelenséget megmagyarázni. „Megállapítható, hogy minden nyelvben — a normális szerkezeti egységeken túl — vannak esetleges jelenségek, időleges viselkedések, kikristályosodott elemek, melyeket fő-
lőslegesen és téves lenne általános sémákra visszavezetni” (uo. 418).

A földrajzi nevekkel alkotott helyhatározós szerkezetek esetében is a prepozíció helyes megválasztása nehéz lehet, különösen azért, mert igen körülményes valamiféle

általános szabályt adni. Jelen dolgozatomban ezeket a helyhatározós szerkezeteket a determináns (végelem) lexikai tartalma szerint különböző csoportokba osztottam is így kíséreltem meg — az irányhármasság szem előtt tartásával — a kifejezőeszközöket összevetni a magyar és az olasz nyelvben. Hasonló szemantikai csoportokat vizsgál Pete István (A hely- és időviszonyok kifejezése a magyar és az orosz nyelvben. Kandidátusi értekezés, 1965.) és De Felice, E. (La preposizione italiana *a*. I—II. In: Studi di filologia italiana. *Bulletino dell'Accademia della Crusca*, XVI, 1958. 343—409: XVIII. 1960. 169—317.) A példaanyagot újságokból, irodalmi szövegekből és kézikönyvekből válogattam azért, hogy minél több stílusréteg szerepeljen. Az áttekinthetőség kedvéért a lelőhelyet a megfelelő betűvel jelölöm a példa után. Kontrasztív vizsgálatomban saját példákat is használok — ezeket anyanyelvi lektorral ellenőriztettem — különösen azokban az esetekben, amikor az adott jelenségre számtalan szó szerkezet szerkeszthető. A példaanyag lelőhelyeinek rövidítése a következő: La Repubblica (R); L'Unità (U); Questa è l'Italia (I); Paola Drigo, Maria Zef, Garzanti, 1982², Milano (MZ); Piero Chiaro, *Il piatto piange*, Mondadori, 1962., Milano (PP); Claudio Marabini, *Malù*, Mondadori, 1984., Milano (M); Procacci, C. *Storia degli italiani* (Pr).

A példaanyagból hamarosan kiderült, hogy célszerű két nagy csoportra osztani: a köznévvvel kifejezett földrajzi nevekre és a tulajdonnévvel ellátott földrajzi nevekre, mivel ezek esetenként más és más kifejezőeszközt kívánhatnak. Ezen két csoporton belül is több alcsoport felállítása vált szükségessé, hogy vizsgálatunk egyértelműbb eredményre vezessen.

I. Köznévvvel kifejezett földrajzi nevek

a) domb (colle, collina), magaslát (poggio), hegy (monte, montagna), átkelő (passo), hágó (valico), síkság (piano), alföld (pianura), patak (ruscello, rio), árok (fosso), hegyipatak (torrente), folyó (fiume), tó (lago), tenger (mare) stb.

hová?

-bA/-rA

dove?

in

Bemártotta mindkét kezét a vízbe.

Tuffo tutt'e due le mani *nell'* acqua. (MZ)

Itt a fürdés ideje, gyerünk be a vízbe, és ússz egy nagyot!

Adesso è l'ora del bagno, avanti, *in* acqua e fai una bella nuotata. (MZ)

A patak a folyóba ömlik.

Il rio sfocia *nel* fiume.

A folyó a tóba/tengerbe ömlik.

Il fiume sfocia *nel* lago/*in* mare.

Tilos a szemetet a folyóba dobni!

Vietato gettare inmondizie *nel* fiume.

A dombra, a hegyre megyek.

Vado *nella* collina, *nel* monte.

Sok síelő megy a hegyekbe.

Molti sciatori vanno *in* montagna. (M)

Az alföldre mennek pihenni.

Vanno *nella* pianura a riposarsi.

hová?

-hOz

dove?

a

Ilyenkor a cselekvés végpontja a megadott köznevekkel kifejezett helyen van. Külvizonyt fejez ki.

A dombhoz, a magaslathoz, a hágóhoz megyek.

Vado *al* colle, *al* poggio, *al* passo, *al* valico.

A patakhoz, az árokhoz, a folyóhoz, a tóhoz, a tengerhez megy.

Si reca *al* ruscello, *al* fosso, *al* lago, *al* mare.

<i>hol?</i> <i>-bAn</i>	<i>dove?</i> <i>in/su</i>
A gyerekek a folyóban, tóban, tengerben fürdenek.	I bambini fanno il bagno nel fiume, nel lago, nel mare.
A foyóban sok örvény van.	Ci sono molti vortici nel fiume.
A hegyekben havazott.	È nevicato in montagna. Sui monti è nevicato. (M)

<i>hol?</i> <i>-En</i>	<i>dove?</i> <i>in/su/per</i>
Kevés fa van a síkságon.	Ci sono pochi alberi nella/in pianura.
Keresi a földön, a hegyekben.	Cerca per terra, per monti. (MZ)
Átmegy a mezőkön.	Passa per i campi. (MZ)
A dombon van egy kereszt.	Sulla collina c'è un crocifisso.
Az ellenség erősített állást foglalt el az Alpok hegyeiben és a Karszt dombjain.	Il nemico si era fortificato sulle montagne alpine e sui colli del Carso. (I)

<i>hol?</i> <i>-nAl</i>	<i>dove?</i> <i>a</i>
A pataknál, a folyónál, a tónál nyaral.	È in vacanze al rio, al fiume, al mare.

<i>honnan?</i> <i>-bÓl/-rÓl</i>	<i>da dove?</i> <i>da</i>
A teknősbéka kijön a tengerből.	La tartaruga viene dal mare.
A folyó a tóból ered.	Il fiume viene dal lago.
A nedvesség a folyóból jön.	L'umidità viene dal fiume.
A virágokat a hegyekből hoztuk.	I fiori li abbiamo portati dalla montagna. (MZ)
A dombról, a magaslatról, az alföldről jön.	Viene dal colle, dal poggio, dalla pianura.

Értékelés:

A köznévvvel kifejezett *folyók, tavak, dombok, hegyek* stb. esetében azt tapasztaljuk, hogy a *hová?* és a *hol?* irány kifejezésének alaki megoldása az olasz nyelvben egybeesik. Mindkettőt *in* prepozícióval fejezzük ki. Ez a valóságos belviszonyt kifejező szintagmákra érvényes. Ahol bizonyos értelemben felszíni viszony kifejezéséről van szó, ott a magyar *-En* supressívusi rag is megjelenik, s ezzel együtt *-rA* sublatívusi és *-rÓl* delatívusi ragok is a *hol?*, *hová?* és *honnan?* irány jelölésére. Annak az olasz *su* prepozíció felel meg.

Másrészről a *stare/restare/trovarsi/abitare/aspettare* — *maradni/lakni/várni* stb. igék mellett találhatunk *a* + *határozott névelőt* is a főnév előtt, ilyenkor azonban egyfajta adessívusi (*-nAl*) viszont fejez ki.

A pataknál, a folyónál, a tónál, tengernél maradni, lakni stb.	Restare, abitare al rio, al torrente, al fiume, al lago, al mare.
--	---

b) *part (costa, riva, sponda)*, *széle valaminek (margine, orlo)*, *tengerpart (spiaggia)*, *tengerparti sáv (marina)*

hová?
-rA/-hOz

A folyópartra megy.
A polyóparthoz megy.

A patak partjára, a rét szélére megy/part-
jához . . .

hol?
-En/-nÁl

Egy patakparton, a rét szélén, egy kráter
szélén ül/van./patakpartnál . . .
A tengerparton van.
A tengerparton ebédel.
A tengerpartnál . . .

honnan?
-rÓl/-tÓl

Visszajön a folyópartról, a tengerpartról./
folyóparttól . . .

dove?
a

Va *alla costa/alla riva/alla sponda* del
fiume.

Va *al bordo* del torrente, *al margine* del
prato.

dove?
a/su

Sta/siede *al bordo* di un torrente, *al*
margine del prato, *all'* orlo di un cratere
Sta *alla/sulla* spiaggia.
Pranza *alla* spiaggia/*sulla* spiaggia.

da dove?
da

Torna *dalla* riva del fiume, *dalla* spiaggia.

Minden esetben a *da* prepozíció fejezi ki a *honnan?* kérdésre felelő helyviszonyt.

Összegzésként megállapítható, hogy a b) csoportba tartozó földrajzi fogalmak
köznévvel ellátva *hová?* és *hol?* irány jelölésére az olasz nyelvben egyaránt az *a* prepozí-
ció névelővel ellátott alakját használják. A magyarban a külviszony szorosabb fokát
(-En stb.) és lazább fokát (-nÁl stb.) kifejező ragokat találunk.

c) *Erdő (bosco)*, *erdőség (foresta)*, *sűrű erdő (selva)*, *bozótos erdő (macchia)*

hová?
-bA

Az erdőbe/az erdőségbe/a sűrű erdőbe/a
bozótos erdőbe megy/fut/menekül/küld/visz-
szamegy/jön.

hová?
-bA/-hOz

Az erdőbe/az erdőségbe/a sűrű erdőbe/a bo-
zótos erdőbe siet/megy/indul.
Erdőhöz . . .

hol?
-bAn/-nál/mellett

Az erdőben/erdőségben/a sűrű erdőben/a
bozótos erdőben van/marad.

Az erdőnél/az erdőségnél/a sűrű erdőnél/a
bozótos erdőnél van.

dove?
in

Va/corre/fugge/manda/ripara/torna/viene
nel bosco/nella foresta/nella selva/nella
macchia.

dove?
a

Si affretta/si avvia/si dirige/si incammina
al bosco/alla foresta/alla selva/alla macchia.

dove?
in/a

È/sta/si ferma/resta *nel bosco/nella foresta*
nella selva/nella macchia.

È/sta/si ferma/resta *al bosco/alla foresta*
alla selva/alla macchia.

honnan?
-bÓl/-tÓl

da dove?
da

Az erdőből/az erdőségből/a bozótos erdőből fut.

Scappa dal bosco/dalla foresta/dalla selva/dalla macchia.

Erdőtől . . .

A c) pontban feltüntetett földrajzi fogalmakat kifejező köznevek esetében megállapítható, hogy a *hová?* és *hol?* irány kifejezésére egyaránt alkalmas az *in* prepozíció névelős alakja. A *hol?* irány esetében ilyenkor inessivusi jellegű a jelentése. A *hová?* irány kifejezésekor az *in* előljárószó az általános irányt jelölő igék mellett áll (*andare, correre* stb.), míg az *a* + határozott névelőt használjuk az allativusi irányt jelölő igéknél (*avviarsi, affrettarsi* stb.) *verso* 'felé' értelemben. A *hol?* irány jelölésére használt *a* + névelő adessivusi (-nÁl) viszonyt tükröz inkább, s nem inessivusit. (Tehát nem az erdő belsejében, hanem az erdőnél, az erdő mellett.) A *honnan?* kifejezése itt is a *da* prepozícióval, illetve az annak megfelelő -bÓl magyar elativusi raggal történik.

d) *Vidék (campagna), mező (campo), hely (luogo)* köznevek esetében azt tapasztaljuk, hogy a *campagna* az olasz nyelvben mind *hová?* mind *hol?* irány esetén *in* prepozícióval áll névelő nélkül.

hová?
-rA

dove?
in

Vidékre megy/jön/visszamegy.

Va/viene/torna *in* campagna.

hol?
-En

dove?
in

Vidéken van/lakik/él.

È/sta/abita/si trova *in* campagna.

honnan?
-rÓl

da dove?
da

Vidékről jön/érkezik/küld.

Viene/arriva/manda *dalla* campagna.

Értékelésként megjegyzendő, hogy itt a magyar nyelvben az *in* prepozíciónak jobban megfelelő -bAn inessivusi rag helyett -En superessivusi ragot találunk a *hol?* jelölésére, és ugyancsak a *hová?* -rA sublativusi raggal fejeződik ki, a *honnan?* pedig -rÓl delativusi raggal — tehát nyelvünkben külviszonyt kifejező ragokat találunk. A *campo* (mező) földrajzi köznévi esetében egyaránt találunk *a* és *in* prepozíciót a *hová?* és a *hol?* irány kifejezésére. (Ritkán *su*). Érdekes megjegyezni, hogy a *campo* 'pálya, sportpálya' értelemben szívesebben veszi föl a *su* prepozíciót, de előfordul *in* is.

A *luogo* (hely) szó *in*-nel áll mindkét irány jelölésekor, csak néhány állandósult szókapcsolatban találunk *a*-t.

Mindig *ugyanazon a helyen* találkozni, lenni.

Incontrarsi/trovarsi sempre *allo stesso luogo/al medesimo luogo*.

A magyar helyhatározós szintagmák itt is külviszonyraggal vannak ellátva, mint a fent említett *campagna* szó esetében.

e) *Város (città), falu (villaggio, paese), ország (paese)*

<p><i>hová?</i> -bA</p> <p>Kora reggel hirtelen egy faluba érkezett.</p> <p>Kora reggel megérkezett a falujába.</p> <p>Elkíséri a faluba/elküldi/visszavezeti/visszaviszi a faluba.</p> <p>Visszatér/megy/fut/menekül a faluba.</p> <p>A hír minden faluba eljutott.</p> <p>Megérkezett egy városba.</p> <p>Elkísér/elküld/visszavezet/visszavisz a városba.</p> <p>Visszatér/megy/fut/menekül a városba.</p> <p>Az elnök ellátogatott az ország minden nagyobb városába.</p>	<p><i>dove?</i> <i>in</i></p> <p>Era arrivata all'improvviso <i>in</i> paese di buon mattino. (MZ)</p> <p>Era arrivata <i>in</i> paese di buon mattino. (MZ)</p> <p>Lo accompagna <i>in</i> paese/lo manda/lo rimena/lo riporta <i>in</i> paese/nel villaggio.</p> <p>Ritorna/va/si ripara/corre <i>in</i> paese/nel villaggio.</p> <p>La notizia è pervenuta <i>in</i> tutti i paesi. (MZ)</p> <p>Era arrivata <i>in</i> una città. (MZ)</p> <p>Mi accompagna/mi manda/mi riporta <i>in</i> città.</p> <p>Ritorna/va/corre/si ripara <i>in</i> città.</p> <p>Il presidente è andato <i>in</i> tutte le più grandi città del paese. (R)</p>
---	---

<p><i>hová?</i> -bA -hOz</p> <p>Elindul/siet/megy a városba/faluba.</p> <p>Közeledik a faluhoz/városhoz.</p>	<p><i>dove?</i> <i>a + névelő</i></p> <p>Si avvia/si affretta/si appressa <i>alla</i> città, <i>al</i> paese.</p> <p>Si avvicina <i>al</i> paese/<i>alla</i> città. (MZ)</p>
<p><i>hol?</i> -bAn</p> <p>Megálltak a kis falvakban.</p> <p>Minden faluban megálltak.</p> <p>A faluban sokat beszéltek a „szomorú esetről”.</p> <p>Ritkán látták őt a faluban.</p> <p>Összegyűltek az emberek a faluban.</p> <p>Megálltak a városokban.</p> <p>Minden városban megálltak.</p> <p>A városban él/dolgozik/marad.</p> <p>A faluban él/dolgozik/marad.</p>	<p><i>dove?</i> <i>in/a + névelő</i></p> <p>Si soffermarono <i>nei</i> paesini. (MZ)</p> <p>Si soffermarono <i>in</i> tutti i paesi. (MZ)</p> <p>Si fece un gran parlare, <i>in</i> paese, del „caso pietoso”. (MZ)</p> <p>La si vedeva raramente <i>in</i> paese. (MZ)</p> <p>La gente si radunò <i>nel</i> villaggio. (MZ)</p> <p>Si soffermarono <i>nelle</i> città. (MZ)</p> <p>Si soffermarono <i>in</i> tutte le città. (MZ)</p> <p>Vive/lavora/resta <i>in</i> città/<i>nella</i> città.</p> <p>Vive/lavora/resta <i>in</i> paese/<i>nel</i> paese/<i>al</i> paese.</p>

Értékelés: a város, falu szavak *hová?* kérdésre *in* prepozíciót vesznek fel névelő nélkül a helyhatározós szintagma képzésére a következő esetekben:

- Az általános irányt jelölő igék után (*andare, correre* stb.);
- A mozgást, cselekvést kifejező igék után (*accompagnare, condurre* stb.);
- A cselekvés, mozgás irányának végpontját jelölő igék után (*arrivare, pervenire* stb.).

Ugyanezek a szavak *a* + határozott névelővel állnak akkor, ha a magyarban is van határozott névelője a szónak, illetve, ha ezek a végelemek allatívusi irányt kifejező igék után következnek (*elindul, közeledik* stb.) *verso* 'felé' értelemben.¹ (Nem szólunk itt a *per* állandó vonzattal álló *partire* igéről.)

A *hol?* irány jelölésére használható az *in* előjárósó névelő nélkül, ilyenkor azonban mindig valamilyen ismert faluról, városról (általában a beszélő saját falujáról, városáról) van szó. A határozottsági fok tehát nagyobb ebben az esetben. Egyéb esetekben a határozott névelővel ellátott alakot használjuk akkor, ha a szó a magyarban is határozott névelős. A *paese* 'falu' jelentésben *a* + határozott névelővel is állhat az *in* + határozott névelő, vagy *in* névelő nélküli prepozíció alternatívájaként. Érdemes megjegyezni, hogy ugyanez a szó 'ország' jelentésben csak *in* prepozícióval, vagy annak névelős alakjával áll.

A *honnan?* kifejezése mindegyik kezdőelem esetében a *da* prepozícióval történik. Nyelvünkben mindhárom irányra szabályos belviszonyragokat találunk. A külviszonyt tükrözi a delatívisi *-ról* és a *-től* ablatívisi rag.

Külön tárgyalást kíván a *terra—föld* szó, mint helyhatározós szintagma végeleme.

hová?
-rA

dove?
in/per/a

Luino asszonyai messzi földekre mentek.

Le donne di Luino andarono *in* terre lontane. (PP)

Nem tudta összeszedni a földre dobott csikketeket.

Non poteva raccogliere le cicche buttate *in* terra/*per* terra (PP)

Letérdelt a földre.

Si inginocchiò *per* terra/*in* terra. (PP)

Brovelli a földre vetette magát.

Brovelli si buttava *per* terra. (PP)

Feküdj a földre!

Buttati *a* terra/*per* terra! (PP)

A repülő leszállt a földre.

L'aereo è sceso *a* terra.

hol?
-En

dove?
per/in/a

Brovelli a földön elterülve ordított.

Brovelli steso *per* terra urlava/*in* terra. (PP)

Keresi a földön.

Lo cerca *per* terra. (PP)

Az asszony a földön feküdt.

La donna era distesa *per* terra/*in* terra.

Ott feküdt a földön teljes hosszában.

Giaceva lungo disteso *per* terra/*in* terra. (PP)

A csikkek a földön voltak.

Le cicche erano *per* terra/*in* terra. (PP)

Értékelés: különösen nehéz helyzetben vagyunk a *hová?* irány kifejezésének egyértelmű meghatározásakor az olasz nyelvben. Az olasz prepozíciók szinte mindegyike részt vesz annak képzésében. Mégis annyi talán megállapítható, hogy az általános irányt kifejező igék inkább *in* prepozícióval állnak határozott névelő nélkül. Bizonyos rögzült kifejezésekben (mint a két utóbbi példa) *a* előjáró tölti be ezt a szerepet szintén határozott névelő nélkül.

A *per* előjáró jobban kifejezi a föld felületén hosszabban, vagy szélesebben elterülő mozgást. A *hol?* irány esetében a *per* előjárósóval szintén hangsúlyozni tudjuk a

földön való szétszórtságot, vagy a szubjektum mozgását a föld felszínén. A *honnan?* jelölése *da*-val történik.

Nyelvünkben felszíni viszonyt kifejező ragokat találunk mindhárom irány jelölésére. Ha belviszonyragokkal alkotjuk meg a szószerkezetet, akkor a magyarban valóban a földben, annak belsejében zajlik le a cselekvés, vagy belsejébe irányul. Pl. A földbe ás; A földben sok répa maradt.

f) *Utca, út (strada, via), sugárút, fasor (viale), tér (piazza, piazzale), úttorkolat, kis tér (largo).*

hová?

-bA/-rA

Menj ki a térre!/erre a térre!

Kimegy/visszamegy a térre.

A munkások kimennek az utcára/arra az utcára.

Visszamegy a Cavour utcába.

Arra a térre megy.

Befordul a mellékutcába.

hol?

-bAn/-En

A téren egy harangtorony emelkedik.

Azon a téren/azon az utcán

A téren sok ember van.

Láttam őt a téren sétálni.

A Navona téren lakik.

A Kossuth utcában lakik.

Sok ember van az utcán.

Péter üzlete a főutcán van/főutcában van.

A menet a főutcán halad/főutcában.

A katonák menetelnek az utcákon.

honnan?

-bÓl/-rÓl

Az utcáról/a sugárútról/a térről jön.

A főutcáról/a széles sugárútról/a Garibaldi térről jön.

dove?

in/a

Vai in piazza !/in questa piazza !

Va/si reca/torna in piazza.

Gli operai vanno in strada/in quella strada.

Torna a via Cavour/in

Si reca a quel piazzale./in

Gira alla strada secondaria.

dove?

in/su/per

Sulla piazza si innalza un campanile.

In quella piazza/in quella strada

In piazza/nella piazza c'è tanta gente.

L'ho visto passeggiare in piazza/nella/sulla piazza. (MZ)

Abita a Piazza Navona.

Abita in via Kossuth.

C'è molta gente per la strada.

La bottega di Pietro si trova nella/sulla via principale.

Il corteo passa nella via principale/sulla via principale/per la via principale. (M)

I soldati sfilano per le vie. (PP)

da dove?

da

Viene dalla strada/dalla via/dal viale/dalla piazza/dal largo.

Viene dalla via/strada principale/dal largo viale/dalla/da piazza Garibaldi.

Értékelés: az utcák, terek, sugárutak stb. esetében a magyar és az olasz szintagmák változatos képet mutatnak a kifejezőeszközök tekintetében. Ami a magyar nyelvet illeti, rögtön megállapítható, hogy a belviszony és külviszony ragok keverednek egymással. Ugyanígy alternálnának az olasz prepozíciók is. A *hová?* irány kifejezésére a következőket találjuk: Ha az *utca, tér* stb. szónak nincs jelzője, vagy a *questo, quello* mutató névmás áll mellette, akkor *in* prepozíciót használunk határozott névelő nélkül. Ha azonban a fenti szavaknak már jelzője van, vagy az *utca, tér* neve is szerepel a végelemben, akkor a prepozíció található többnyire (jelzős végelem esetén névelővel együtt).

Még problematikusabb a *hol?* irány jelölése az olasz nyelvben. Itt különösen jól megfigyelhető, hogy a felszíni és a belviszony szemlélet keveredhet egymással, aszerint, hogy milyen a szintagma kezdőeleme, vagy milyen a beszélő szándéka, mit akar hangsúlyozni, kiemelni. A *su* + határozott névelő összetétele mindenképpen a superessivusi viszonyt kívánja kiemelni. Erre jó példa: *sulla piazza si innalza un campanile* (ahol a torony valóban kimagaslik a sík felszínből). Ha a *piazza* szónak nincs jelzője, más esetekben állhat *in* prepozícióval is névelő nélkül, mint a *hová?* irány jelölésekor, de a *nella piazza* is megtalálható, ha nem kifejezetten a superessivusi viszonyt akarjuk hangsúlyozni. A *via, strada* szavak esetében szintén lehet *nella* vagy *sulla*, ha jelzővel ellátott, ha csak az út neve van kitéve, akkor *in*, ugyancsak *in* vagy *su* névelő nélkül a *questo, quello* előtt. Érdekes megfigyelni, hogy az utcák esetében a *per* előjáró is előfordulhat, melyazonban inkább az ige által kifejezett mozgást, tehát dinamikus helyviszonyt van hivatva kifejezni.

A *honnan?* irány kifejezése itt is igen egyértelmű az olasz nyelvben is, minden esetben *da* előjárót használunk, illetve annak a névelővel összetett alakját, kivéve a *questo, quello* előtt.

Íde sorolhatók még a *sarok (angolo), kanyar (curva, voltata), kereszteződés (incrocio)* köznevek is, melyekről egységesen megállapítható, hogy mind *hová?* mind *hol?* irány jelölésére *a* + névelőt használnak; míg nyelvünkben külviszonyragok találhatóak.

Megy/fut a sarokhoz/kanyarhoz/ a kereszteződéshez.

Va/fugge all'angolo/alla curva/alla voltata/all'incrocio.

A saroknál/a kanyarnál/a kereszteződésnél vár/van/áll.

Aspetta/sta/è fermo all'angolo/alla curva/alla volta/all'incrocio.

A magyar belviszonyragnak itt is *in* + határozott névelő felel meg.

-bA

in + névelő

Behúzódik a legvédettebb sarokba.

Si ripara nell'angolo più protetto.

-bAn

in + névelő

A sötét sarokban ül.

Sta seduto nell'angolo buio.

g) Kontinens (continente), állam (stato), ország (paese) megye (provincia), tartomány (regione)

hová?

dove?

-bA/-rA

in

A kontinensre utazik.

Viaggia in continente. (U)

Visszatér az országba.

Ritorna nel paese.

Az államfő a tartományba látogat.

Il capo dello stato viene in regione. (U)

Megérkezik Torino megyébe.

Arriva in provincia di Torino. (U)

<i>hol?</i> <i>-bAn/-En</i>	<i>dove?</i> <i>in</i>
A kontinensen dolgozik.	Lavora <i>nel</i> continente.
Az országban béke van.	<i>Nel</i> paese c'è pace.
A tartományban sok olajfinomító van.	<i>Nella</i> regione ci sono molti impianti di raffinazione del petrolio. (I)
A megyében sok ipari zóna van.	Ci sono molte zone industriali <i>in</i> provincia. (I)

<i>honnan?</i> <i>-bÓl/-rÓl</i>	<i>da dove?</i> <i>da</i>
Rossz hírek érkeztek a kontinensről/az államokból az országból/a megyéből/a tartományból.	Brutte notizie son arrivate <i>dal</i> continente/ <i>dallo</i> stato/ <i>dal</i> paese/ <i>dalla</i> provincia/ <i>dalla</i> regione.

Értékelés: a *g*) pontban felvett földrajzi fogalmakat tükröző köznevek esetében aránylag egységes képet kapunk mind a magyar mind az olasz vonatkozásában. A magyarban a *kontinens* szó kivételével mindegyiknél belviszonyragot találunk mindhárom irány kifejezésére. Az olaszban ezzel kongruál az *in* prepozíció használata a *hová?* és a *hol?* irány jelzésére. A *honnan?* esetében a szokásos *da* elöljárószót találjuk névelővel.

h) *Sziget (isola), félsziget (penisola)*

<i>hová?</i> <i>-rA</i>	<i>dove?</i> <i>su</i>
A félszigetre megy/érkezik/szólít/menekül stb.	Va/arriva/chiamasi rifugia <i>sulla</i> penisola.
A szigetre sodorta a hullám.	L'onda l'ha portato <i>sull'</i> isola.
A szigetre követ/szökik/visszajön.	Segue/scappa/torna/si reca <i>sull'</i> isola.
<i>hol?</i> <i>-En</i>	<i>dove?</i> <i>su</i>
A félszigeten több ország van.	Ci sono diversi paesi <i>sulla</i> penisola.
A szigeten különleges növényvilág van.	C'è una vegetazione particolare <i>sull'</i> isola. (I)
<i>honnan?</i> <i>-rÓl</i>	<i>dove?</i> <i>da</i>
A félszigetről rossz hírek érkeztek.	Son arrivate brutte notizie <i>dalla</i> penisola.
A szigetről sok ásványt exportálnak.	Diversi minerali son esportati <i>dall'</i> isola. (I)

Értékelés: a *h*) pontban foglaltakról összegzésként elmondható, hogy mind az olasz mind a magyar nyelv a felszíni viszonyt kifejező prepozíciót (*su*), illetve ragokat (*-rA/-En*) használ a *hová?* és a *hol?* irány jelölésére. *Hová?* irány esetén lehet még az allatívisi értékű igék mellett (*avviarsi, affrettarsi, avvicinarsi* stb.) a prepozíció is az olasz

nyelvben, melynek azonban a magyar *-hOz* allatívusi rag felel meg. Ugyancsak a *hol?* irány jelölésénél is találhatunk a előljárószót, mellyel a magyar *-nÁl* adessivusi rag kongruál (*szigethez, félszigethez, szigetnél, félszigetnél*). Ha nem kifejezetten a felszíni viszonyon van a hangsúly, mindkét szó állhat mindkét irány jelölésére *in* + névelővel is. Közigazgatási egységet jelöl ilyenkor. Pl. *I. Frigyes hatszor jött le a félszigetre (szállta meg a félszigetet)* — *Federico I. è sceso per ben sei volte nella penisola* (Pr) A szigeten normann uralom volt. — *Nell'isola c'era dominio normanno.* (Pr)

Amint látható, a magyar itt is külviszony ragokat használ.

Értékelés: a köznévvvel kifejezett földrajzi nevekkel alkotott helyhatározós szintagmák témakörét lezárva a kifejezőeszközöket illetően a következőket állapíthatjuk meg:

— Az olasz nyelvet illetően a *hová?* és a *hol?* kérdésre felelő helyhatározók jelölési módja többnyire egybeesik az alábbi végelemek esetén.

folyók, tavak, dombok	(in)
part, tengerpart	(a)
erdők stb.	(in/a)
vidék stb.	(in)
város, falu	(in)
kontinensek országok	(in)
szigetek, félszigetek	(su)
a föld — terra végelem	(in/a/per)

A magyar nyelv vonatkozásában a bel- és külviszonyragok keveredése tapasztalható. *Hová?* kérdésre *-bA* illatívusi rag vagy *-rA* sublatívusi rag állhat kifejezőeszközként, míg a *hol?* kérdésre felelő szintagmák esetében *-bAn* inessivusi, vagy *-En* superessivusi rag található. A *-nÁl* adessivusi raggal is találkozhatunk, mely azonban már nem kifejezetten belviszonyt jelöl.

— A *hová?* irány esetén az allatívusi értékű igék után *a* prepozíció áll, melynek a magyar *-hOz* allatívusi rag felel meg, vagy ritkábban *-rA* sublatívusi rag.

— Nehezebb szabályszerűséget megállapítani az *utcák, terek* csoportba tartozó végelemek esetében. Itt ugyanis az olasz nyelvben — a beszélő szándéka szerint — a felszíni és a belviszony szemlélet keveredhet egymással. Érdekes megfigyelni, hogy nyelvünkben is tapasztaljuk a bel- és külviszony ragok keveredését, lényeges eltérés azonban az, hogy itt a beszélő szándéka nem játszik közre a rag megválasztásában. Arról van szó, hogy a magyar felszíni viszonyt kifejező ragok belviszony kifejezésének funkcióját vették föl (helyviszony-eltolódás). Az *utcák, terek* mint végelemek esetében a *hová?* irány jelölése *a* vagy *in* prepozíciókkal történik az olaszban, míg a magyarban *-bA* illatívusi rag, illetve *-rA* sublatívusi rag szerepel. A *hol?* kérdésre felelő helyviszony kifejezése az olaszban *in, su* vagy *per* prepozíciókkal történhet, melyeknek a magyar *-bAn* inessivusi rag, illetve az *-En* superessivusi rag felel meg.

— A *honnan?* kérdésre felelő irány kifejezése az olaszban szinte mindig a *da* prepozícióval történik, míg ennek három magyar ekvivalense is lehetséges: *-bÓl* elatívusi, *-rÓl* delatívusi és *-iÓl* ablatívusi ragok.

2. Kontinensek, államok, országok, szigetek, megyék, városok földrajzi tulajdonnevei

Külön tárgyalást kíván a földrajzi tulajdonnevekhez kapcsolódó ragok, illetve előljárószók problémája. A magyar nyelvben a világrészek (az Antarktisz kivételével), az országok (néhány kivételtől eltekintve) és a megyék nevéhez belviszonyragok járul-

nak. Az olasz nyelvben azonban nem ilyen egységes a kép, ezért szükséges, hogy tüzetesebben megvizsgáljuk ezt a kérdést.

a) Kontinensek esetében az olasz mindkét irány kifejezésére *in* előjárót használ névelő nélkül.

-bAn	<i>in</i>
Európában, Ázsiában, Afrikában, Amerikában, Ausztráliában van.	Sta <i>in</i> Europa, <i>in</i> Asia, <i>in</i> Africa, <i>in</i> America, <i>in</i> Australia.

-bA	<i>in</i>
Európába, Ázsiába, Amerikába, Ausztráliába megy.	Va <i>in</i> Europa, <i>in</i> Asia, <i>in</i> Africa, <i>in</i> America, <i>in</i> Australia.

Ugyanezek a kontinensnevek, ha jelzővel állnak, akkor felveszik a névelőt az olasz nyelvben. Érdekes megfigyelni, hogy nyelvünkben csak akkor van határozott névelő ezen esetekben, ha díszítő jelzője van a végelemnek: *a vén Európában*, ha a jelző hozzátartozik a kontinens nevéhez, akkor nincs: *Közép-Ázsiában*.

-bAn	<i>in</i> + névelő
A vén Európában	<i>nella</i> vecchia Europa
Közép-Ázsiában	<i>nell'</i> Asia centrale
Észak-Afrikában	<i>nell'</i> Africa del Nord
a két Amerikában	<i>nelle</i> due Americhe
a fagyos Antarktison	<i>nella</i> gelida Antartide

Érdeemes rámutatni, hogy az *Antarktison* olasz megfelelője is eltér a többi kontinens kifejezésétől, mivel itt az olaszban jelző nélkül is felveszi a határozott névelőt: *nell'Antartide*. Bizonyos allativusi irányt kifejező igék után *a* + határozott névelőt találunk.

-bA/-hOz	<i>a</i> + hat. névelő
Amerikába, Ázsiába, Afrikába stb. siet/in-dul.	Si affretta, si avvia <i>all'</i> America, <i>all'</i> Asia, <i>all'</i> Africa
Amerikához, Ázsiához, Afrikához közeledik.	Si avvicina, si accosta <i>all'</i> America, <i>all'</i> Asia, <i>all'</i> Africa.

b) Szigetek

<i>hová?</i> -bA/-rA	<i>dové?</i> <i>in</i>
A nagynéni Szieliába megy.	La zia va <i>in</i> Sicilia.
A nagybácsi Szardíniába küldi fiát.	Lo zio manda il figlio <i>in</i> Sardegna. (MZ)
Korzikába megy.	Si reca <i>in</i> Corsica.
Izlandra, Írországba, Kubába mennek.	Vanno <i>in</i> Islanda, <i>in</i> Irlanda, <i>in</i> Cuba.

*hol?**-bAn/-En*

G. Verga Sziciliában született.

A nagybácsi Szardfniában élt.

Korzikán töltik a vakációt.

Izlandon, Írországbán, Kubában dolgoznak.

*dove?**in*G. Verga è nato *in* Sicilia.Lo zio visse *in* Sardegna.Passano le vacanze *in* Corsica.Lavorano *in* Islanda, *in* Irlanda, *in* Cuba.

A fenti példák jól illusztrálják, hogy a három nagy sziget esetében az olasz nyelvben *in* prepozíciót használunk névelő nélkül a *hová?* és a *hol?* irány kifejezésére. Ugyancsak ez a kifejezőeszköz azoknak a helyhatározós szintagmáknak, amelyeknek végeleme olyan szigetet jelöl, mely már politikai autonómiára tett szert, tehát mint állam létezik (Cuba, Irlanda, Islanda). A *honnan?* jelölése a *da* előljáró + határozott névelővel történik. A magyarban az ezeknek megfelelő belviszonyragokat találjuk, kivételt képez *Korzika* és *Izland* esete, ahol külviszonyrag van.

*honnan?**-bÓl/-rÓl*

G. Verga Sziciliából Rómába jött.

A levél Szardíniából érkezett.

A munkások Izlandról, Írországból, Kubából jönnek.

*da dove?**da*G. Verga si è trasferito *dalla* Sicilia a Roma.La lettera è arrivata *dalla* Sardegna.Gli operai vengono *dall'*Islanda, *dall'*Irlanda, *dalla* Cuba.

Az összes többi sziget megnevezése esetén a prepozíciót használunk névelő nélkül, kivéve, ha az elnevezésben benne van a névelő: *L'Elba, il Giglio*.

*hová?; hol?**-bA/-rA; -bAn/-En*

Capriá, Ischiára, Lampedusára, Liparira, Maltára, Krétára, Rodoszra, Ciprusra, Naxosra, Kefaloníába, Ceylonra, Borneora, Mallorcara megy.

Capriban, Ischián, Lampedusán, Liparin, Maltán, Krétán, Rodoszon, Cipruson, Naxoson, Kefalonían, Ceylonon, Borneon, Mallorcán van.

*dove?**a*Va *a* Capri, *a* Ischia, *a* Lampedusa, *a* Lipari, *a* Malta, *a* Creta, *a* Rodi, *a* Cipro, *a* Nasso, *a* Cefalonia, *a* Ceylon, *a* Borneo, *a* Maiorca.Sta *a* Capri, *a* Ischia, *a* Lampedusa, *a* Lipari, *a* Malta, *a* Creta, *a* Rodi, *a* Cipro, *a* Nasso, *a* Cefalonia, *a* Ceylon, *a* Borneo, *a* Maiorca.

A kisebb szigetek nevei előtt az olasz nem használ névelőt (Marchi, C. Impariamo l'italiano, Rizzoli, Milano, 1984.) Tehát a *hová?* és a *hol?* irány kifejezésére egyaránt a prepozíciót használunk névelő nélkül. Az *in* prepozíció nem használható az *a* alternatívájaként, csak olyan esetekben, amikor az ige lexikai tartalma inessivusi vagy adessivusi viszonyt fejez ki. (*Entrare, penetrare in Creta* — *bemenni, behatolni Krétába, essere chiusi/assedati in Cipro* — *bezárva/körülzárva lenni Cípruson*).

Azon esetekben, amikor a *sziget* szó szerepel a tulajdonnévben, akkor állhat *a* + határozott névelő, vagy *in* + határozott névelő is. (Az utóbbi itt is inkább az inessivusi jelleget kívánja hangsúlyozni.)

<i>hová?; hol?</i> -rA/ -En	<i>dove?</i> <i>alla/nella</i>
Ágnes Elba szigetére akar menni.	Agnese vuol andare <i>all'isola/nell'isola</i> d'Elba.
Péter a Margitszigetre indul.	Pietro va <i>all'isola/nell'isola</i> Margherita.
Ágnes Elba szigetén dolgozott.	Agnese lavorava <i>all'isola/nell'isola</i> d'Elba.
Péter a Margitszigeten van.	Pietro è <i>all'isola/nell'isola</i> Margherita.

További példák: *andare/stare all'isola/nell'isola di Rodi, di Malta, di Ceylon — Rodosz, Málta, Ceylon szigetére megy/szigetén van.*

Hasonló a helyzet akkor is, ha a *szigetek* szó odaértendő a tulajdonnév mellé. Ilyenkor az előljárószók *nelle/alle* lehetnek egymás alternatívái (a *szigetek* többes számú nőnemű szó határozott névelőjét veszik fel a prepozíciók).

stare / andare / nelle / alle Egadi, Sporadi, Baleari, Azzorre, Hawaii, Antille, Filippine, Canarie. — Az *Egadi szigeteken, a Sporadi szigeteken, a Baleárokon, az Azóri-szigeteken, a Hawaii szigeteken, az Antillákon, a Fülöpszigeteken van*) szigetekre megy.

Nyelvünk több szigetesoport nevében megőrzi a szigetek szót, míg az olasz nyelv nem. A magyarban minden esetben külviszonyragokat találunk.

A *honnan?* irány kifejezése *da* prepozícióval történik. A névelő nélküli alakot akkor használjuk, ha a *hová?, hol?* irány esetében is névelő nélkül áll az *a* prepozíció: *da Capri, da Ceylon, da Cefalonia* stb.; ha névelős, akkor a *da* is felveszi a határozott névelőt: *dall'isola Margherita, dall'isola di Malta, dalle Canarie, dalle Baleari* stb. A magyarban szintén külviszonyrag (-rÓl) található.

c) Országok földrajzi tulajdonnevei

Nyelvünkben az országok nevei mellett mindhárom irány jelölésekor belviszonyragokat használunk (néhány kivételtől eltekintve; Magyarország). Az olasz nyelvben *hová?* és *hol?* irány esetén *in* prepozíció van névelő nélkül, melynek a magyar -bA/-bAn felel meg.

<i>hová? hol?</i> -bA/-bAn	<i>dove?</i> <i>in</i>
Franciaországba, Olaszországba, Németországba megy.	Va/sta <i>in</i> Francia, <i>in</i> Italia, <i>in</i> Germania.
Franciaországban, Olaszországban, Németországban van.	

Kivételről is beszélhetünk azonban, amikor valamilyen determinánst találunk az ország nevében, mely már beleépült. Ilyen esetekben az *in* előjáró fölveszi a megfelelő határozott névelőt. Pl.: *negli Stati Uniti — az Egyesült Államokban* (itt a magyarban is áll névelő, míg más esetekben nem); *nella Germania occidentale — Nyugat-Németországban, nella Costa d'Oro — Costa d'Oróban, nella Costarica — Costaricában, nel Congo (Belga) — Kongóban, nel (deserto del) Sahara — a Szaharában.* Ugyancsak névelős *in*-t találunk néhány országnév előtt: *nel Kenya — Kenyában, nell'Ecuador — Ecuadorban — nel Guatemala — Guatemalában, nel Peru — Peruban* stb.

A *Franciaországban utaznak* mondatnak két olasz megfelelője is lehet:

Viaggiano *in* Francia
Viaggiano *nella* Francia.

A határozott névelővel ellátott alak esetében az ország belsejét akarjuk hangsúlyozni, míg az *in*-nel kifejezett szintagma általánosabb: *Franciaországban*. Tehát jelentésárnyalatbeli különbséget észlelünk a két szintagma között.

Országnevek előtt ritkán állhat a prepozíció is: *a Monaco — Monacóba/-ban*, *a San Marino — San Marinóba/-ban*, *a Panama — Panamába/-ban*, *al/in Marocco Marokkóba/-ban*, *al/in Messico — Mexikóba/-ban* (Marchi, uo. 37.). Az első kettő ezek közül tulajdonképpen város, mely ország ranggal rendelkezik. A magyarban ezekben a szintagmákban is belviszonyragokat találunk. Megjegyzendő, hogy *Monaco*, *San Marino*, *Cuba*, *Andorra* mindig névelő nélkül állnak, míg a többi országnév felveszi a névelőt. A *honnan?* irány jelölése *da* előjáróval történik, melynek a magyar *-ből/-ről* elatívisi, illetve delatívisi rag felel meg.

d) Tartományok földrajzi tulajdonnevei

A magyar nyelvben a megyék nevéhez (az olaszban tartományok) belviszonyragok járulnak mindhárom irány kifejezésére. Az olasz nyelvben ezzel kongruál az *in* prepozíció a *hová?* és *hol?* kérdésre felelő helyhatározó esetében, míg a *honnan?* irányra *da* prepozíció felel. Bonyolultabb azonban a kérdés, ha szemügyre vesszük az előjáróval együtt álló határozott névelő kérdésének eseteit. Nem találunk ugyanis következetességet az olasz tartományok előtt előjáróval együtt álló névelő meglétére vagy hiányára.

Általában csak *in*-nel állnak:

hová?; hol?
-ba; -ban

dove?
in

Toszkánába, Piemontba, Lombardiába, Liguriába, Calabriába megy.

Si reca *in* Toscana, *in* Piemonte, *in* Lombardia, *in* Liguria, *in* Calabria.

Toszkánában, Piemontban, Lombardiában, Liguriában, Calabriában lakik.

Risiede *in* Toscana, *in* Piemonte, *in* Lombardia, *in* Liguria, *in* Calabria.

Kivételt képeznek, tehát határozott névelő is van az *in* mellett:

Venetóba, Lazióba, Umbriába, a Markéba, az Abruzzókba, Apuliába megy.

Si reca *nel* Veneto, *nel* Lazio, *nell'*Umbria, *nelle* Marche, *negli* Abruzzi, *nelle* Puglie.

Venetóban, Lazióban, Umbriában, a Markében, az Abruzzókban, Apuliában lakik.

Risiede *nel* Veneto, *nel* Lazio, *nell'*Umbria, *nelle* Marche, *negli* Abruzzi, *nelle* Puglie.

Amit a példáinkból kitűnik, a többes számban álló földrajzi tulajdonnevek előtt a magyar nyelv is használ határozott névelőt.

e) Városok földrajzi tulajdonnevei

A magyar nyelvben egyes helységnevek belviszonyragot, mások külviszonyragot kapnak, az olasz nyelvben általában a előjárószó áll névelő nélkül a *hová?* és a *hol?* kérdésre felelő helyhatározóknál. Kivételt képeznek azok a városnevek, melyeknek a nevében benne van a határozott névelő: *a la Spezia/alla Spezia; a l'Aquila/all'Aquila*.

Szegedre
Szegeden — *a* Szeged

Pécsre
Pécsen — *a* Pécs

Győrbe
Győrben — *a* Győr

Budapestre
Budapesten — *a* Budapest

Párizsba
Párizsban — *a* Parigi

Rómába
Rómában — *a* Roma

Amsterdamba
Amsterdamban — *a* Amsterdam stb.

A *hová?* irány jelölésére az olasz nyelvben *a* + határozott névelő áll abban az esetben, ha a városnévnek jelzője van:

Visszatér *szeretett Párizsába*. Fa ritorno *alla amata* Parigi. (R)
 A *pápai Rómába* megy. Si reca *alla Roma dei papi*. (Pr)

A *hol?* irány esetében, ha a városnév jelzővel áll, *in* + határozott névelő jelöli a határozós viszonyt:

A melankólikus őszi Velencében sétál. Passeggia *nella malinconica* Venezia autunnale. (R)
 Eltölt néhány napot álmai Nápolyában. Passa alcuni giorni *nella* Napoli dei suoi sogni. (R)

Természetesen a *questo, quello* mutató névmás előtt itt is csak *in* prepozíció áll *névelő nélkül*, mint minden más esetben:

Ebben az annyira lenyűgöző Sienában Abita *in* questa Siena così suggestiva. lakik.

In prepozíció marad bizonyos inessivusi értékű igék után is a *hová?* irány jelölésére:

Belép/behátol Firenzébe. Entra/penetra *in* Firenze.

A *hol?* irány kifejezésekor az *in* prepozíció használata nyomatékosító jellegű, hangsúlyozza, hogy bent a városban, s nem a környékén, vagy a külvárosban lakik, él stb. valaki. Ugyanez a szitagma *a* prepozícióval általános értékű helyviszonyt fejez ki.

Firenzében, Szegeden él/lakik. Vive/abita *in/a* Firenze, *in/a* Szeged.

f) Hegyek, tengerek, tavak, folyók földrajzi tulajdonnevei
 Hegyek:

hová?; *hol?* *dove?*
 -bA; -bAn *in/su* + határozott névelő

Sok síelő megy az Alpokba, a Dolomitokba, Molti sciatori vanno *sulle/nella* Alpi, *sulle* az Appenninekbe, a Mátrába. Dolomiti, *sugli* Appennini, *nel* Mátra.

Sok síelőhely van az Alpokban, a Dolomitokban, Ci sono molte stazioni sciistiche *sulle/nelle* Alpi, *sulle* Dolomiti, *sugli* Appennini, *nel* Mátra. (I)

honnan? *da dove?*
 -ból *da* + határozott névelő

A síelők az Alpokból, a Dolomitokból, az Gli sciatori scendono *dalle* Alpi, *dalle* Appenninekből, a Mátrából érkeznek. Dolomiti, *dagli* Appennini, *dal* Mátra. (I)

Hegyek földrajzi tulajdonnévvel megnevezve a magyarban belviszonyragokat vesznek fel a helyhatározós szintagma képzésére. A magyar -bA/-bAn ragoknak *in* + határozott névelő felel meg általában, de bizonyos esetekben, illetve ha inkább a felszíni viszonyt akarjuk kiemelni, akkor *su* + határozott névelő áll. A *honnan?* kérdésre felelő helyviszonynál a magyar -ból rag kongruál az olasz *da* + határozott névelővel. Érdemes megjegyezni, hogy ezekben az esetekben a magyarban is van határozott névelő.

g) Tengerek:

hová?; hol?
-rA; -En

dove?
in + határozott névelő

A velenceiek a Földközi-tengerre, a Fekete tengerre, a Jon tengerre hajóznak.

Genova megerősítette hatalmát a Földközi-tengeren és a Fekete tengeren.

A XIII. században a Földközi-tenger nyugati részén a genovaiak voltak az urak.

I Veneziani navigano nel Mediterraneo, nel Mar Nero, nello Ionio. (Pr)

Genova aveva rafforzato la posizione nel Mediterraneo, nel Mar Nero. (Pr)

Nel Mediterraneo occidentale i genovesi erano praticamente i padroni nel secolo XIII. (Pr)

A tengerek földrajzi tulajdonnevei a magyarban külviszonyragokat kapnak, melyeknek az olasz *in + határozott névelő* felel meg. (Előfordulhat *su + határozott névelő* is, ha a felszíni viszonyt akarjuk hangsúlyozni.) A *hová?* irány kifejezésekor az esetlegesen előforduló allatívisi irányt kifejező ígék mellett *a + határozott névelő* áll: *si avvia/, si dirige/ arriva al Mediterraneo, al Mar Tirreno* stb. A magyarban is ilyen esetekben *-hOz* allatívisi rag áll, vagy *-rA* sublatívisi ragot találunk.

A *honnan?* irány jelölése *da + határozott névelő*vel valósul meg az olaszban, míg nyelvünkben *-rÓl* delatívisi raggal.

h) Tavak, folyók esetében mind köznévvvel, mind földrajzi tulajdonnévvvel történő jelölés esetén a helyzet azonos lesz, vagyis a *hová* és *hol?* irány kifejezésekor *in + határozott névelő* lesz az olaszban, melynek ekvivalensei a magyar belviszonyragok: *Balatonba/-ban — nel Balaton, a Lago Maggiore-ba/ban — nel lago Maggiore, a Garda tóba/-ban nel Lago di Gardi, a Tiszába/-ban — nel Tibisco, a Dunába/-ban — nel Danubio, a Teverébe/-ben — nel Tevere, az Arnóba/-ban — nell'Arno* stb.

Az *a + határozott névelő* áll az allatívisi ígék után (*avviarsi, dirigersi, affrettarsi, avvicinarsi* stb.), melynek a magyarban *-hOz* allatívisi rag felel meg.

A *honnan?* irány esetében nyelvünkben állhat belviszonyrag és külviszonyrag is, jelentésbeli különbség van azonban a kétféleképpen kifejezett szintagma között. Az olaszban csak *da + határozott névelő* lehet.

A Balatonról jön/Balatonról . . .

Arriva/viene dal Balaton.

Kijön a Balatonból.

Esee dal Balaton.

Értékelés: a földrajzi tulajdonnévvvel alkotott helyhatározós szintagmák fejezetét lezárva értékelésként megállapítható, hogy a kifejezőeszközök rendkívüli gazdagságával találkozunk, különösen az olasz nyelvet illetően. De nyelvünkben is keverednek a bel- és külviszonyragok. Az olasz nyelvben rögtön szembetűnő, hogy:

— Az esetek legnagyobb részében a *hová?* és a *hol?* irány kifejezése az *in* prepozícióval történik, tehát a két irány jelölése egybeesik. Nyelvünkben ez különféleképpen jelölt: *-bA* illatívisi rag és *-rA* sublatívisi rag állhat *hová?* irány esetén, míg *hol?* kérdésre *-bAn* inessívisi, vagy *-En* superessívisi rag szerepelhet.

— A *hová?* irány esetén az allatívisi értékű ígék után *a* prepozíció áll, melynek a magyar *-hOz* allatívisi rag felel meg, vagy a *-rA* sublatívisi rag.

— A *hol?* irány jelölésekor egyes földrajzi neveknél — értelem szerint — állhat *su* előjárósó is, melynek magyar megfelelője az *-En* superessívisi rag. Itt is azonban némi jelentésárnyalatbeli különbséggel kell számolnunk: elsősorban a felszíni viszonyt hangsúlyozzuk.

— A *honnan?* irány kifejezése történik a legegységesebben az olasz nyelvben. Minden esetben *da* előjárósózt találunk, illetve annak a határozott névelővel összetett alakját. Ennek ekvivalensei a magyar *-bÓl* elatívisi, *-rÓl* delatívisi és *-tÓl* ablatívisi ragok.

Oroszlánnal kapcsolatos földrajzi neveink

I. Az Afrika és Dél-Ázsia felsivatagos, cserjés vidékein honos oroszlánt (*Leo leo*) az őt közvetlen tapasztalatból ismerő népek régtől fogva a négy lábú ragadozók királyának, az emlősök birodalma uralkodójának tartják. De az oroszlán másfelé is a legyőzhetetlen erő, a bátorság és a büszkeség megtestesítőjének számít. Brehm (Az állatok világa. Emlősök. I. Bp., 1901. 463—4) szerint „valamennyi állat . . . retteg tőle, mihelyt ordítani hallja. [. . .] A hatás, melyet a király hangja alattvalóira tesz, leírhatatlan. A vonító hiéna, ha csak pár pillanatra is, elnémul, a leopárd abbahagyja morgását, a majmok hangosan kezdenek rikoltozni és a legmagasabb ágakon szorongva sietnek a fa tetejébe s az antilópok eszeveszett futással vágnak neki a mezőnek. A bégető nyáj csapatját halálos csönd üli meg; a megterhelt teve remegve dobja le terhét és lovasát s hajtója szavára nem hallgatva, rémült futásban keres menekülést; a ló horkolva ágaskodik és ijedtében hátra roskad; a vadászathoz nem szokott kutya vinyogva keres védelmet gazdájánál, — szóval az utolsó betűig igazzá válik Freiligrath gyönyörű leírása: »A párducnak felmered a szőre, reszketve menekül a gazella s teve és krokodil hallgatja a király haragvó ordítását«. S maga az ember is, midőn az őserdő éjszakájában először harsan fülébe ez a hang, még ő is aggódva kérdi, eléggé hős lesz-e szembeszállni azzal, a ki így mennydörög? Ugyanaz a szorongó rettegés fogja el az állatokat akkor is, ha más érzékükkel veszik észre az oroszlánt, ha nem is látják, csak megszimatolják, mindannyian tudják, hogy az ő közelsége egyértelmű a halállal.»

Az uralkodói hatalom jelképeként jelennek meg az oroszlánok már az Őszövétségben Salamon királynak elefántcsontból készült és színarannyal bevont trónusán: „A trónszék mindkét oldalára karfát tettek, a karfák mellett pedig két oroszlán állt. A hat lépcsőn kétoldalt tizenkét oroszlán helyezkedett el. Ilyet még egyetlen királynak sem csináltak soha.” (I. Kir. 10 : 19—20.)

De az oroszlán ábrázolása hatalmi jelvény, címerállat lett számos más népnél; köztük a honfoglaló magyarságnál is. Az Árpádok és néhány törzsfői nemzetség (a Szabolcstól származó Csák-nemzetség, az Ond vezértől származó Kalán-nemzetség stb.) az oroszlán képét viselték címerükben, míg a nemzetségtől származó családok valamilyen totemállat (ragadozó madár, kígyó, hal) képét. Ezzel szemben a nyugatról beköltözött, úgynevezett advena nemzetségek általában valamilyen nyugati heroldalakot (egyenes vonalakkal megosztott pajzsot, virág-, hold-, csillag stb. jelképet) viseltek címerükben. (L. Györfy György: MoTört. 1/1: 616.)

Az araboknál és más népeknél is az oroszlán bevonult a személyek névadói közé. A legnevezetesebb történelmi személy, akit az 'oroszlán' jelentésű arab *Haidar* epithetonnal ruháztak fel, a negyedik jogszerű kalifa, a 661-ben elhunyt Ali volt, aki Mohamednek volt az unokaöccse és a próféta leányát, Fatimát bírta nőül.

A perzsa *haidar* 'oroszlán' és *Haidar* személynév átvétel az arabból. Az angolos helyesírású *Hyderabad* 'város Pakisztánban az Indus deltája közelében' és *Hyderabad*

'város Indiában a Dekkán-fennsíkon' olyan összetett név, amelynek előtagja a perzsa *Haidar* személynév, utótagja pedig a perzsa *ābād* 'város'. Oroszlán nem lehetett a névadó, mert arrafelé nem élt. (L. FNESz.⁴ 1: 618.) Az arab *Haidar* az oszmán—török *Haydar* ~ *Hayder* ~ *Hader* személynév (Kakuk 181) közvetítésével bejutott a szerbhorvátba is mint *Hajdar* ~ *Hadar* személynév (HASz. 3: 551, 544). Ez utóbbiból képződött a horvát *Hadrović* > magyar *Hadrovics* családnév.

A latin *Leo* (tkp. 'oroszlán') személynév legjelesebb viselője Nagy Szent Leó pápa (ur. 440—461) volt. A név terjesztésében bizonyára szerepet játszott Szent Márk evangélista is, akit a második evangélium szimbólumával, szárnyas oroszlánnal szoktak ábrázolni. Minthogy ereklyéi a velencei Szent Márk székesegyházba kerültek, Szent Márk szárnyas oroszlánja lett a velencei köztársaság attribútuma és szimbóluma.

A harcaiban oroszlánként diadalmaskodó Oroszlán Henrik (Heinrich der Löwe, 1129—1195) szász és bajor herceg 1166-ban kedvenc tartózkodási helyén, Braunschweigenben hatalmának jelképeként ércoroszlánt állíttatott fel, amely ma is ott áll magas talapzatán a Burgplatzen. De emlékét városnévben is megörökítette, mert a Lübeck környékén általa alapított (később elenyészett) várost *Lewenstad*-nak, azaz 'Oroszlánváros'-nak nevezte el; vö. 1157: „Et appellavit civitatem de suo nomine *Lewenstad*, quod dicitur Leonis civitas” (Bach: DtNam. 2/1: 316).

Maga az oroszlán csak azoknak a területeknek a földrajzi neveiben szerepelhet közvetlen névadóként, ahol egykor oroszlánvadászatok folytak. Egli² (531) szerint ilyen a dél-afrikai holland *Leeuwen Rivier* (tkp. 'Oroszlán-folyó') és *Leeuwenbosch* (tkp. 'Oroszlán-bozót'). Egyebütt vagy személynévi áttétellel, vagy pedig hasonlósági, hangulati stb. alapon történő szimbolikus névalkalmazással lehet dolgunk.

A Maláj-félsziget déli végén fekvő *Singapore* város nevéhez l. óind *Sinhápura* (tkp. 'Oroszlánváros'). Az 'oroszlán'-t vagy az erő, hatalom jelképeként, vagy pedig személynévként, kiemelkedő személy epithetonjaként kell érteni. Oroszlán nem élt arrafelé. (L. FNESz.⁴ 2: 475.)

A nyugat-afrikai *Sierra Leone* állam neve a portugálban keletkezett (*Serra Leão*), és tkp. értelme 'Oroszlán-hegylánc'. A névadást a part menti hegyvonulat sziluettje vagy a vidék egykori zordsága, vadsága magyarázhatja. Oroszlán arrafelé nem él. (L. FNESz.⁴ 2: 475.)

Ausztrália délnyugati kiszögellése, a *Cape Leeuwin* onnan kapta nevét, hogy Ausztrália nyugati partvidékét 1622-ben egy *Leeuwin* (tkp. 'nőstényoroszlán') nevű holland hajó fedezte fel. (L. Egli² 532.)

A Földközi-tengernek Marseille-től délnyugatra levő öblét jelölő *Golf du Lion* (tkp. 'Oroszlán-öböl') a XIV. századból való középkori latin *mare Leonis* megjelölésre megy vissza, és azzal függ össze, hogy a tenger itt mindig vadul háborog: „nuncupatur *mare Leonis*, quod semper est asperum, fluctuosum et crudele” (Egli² 543). A légvonalban 400 km távolságra levő Lyon város nevéhez az öböl nevének nincs semmi köze.

Az ukrajnai *Львов* ~ *Львів* ~ *Lwów* ~ *Lemberg* nevében az 'oroszlán' jelentésű *Лес* : *Льва* személynév rejlik. A források szerint Dániel halicsi fejedelem a XIII. század második felében nagy várat építtetett fia, Leó (Лев) részére, s innen van a 'Leó vára' értelmű helységnév. (L. FNESz.⁴ 2: 57.)

A honfoglalás előtti ótörök eredetű magyar *oroszlán* állatnév a középkorban használatos volt személynévként is; vö.: 1318: „Demetrius Tykon et Nicolaus *Vruslan* dictus filii Arnoldi filii Folyyna” (ZalaOkl. 1: 146; l. még OklSz. 715; Fehértói: NytudÉrt. 68. sz. 121); 1325/1398: „Paulo, Demetrio, Tihan et *Orozlan*, filiis Arnoldi, quondam comitis seu officialis dicti monasterii, filii Faluine” (PRT. 10: 607; l. még Fejér: CD. 10/2: 611); 1332: „Paulus *Oruzlan* vocatus iobagio domini nostri episcopi de Patach” (AnjouOkm. 2: 605); 1369: „Johannem dictum *Orozlan*” (OklSz. 715); 1394: „Johannis filii *Orozlan*” (uo.); stb.

A magyar *oroszlán* török előzménye, a számos alakváltozatban kimutatható *arslan* 'oroszlán' Sevortjan (EtSITjurk. 1: 177) szerint *ars-lan*-ként tagolható és 'bömbölő lény'-nek értelmezhető. Alaki felépítéséhez vö. török *qaplan* [tkp. 'ragadozó lény'] 'tigris, leopárd stb.' és *syrtlan* [tkp. 'fogát vicsorgató lény'] 'hiéna'.

Puskin elbeszélő költeménye, a Руслан и Людмила révén széles körben ismertté vált az orosz *Руслан* [XV. század vége: VesOnom. 273] személynév, amelynek az óorosz évkönyvekben, a hősi énekekben (былины) és mesékben *Арслан*, *Еруслан*, *Аслан*, *Ослам* (Baskakov: RFTP. 101, 231) alakváltozata is van. Nyelvi forrása a török *Arslan* [tkp. 'Oroszlán'] személynév (DTS. 55; l. még: Vasmer: RussEtWb. 2: 550; Sadnik—Aitzetmüller: VerglWb. 1: 33). Az orosz *Руслан* tehát egy töről fakadt a magyar *oroszlán*-nal.

2. Az állatnevekből alakult hegy-, víz- és helységneveink népes csoportját régtől fogva nyilvántartják kutatóink (Pesty: HelynTört. 32; Kálmán: NV.² 128, 132, 140; Papp Zs.: MNy. 65: 307; J. Papp Zs.: NÉ. 5. sz. 55; stb.). A névadók sorában a Kárpát-medence házi- és vadon élő állatai egyaránt előfordulnak. L. például *Ártánd*, *Gunaras*, *Kecske-kő*, *Kutya-hegy*, *Méhi*, *Ökrös*, *Tinód*, illetve *Belényes*, *Bogaras*, (*Balaton*)*füred*, *Gerényes*, *Ghymes*, *Hattyas*, *Nyulas*, *Pipis-hegy*, *Prücskös*, *Rákos*, *Seregélyes*, *Szarvas*, *Únó-kő*, *Vidrátszeg* stb. (Az egyes nevekre l. a FNESz.⁴ megfelelő szócikkét.)

De hogy állunk az oroszlánnal kapcsolatos földrajzi neveinkkel? Élő oroszlán csak foglyul ejtve juthatott el a Kárpát-medencébe. Ám elbeszélések és ábrázolások révén az oroszlán fogalma már a honfoglalás előtt beletartozott a magyarság tudatvilágába. Mint láttuk, volt *Oroszlán* személynévünk is.

Vegyük sorra „oroszlános” helyneveinket, és próbáljunk feleletet adni arra, mi lehetett az egyes esetekben a névadás indítéka.

Oroszlány 'város Komárom megyében Tatabányától délnyugatra' [1289: *Vruslanku*: Györffy 2: 398; 1326/1327/1383: v. *Chet* sive *Orozlanku*: uo.; 1440—6: *Orozlanku*: Csánki 3: 510; 1460: *Orozlankew*: uo.; 1773: *Oroszleány*: LexLoc. 76; 1808: *Oroszlány* vel *Oroszleánykő*: Lipszky: Rep. 1: 482]. Oroszlánkő (vagy Csáki-vár) romjai Oroszlány várostól délkeletre, a Vértes hegység belsejében található a 408 m magas Öreg-bükk északnyugati lejtőjén. (Közigazgatásilag a hely 1929-ig a Fejér megyei Vérteskozma határához tartozott, azóta — Vérteskozmának Gánttal való egyesítése folytán — Gánt község határrésze.) Korábban felvetődött annak lehetősége, hogy az *Oroszlány* helységnevében az *oroszlán* állatnévből alakult magyar *Oroszlán* személynév rejlik (Kálmán: NV.² 151; FNESz. 486). A körülmények tüzetes vizsgálata során azonban az derült ki, hogy az elsődleges *Oroszlánkő* várnév a Vértesben és környékén birtokos Csák-nemzetség címerállatát is jelölő *oroszlán* állatnévnek és a hegyi várak jelölésében gyakran használt *kő* főnévnek az összetétele. Vö. 1284: „Magister Petrus [filius] Magistri Mathei de genere Chak], ut leo fortissimus, cuius indicia gessit in vexillo” [= (a Csák-nemzetségbeli Máté mester fia) Péter mester, mint hatalmas oroszlán, amelynek jelvényét zászlaján viselte] (ÁUO. 9: 71). Györffy (2: 398) feltevése szerint a Cset falu feletti Oroszlánkő várat a Csákok trencsényi ágához tartozó Márk, vagy már apja, I. Máté építtette. A várat III. Endre romboltathatta le 1295 után, amikor Márk fia Istvánt *fortissimus tyrannus*-nak kiáltotta ki (Györffy 2: 398). A hegyi vár pusztulása után az *Oroszlánkő* név átvonódott az addig *Cset*-nek hívtott falura. A feledésbe merült *Cset* helységnevé pusztaság személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1211: *Chet* személynév (PRT. 10: 506). Ugyanez a személynév található meg a Beregszásztól délkeletre fekvő *Csetfalva* [1341: de *villa Chet*: DocVal. 86; 1408: *Chetfalva*: KárOkl. 1: 544] előtagjában is. — *Oroszlánkő* utótagja idővel elmaradt. A név eredetére vonatkozólag figyelmet érdemel a helyi

adatközlők múlt századi tudósítása: „Rege szerint nyerte e' hely jelenlegi elnevezését az itt egy magaslaton hajdan álló *Oroszlánkő* nevű várától, mely várnak kapuja fölött két kőből faragott oroszlán állott” (Pesty; Kom. 186). — Címerállat nevével másfelé is találkozunk települések megnevezésében. Az Érchegység NDK-beli oldalán, Dippoldswaldétól dél-délkeletre fekvő *Lauenstein* (tkp. 'Oroszlánkő') előtagja az oroszlánra mint címerállatra utal (Bach: DtNam. 2/1: 317; Ernst Eichler—Hans Walther: Stättenamenbuch der DDR. Leipzig, 1986. 161). Hasonlóan keletkezett a Hamburgtól délkeletre fekvő *Lauenburg* (tkp. 'Oroszlánvár') neve (Bach: i. h.; NDtSt. 110). A Hannovertól északnyugatra eső *Drakenburg* (tkp. 'Sárkányvár') neve a címerekben is ábrázolt mesebeli sárkányra emlékeztet (Bach: i. h.). A Rostocktól keletre fekvő *Greifswald* (tkp. 'Grifferdő') nevének előtagjaként a félig oroszlánhoz, félig sashoz hasonlóan ábrázolt mesebeli griff neve szerepel azért, mert a névadók utalni kívántak a pomerániai hercegek címerében levő két griffre (NDtSt. 160; FNESz.⁴ 1: 532).

Oroszlánvár '601 m magas hegy vármaradványokkal a Mátrában Domoszlótól észak-északnyugatra; ma a terület közigazgatásilag részben Domoszlóhoz, részben pedig Reeskhez tartozik' [1289: *Wruzlanhege* in silva Matra: Györffy 3: 120; 1325/1347: castr. *Orozlan*: uo.; 1415: *Orozlankw*: Bártfai Szabó: Pest m. 137; 1468: Castrum *Orozlankw*: Csánki 1: 53; 1489: Castr. *Orozlankew*: uo.; 1808: *Oroszlányvár* h. (ad Domoszló) Rud. Arcis. C. Hevesiensis: Lipszky: Rep. 1: 483]. Valószínű, hogy *Oroszlánvár* ~ *Oroszlánkő* előtagja is címerállatként alkalmazott és kőfaragványként a várhoz tartozó oroszlánábrázolással kapcsolatos, bár erre vonatkozólag a történeti források nem szolgálnak felvilágosítással. Nem adhatunk hitelt Ipolyi Arnold feltevésének, amely szerint az *oroszlán*-os helynevek (köztük a Heves megyei *Oroszlánvár* is) pogánykori emlékek volnának, s bennük az *oroszlán*-nak ugyanaz a jelentése, mint a *sárkány*-nak (Ipolyi: Myth.³ 1: 306; l. még Bártfai Szabó: Pest m. 468).

Oroszlánkő 'egy sziklán épített vár alatt települt helység Szlovákiában Illavától (Ilava) északnyugatra' [1321 e.: Provincia de *Oruslanku*: Fekete Nagy: Trencsén 74; 1348: Castellanus de *Orozlankw*: uo.; 1388: Castrum *Orozlankw*: uo.; 1447: Castrum *Lebenstain*: uo.; 1485: *Wirzatecz*: uo., 1808: *Oroszlánykő* vel *Oroszleánykő*: Lipszky: Rep. 1: 483]. A vár Csák Máté birtokaként szerepel először. Neve bizonyára a Csák-nemzetség címerállatával hozható összefüggésbe (l. a Komárom megyei *Oroszlány* magyarázatát). A váron oroszlános címer lehetett kőbe faragva. — A szlovák *Vršatec* 'Oroszlánkő vára' tövéhez l. szlovák *vrch* 'hegy'. (L. FNESz.⁴ 2: 286.)

Oroszlámos 'helység a jugoszláviai Bánságban Kikindától észak-északnyugatra' '7/+1284/1572: *Wruzlanmunustura*: Györffy 1: 865; +1256: mon. *Orozlanus*: uo.; 1337: *Wruzlanus*, *Orozlanus*: uo.; 1340. *Orozlanusmunustura*: uo.; 1360: *Wruzlanos*: Csánki 1: 700; 1451: *Orozlanus*: uo.; 1808: Ó-Oroszlámos, *Oroszlámos*: Lipszky: Rep. 1: 478, 482]. Az elsődleges *Oroszlánmonostora* ~ *Oroszlánosmonostora* névalak a magyar *oroszlán* főnévnek, *oroszlános* melléknévnek és a birtokos személyranggal ellátott *monostor* 'kolostor' főnévnek az összetétele. (Vö. Pesty: HelynTört. 32.) A legenda az *oroszlán(os)* névelemet azzal hozza kapcsolatba, hogy Csanád vezérnek, amikor 1003 körül itt táborozott, álmában oroszlán jelent meg. Valószínűbb, hogy a helynév olyan román stílusú monostorépületre vonatkozott, amelynek bejáratát oroszlánok díszítették. (Györffy 1: 865). Az összetett helynév utótagja idővel elmaradt, az *Oroszlános*-ból pedig *Oroszlámos* lett. A mai Oroszlámos falut a XVIII. században telepítették. A korábbi adatok a szomszédos Majdán (Magyarmajdány) helyén fekvő egykori Óoroszlámosra vonatkoznak. (L. FNESz.⁴ 2: 286.) — Motivációját tekintve az *Oroszlámos* < *Oroszlánosmonostora* helynév

a budai *Oroszlános-udvar*-ral [1985: Országos Széchényi Könyvtár. Ismertető] és a pesti *Oroszlános-kút*-tal [1973: BpLex. 854, 889] vethető össze. Az *Oroszlános-udvar* a budai Várpalota zárt udvara, amelybe észak felől háromíves főkapun, az *Oroszlános-kapu*-n [1945: „az oroszlános kapunál gr.: Náray Antal visszaemlékezése 1945. Bp., 1988. 97] át vezet az út. A főkaput Fadrusz János négy oroszlánszobra díszíti úgy, hogy közülük kettő a főkapu külső oldalán észak felé, kettő pedig a belső oldalon dél felé néz. (Ugyancsak oroszlánszobrok a névadói a granadai Alhambra díszudvarának, amely a középen elhelyezett kút tizenkét oroszlánjáról kapta a *Patio de los leones* nevet. Magyarul *Oroszlánudvar*-ként szokták emlegetni.). A Kasselik Fidéltől 1805-ben alkotott és oroszlánfej alakú kifolyójáról *Oroszlános-kút*-nak hívott kút 1896-ig a terézvárosi plébániatemplom előtt állott, azóta a budapesti Népligetben van (BpLex. 889).

Az *Oroszlán-hegy* [1864: *Oroszlyány h(egy)*: MNyTK. 125. sz. 35] '420 m körüli magasságú hegy Bükkszentmártontól északra' talán valamilyen, egyelőre még tisztázatlan módon kapcsolatban van a mátrai *Oroszlánvár* ~ régi *Oroszlánhegye* névvel (l. fentebb). A többes számú *Oroszlánok* 'sík szántóföld Rábagyarmat belterületétől délre' [1982: *Oroszlányok, Oroszlánok*: VMFN. 382] keletkezésére nézve egyelőre csak találgatásokra hagyatkozhatunk. Talán olyan névvel van dolgunk, amely itt talált, a földből itt előkerült oroszlánábrázolásokkal, oroszlánszobrocskákkal, oroszlánnal díszített pénzérmékkel függ össze. Analógiaként a Császártól délkeletre eső határ rész *Kőkoporsó* [1864: Pesty: Kom. 93] nevére gondolhatnánk, amelyet arrafelé talált római kor szarkofág motívál (FNESz.⁴ 1: 791). Másfelől idézhetjük a Kaukázus előterében levő *Стáврополь* város nevét. Ezt 1777-ben alkották meg görög elemekből; vö. görög *σταυρός* 'kereszt' és *πόλις* 'város'. Indítékul az szolgál, hogy egy másik település építésekor a Terek folyó menti sztyeppen keresztre bukkantak (FNESz.⁴ 2: 599).

Az oroszlánnal kapcsolatos tulajdonnevek sorából ki kell rekesztenünk az évszám nélkül közölt *Oroszlanhida* (Fejér: CD. 5/3: 514; l. még Czinár: Index 328) helységnevet. Ez ugyanis szövegromlás eredménye *Orrotlanhíd*-ből [1277: *Arutlonhyda*: Fejér: CD. 5/1: 419; 1279: *Orrothlonheda*: Sztp. KritJ. 2/2—3: 245]. Az elenyészett Orrotlanhida a Szolnok (később: Szilágy) vármegyei Tasnádtól délre fekkent (Karácsonyi: MNemz. 2: 316). A helynév előtagja az *Orrotlan* [1351: „Benedictum dictum *orrotlan* diuagantem”]: ÓMOlv. 193; l. még OklSz. 716 és Fehértói: NytudÉrt. 68. sz. 121] személynév.

3. Az *oroszlán* állatnév előfordul térszíni alakzatok, különösen sziklatömbök megnevezéseként is, nyilván valamilyen külső hasonlóság indítékára. 1430 körül Csáky László erdélyi vajdának, Belső-Szolnok vármegye főispánjának megbízásából az erdélyi káptalan oklevelet készített a Kolozs vármegyei Papfalva (ma Nádasapfalva) és Bács (ma Kisbács) falvak közötti vitás ügy rendezése végett a két falu határainak, illetőleg a hozzájuk tartozó területeknek a kérdésében. Ebben az oklevélben olvasható: 1430 k.: „pre-cise exopposito cuiusdam lapidis Sandorkew, secundum alios *Oroszlankeu* vocati ipsius civitatis Cluswar prefati possessione Baacs” (OL D 28813: Soós István közlése; l. még OklSz. 529, 715, 828). Csánki (5: 330) is megemlíti a Bács község XV. századi határjárásaiban szereplő „Sándorkő más néven *Oroszlánkő* nevű »nagy követ«”. — Egy oroszlánfejre emlékeztető dolomitömb a Budai-hegységben is van, mégpedig a Határ-nyeregről a Látó-hegyre vezető Glück Frigyes út mellett. Neve *Oroszlán-szikla* [1934: *Oroszlán-sziklát* gr.: Vigyázó—Strömpl: BudH. 69, de l. 1920: „egy oroszlánfejhez hasonló sziklatömb: Barcza—Thirring: BpDJK. 114 is]. A természetes sziklát Maskup Béla szobrász Glück Frigyes költségén utánfaragta.

4. Az *oroszlán* állatnévvel találkozhatunk még: a) kutak, források; b) emlékművek; c) csárdák, kocsmák, szállodák; d) utcák nevében. Vö.: a) *Oroszlán-kút* '1901-ben

készített kifolyós kút a Szent György-hegy déli oldalán; egy oroszlán szájából folyik a víz' [1934: *Oroszlánkút*: DornyVigy. 199, *Oroszlánfejűkút*: i. m. 214, rajzzal; l. még MNyTK. 156. sz. 193]; *Oroszlán* 'kőoroszlánnal díszített forrás Homokkomárom belterületétől keletre' [1964: *Oroszlán*: ZMFN. 569]. — b) *Kőoroszlán* 'az első világháború helyi hősi halottainak emlékműve Kadarkúton' [1974: SMFN. 567]; *Oroszlán* 'a 44-es gyalogezred emlékműve Kaposváron' [1974: SMFN. 469]; *Oroszlán-szobor* 'Gerendai Istvántól készített szobor Szigetváron, amelyet 1878-ban állítottak fel Zrínyi Miklós és harcostársai emlékére' [1982: BMFN. 1: 461–2]. — c) *Oroszlán vendéglő* 'kocsma Túrkevéen' [1864: „a' kocsmáknak itt is dívatoznak az ő kanonikus neveik, mint kőpincze (: most már *Oroszlán vendéglő*:)'' (Pesty: Jász. 187); *Oroszlán csárda* 'egykori csárda épületének helye Lánycsók belterületétől délnyugatra' [1982: BMFN. 2: 354] *Oroszlán* 'étterem és szálloda Szigetváron; előtte áll az Oroszlán-szobor' [1982: BMFN. 1: 401]; *Oroszlán szálló* 'egykori szálloda Szombathelyen' [1982: VMFN. 139]. — d) *Oroszlán utca* 'a mai Zalár József utca Egerben; egy *Oroszlán* nevű vendégfogadó állt benne, róla kapta nevét' [1851: *Oroszlány utca*: BakFek. 2: 127]; *Oroszlán utca* 'utca Szegeden, amely a mai Tömörkény utca és Oskola utca sarkán egykor álló Arany Oroszlán kávéházról kapta nevét' [1880: *Oroszlán utca*: Péter: SzegUtc. 279; l. még SzegSz. 1: 79, 2: 229]; *Oroszlán utca* 'a mai Nyízsniai Gusztáv utca Hódmezővásárhelyen; nevét a Zrínyi utca sarkán levő Oroszlán kocsmáról nyerte' [1938/1983: *Oroszlán utca*: Bodnár Béla: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Szeged, 1983. 140]; stb.

Végigtekintve oroszlánnal kapcsolatos földrajzi neveink nem jelentéktelen csoportján, mindenekelött azt állapíthatjuk meg, hogy névadási indítékként az állattani értelemben vett oroszlán természetesen soha számításba nem jöhet. Ebben különböznek „oroszlános” helyneveink a *Belényes*, *Hattyas*, *Rákos*, *Seregélyes*-féle helyneveinktől, amelyek a Kárpát-medencében is előforduló állatok közvetlen szemléletén alapulnak. Oroszlános helyneveink zöme valamilyen oroszlánábrázolásra vezethető vissza. Természeti képződményeknél találkozhatunk az oroszlánhoz való hasonlításról tanúskodó névadással. Arra a feltevésre, hogy az *oroszlán* személynévi áttétellel is bekerülhetett földrajzi neveink közé, nincs bizonyítékunk.

Kiss Lajos

Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvölelet alapkérdései. Magvető Könyvkiadó (Elvek és utak), Budapest, 1987. 717 oldal

1. Önmagában nem érdem, hogy a részről-e vagy pedig az egészről közöl fontos adatokat, megállapításokat a kutató. Érdemét, minősége mellett, ennek vagy annak, tudományos időszerűsége adja meg. Amikor a valóság olyan, mintha „minden egész eltörött” volna, vagy nem is csak o l y a n, hanem úgy is van, a tudományban is illúzió egészet építeni; később viszont maguk a halmozódó részletek — művészetben, tudományban előbb, mint a valóságban — kezdik tagadni rész-önmagukat, és sürgetik a belőlük már megépíthető egészt.

Balázs János könyvét a z e g é s z igénye hívta életre. Címében nem csupán hatáselem Hermész neve, hanem szemléletjelző szimbólum is. Miként a szerző — Walter F. Ottóval egyetértve — írja, „a hellenség Hermészben egész világot látott, s az egész világot az ő alakjával jelképezte. A teljes lét, nem pedig ennek töredéke az, amit Hermész átszemlélt és ural” (9). Vagyis nem véletlen, hogy a görög szellemiség — ha téves név-etimológiával is — e teljességet sugárzó mitológiai alak köré hozta létre nyelvöleletét, és az sem véletlen, hogy a nyelvről szóló egyetemes gondolkodás magyar változatának tudománytörténetét Balázs János alkotta meg. Nemesak tudományos illetékességével, vagyis hogy a magyar nyelvtudomány-történet számos kiemelkedő fejezetét eleve ő írta meg. Műveltségének klasszikus és modern teljességével, tudományos és erkölcsi hitelével is ő volt hivatott erre a tudománytörténeti szintézisre.

2. A könyv öt fő részre tagolódik: I. Az ókori szellemi alapok feltárása. II. Nyelvi eszmélődésünk módjai és eszközei a középkorban. III. A humanizmus és a reformáció nyelvöleleti eszméi és hazai hatásuk. IV. A barokk és a felvilágosodás nyelvöleleti eszméi hazánkban. V. Múlt századi nyelvtudományunk eszmevilága.

2.1. Az első rész azt mutatja be, „hogyan rakta le a görög szellemiség a hermeneutika alapjait. Ezt azért kell megtudnunk — írja Balázs János —, mert... a magyar nyelvölelet alapkérdései kezdettől fogva ezekhez kapcsolódnak” (20). Ezek a kérdések: 1. a nyelv hogyan válhat saját mondanivalónk világos kifejezőjévé, 2. mondanivalónkat hogyan tudjuk minél helyesebben és meggyőzőbben másokkal is megértetni, 3. valamely szöveget hogy tudhatunk a lehető leghívebben más nyelveken is tolmácsolni.

E kérdéskör rendkívül gazdag. Meghökkenően érdekes benne például az a fejtegetés, amely szerint Hermész mintegy görög mitológiai előképe Krisztusnak: „... amiképpen a lényegét tekintve szellemi, tehát anyagtalan b e l s ő beszéd a sztoikusok szerint a k ü l s ő, hangos beszéd révén válik anyagivá s ezáltal fölfoghatóvá, ugyanígy öltött testet a Logosz-Krisztus is, mint az ősi, isteni szellemiség megnyilvánulása” (30). Érdekes is, de főként hasznos az a fejezet, amely a retorika, a dialektika és a logika kialakulásakori viszonyait mutatja be mint a rábeszélés, a meggyőzés és a megértés diszciplínáit. Ezek, valamint későbbi fejlődésük ismerete nélkülözhetetlen a mai kutatásokban is. (Gondoljunk arra, hogy egy szövegegyeség ugyanazon belső összefüggéseit hol logikai, hol retorikai, hol pedig pragmatikai terminológiával írjuk le; sőt az sem ritka,

hogy egymással összecserélve használjuk e kategóriákat.) — De nemcsak a ma is időtálló örökségek felmutatása fontos. A szerző kiemeli azt az arisztotelészi hagyományt is, amelyben az alany és az állítmány egybekapcsolódásával létrejövő ítélet mint premissza a kiindulópont, így a többi mondatfajta (kérdő, óhajtó, felszólító, továbbá az egytagú mondatok stb.) — mivel logikán kívüli — nem élvez azonos figyelmet. „E felfogással szemben persze később ellenvélemények is elhangzottak — összegzi a szerző a téma áttekintését —. De az ókortól kezdve az egész középkoron át a múlt század közepéig szinte senki sem akadt, aki ennek a logikai megalapozottságú mondatelemzésnek az egyoldalúságát kétségbe merete volna vonni . . . Arra, hogy a fenti grammatikai modell helyébe más kerüljön, hazai nyelvészeink, mint majd később látjuk, Brassai Sámuel nyomán csak a múlt század vége felé tettek kezdeményező lépéseket. Hogy hazánkban a grammatika megújítására irányuló próbálkozások miért csak ilyen későn történtek, annak társadalmi fejlődésünk elkészttsége a legfőbb oka — írja Balázs János (77—8). A társadalmi elkészttség, szerencsére, nem minden korban s nem minden témában okozott hasonló mértékű lemaradást. A magyar nyelvbölcselet kezdettől fogva többször is egészen közelről követte az európai gondolkodást.

2.2. Annak a fogalomnak, amit a görögben a *herméneusz* jelölt, nálunk a törökségtől átvett *tolmács(olás)* felelt meg, később pedig egyre inkább az a származékszó, amely középkori kifejlődése során mellé, illetőleg helyébe lépett: a *magyaráz*. Bár ezeknek a szavaknak a tárgyalása itt, a II. rész élén pontos és hatásos könyvszerkesztő fogás is, a szerző nem ezért foglalalkozik velük részletesen. Mindenekelőtt azt dokumentálja a *tolmácsol*-lal és a *magyaráz*-zal, hogy a környező nyelvek, különösen a latin, nyelvi eszmélődésünkben kezdettől fogva fő szerepet játszottak; később pedig írásbeliségünk eszmélkedésében és gyakorlatában, majd szabályozásában. Ezeket tekinti át további hét fejezet: A szóbeli tolmácsolás nyomai középkori latin nyelvmélekeinkben. Az írás és a helyesírás. A grammatika. A glosszák és a szójegyzékek. A bibliai hermeneutika. A retorika átváltozásai. A misztika nyelvbölcselete.

Nincs helyünk az érdekesebbnél érdekesebb témáknak még a felvillantására sem, de legalább a recenzensnek engedjék meg egy reflexió a retorikai fejezet egyik példájára. A szerző idézi a Halotti Beszéd szerkezetének Horváth János-féle interpretálását 5 pontban: „1. A halál már az első embernek, Ádámnak a bűne következtében nemünk büntetésévé vált. 2. A paradicsom, a mennyország volt az ember eredeti hazája, onnan azonban bűne következtében a munka gyötrelmeitől sújtott világba került . . .” stb. — Vajon nem lehetne — kérdezi a recenzens — a HB első két mondata, valamint annak kifejtő folytatása közé (mint a konkrét, de általánosított gyászos jelen és az elmulasztott általános csodálatos múlt közé) a m e g e n g e d ő viszonyítást beleképzelní? 1. Most látjátok, hogy mivé lett az ember. [PEDIG] 2. mennyi malasztban teremté az Isten . . .

2.3. A könyv harmadik része a humanizmus és a reformáció nyelvbölcseleti eszméit tekinti át. Hazai befogadásukat Balázs János így összegzi: „Ezek meghonosodását nálunk főleg Erazmus és Melancthon hívei készítették elő. A humanizmus klasszicizáló törekvései azonban tiszta formájukban nem valósulhattak meg, mivel a népi humanizmus eszméi keresztették őket. Igaz ugyan, hogy az utóbbiak hatására nálunk a nyelvek történetiségének és társadalmiságának a felismerésére még nem kerülhetett sor, ellentétben Itáliával, de a klasszikus latin grammatikák, szótárak és szólásgyűjtemények példái nyomán mégis kibontakoztak a magyar normatív nyelvtan körvonalai, és kísérletek történtek nyelvünk szó- és kifejezőskincsének szabványosítására is” (411). A korszak tárgyalásának fejezetei: A nyelvek sokfélesége; A nyelvek osztályozása; A nyelvek változandósága és történetisége; Az anyanyelv fölfedezése és kiművelése; Anyanyelvünk irodalmi rangra emelése; A magyar normatív nyelvtan körvonalai; Kísérletek szó- és kifejezőskincsünk szabványosítására.

2.4. A negyedik fő rész a barokk és a felvilágosodás nyelvbölcseletei eszméit és hazai érvényesülését vizsgálja. Fejezetei: E két korszak eszmevilágának nyelvfilozófiai vetületei; Comenius panszofizmusának és Apáczai Csere enciklopédizmusának nyelvbölcseleti alapjai; Kalmár György egyetemes írásnyelv tervezetének nyelvfilozófiai jelentősége; Kempelen állásfoglalása a nyelv eredetének kérdésében; A magyar nyelvhasználat és nyelvrokonítás kezdeteinek eszmei alapjai; Az önelvű magyar nyelvleírás felé.

2.5. A könyv ötödik része múlt századi nyelvtudományunk eszmevilágáról rajzol átfogó képet. Fejezetei: Finnugor rokonságunk híveinek diadala; A nyelvtörténeti szemlélet kibontakozása és változásai; A magyar nyelvújítás ideológiája; Új eszmék nyelvtan-irodalmunkban; Szótárírásunk költői és filozófiai korszaka.

3. A páratlanul gazdag eredményű munka végén Balázs János maga összegzi a megtett út tapasztalatait. Mely korszakokban, kik voltak azok, akik helyesen jelölték ki a nyelv mivoltára, eredetére és céljára vonatkozó kutatások irányát, az alkalmazandó módszereket; és mely korszakokban kik nem jártak helyes úton.

Balázs János Kosztolányi bizakodó gondolatának idézésével zárja a jövőre s nyelvünk jövőjére vonatkozó kitekintést: 1820-ban elhangzott Herder jóslata, s „három évre rá megszületett Petőfi, akit ma világszerte sokkal többen ismernek és emlegetnek, mint ezt a derék és halavány széplelket . . .” (679). Kosztolányi idézett gondolata azért felemelő, mert maga a benne megírt valóság ilyen. Balázs János könyve kápráztató gazdagságban mutatja fel a magyar nyelvbölcselet valóságos tényeit. Nemcsak szakma-belieknek felemelő olvasmány a Hermész nyomában.

Békési Imre

Jakab István: Nyelvi vétségek és kétségek. Bratislava, 1987., Madách Könyvkiadó, 268 oldal.

„Egy magyar nyelv van” — írta le a természetes igazságot Jakab István 1980-ban, az egység hangsúlyozásával, de egyszersmind arra is utalva, hogy a belső változatok, nyelvjárások, rétegnyelvek stb. mellett a szomszéd államokban élő magyarság s a távolabbra szakadt, ott bizonyos közösségbe tartozó magyarok nyelvhasználata is jellegzetes különbségeket mutat, a környezetnyelv, a társadalmi berendezkedés és a sajátos életviszonyok szükségszerű következtében. Legjellemzőbben azok a munkák tükrözik ezt, amelyeket csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai nyelvművelők írtak népszerűsítő, nyelvápoló, nyelvvédő céllal, az ottani magyarság nyelvi öntudatának ébren tartására s nem utolsósorban az iskolai magyar anyanyelvi oktatás hasznos segítőjéül. E szerzők közül kitűnik a Pozsonyban működő Jakab István, akinek már harmadik ilyen könyve jelent meg. A mostani kötet 106 hosszabb-rövidebb cikkének és rádióelőadásának rendszerezett gyűjteménye.

A „kisebbségi”, „nemzetiségi” nyelvművelőnek a munkáját több követelmény határozza meg: nyelvészeti fölkészültsége és magyar anyanyelvének mélyreható, sokoldalú ismerete mellett a környezet nyelvének, az államnyelvnek alapos tudása; az ottani magyar nyelvhasználatot befolyásoló-alakító politikai-társadalmi-gazdasági viszonyokkal párhuzamosan a magyarországi körülményeket is jól, szinte naprakészen kell ismernie, hogy az egymásnak megfelelő fogalmaknak, intézményeknek stb. az ottani viszonyokra alkalmazott helyes megnevezést találjon, ill. javasoljon, szükség esetén pedig a hibás használatot helyesbítse. Ehhez természetesen a hivatalos és szakmai nyelv(ek) bizonyos

fokú kétoldalú ismerete is szükséges; a rétegnyelvek ugyanis erősen hatnak a köznyelvre, is a más országban élő magyarság nyelvében ez rendszerint közvetve, az idegen nyelv forma révén érvényesül.

A legtöbb torzulás ugyanis a jelen levő s lépten-nyomon ható idegen minták hatására, fordítás útján jön létre. A jó fordításnak — akár gyakorlati, akár művészi igényű — alapja pedig a forrás- és a célnyelv tökéletes tudása mellett az alapos témaismeret, az ép magyar nyelvérzék és a nyelvünk rendszerében való beható tájékozottság. A magyarra átültetendő szó, kifejezés pontos, találó megfelelőjének helyes megválasztása a szójelentés árnyalatai közt való biztos eligazodástól, a helyzeti, hangulati és stíláriis érték ismeretétől függ.

Jakab István ezzel kapcsolatban fölvet egy fontos kérdést. Örvendetes, hogy egyre több ottani fiatal magyar vállalkozik szlovákból való fordításra, de magyar nyelvismere-tük, szókincsük hiányos, nincsenek mély, tápláló, népi gyökerei; irodalmunk klasszikusait alig ismerhetik, a jelen magyarországi nyelvhasználat folytonosan megújuló-gazdagodó változékonyságával nincsenek közvetlen, élő kapcsolatban; a szótár pedig nem mindig elegendő segítség, hiszen a szavak, szójelentések változnak, tehát idővel a kézikönyvek elavulnak. E fiatalabb nemzedék, más nyelven végezve tanulmányait s idegen nyelvi környezetben élve, elkerülhetetlenül annak hatása alá kerül. Némi kétséggel kérdezhetjük tehát: tudnak-e eléggé magyarul a más nyelvű államban felnőtt 30—35 évesek, hogy komoly igényű fordításra vállalkozzanak? Pedig az utánpótlás igen fontos a kölcsönös szellemi kapcsolat erősítésére; kinevelését intézményesen kellene elősegíteni, s ennek szorgalmazása a Csemadok feladata is.

Könyvének első nagy fejezetében (Amikor csak a köntös magyar . . .) a szerző éppen arra sorakoztat föl egy sereg példát, hogy a szlovák szó, kifejezés, megnevezés ösztönösen gépies lefordításából a magyar gondolkodás számára furesza, szinte érthetetlen, az itthoni, tehát mérvadó nyelvhasználattal ellentétes alak jön létre, s a téves fordítás a sajtó, a nyomtatott betű és a rádió tekintélye révén nyelvszokássá gyökerezhet. Erre figyelmeztet Jakab István, amikor érzékeny éberséggel mutat rá olyan sutaságokra, félrefordításokra, mint pl. a szlovák mintára való „nőstényítés” a foglalkozásnevekben: ha nő is a járási bizottság *tűkára*, nem lehet *tűkárnb*, mert az a magyarban egészen más munkakört jelöl. További példák: *öngyújtókó* a *tűzkő* helyett, *ünnepi akadémia*, azaz (*dísz*)*ünne-pély*; a vendéglő az *ételek kiszélesítését* igéri, értsd: az *étlapváltásték bővítését*; mulatságosan hat a harang *zsinége*.

De számunkra természetes nyelvi szerkezetek, szókapcsolatok, kifejezésformák is eltorzulnak a szlovákiai magyarok nyelvében: a körülbelüli számmegjelölést (pl. 30—40: *több tucat*) náluk a *több tíz* fejezi ki; az üzem, szövetkezet *régi* dolgozója ott *sokéves*, sőt *hosszúéves*. Idegen hatásra megváltozik vagy legalábbis elbizonytalanodik a ragok, igevonatok használata: ő is a mi vállalatunkban dolgozik; állást foglal a kérdéshez. Holnap *hívok* neked, azaz: Holnap *felhívlak* (telefonon); barátom *megnősült Évával* (feleségül vette Évát); stb.

A szólások, közmondások használata, ill. átültetése is különös figyelmet kíván, hogy a két nyelv frazeológiai eltérései miatt a tartalomnak, helyzetnek és hangulatnak kölcsönösen megfelelő formát válasszuk, ill. keressük és találjuk meg. Pl. a szlovák *se hús, se rák* szólásnak a magyarban a *se hús, se hal* felel meg; a kissé talányos *Reggeli eső olyan, mint a női sírás* értelme: Kora reggeli eső nem tart sokáig; ezt pedig mi a *Korai vendég hamar elmegy* (vagy: *nem marad sokáig*) közmondással fejezzük ki. Találékonyság, frazeológiai tájékozottság kívánatos tehát ilyen esetekben, de O. Nagy Gábor gyűjteménye is sok segítséget ad.

Az ingatag nyelvérzék, az anyanyelvi készség elbizonytalanodása szüli a különféle, mulatságosan értelmetlen szólástévesztéseket, -vegyítéseket, bár nálunk sem ritka tünet

ez. Jakab István is idéz rá egy csokor ottani példát: *egy tapodtat sem hátrál igényéből; lerántja róla a vizes lepedőt; sok jó ember egy zsákban is elfér; megüti a mércét stb.*

Terjedelmessé bővült a hibás szóválasztással, szótévesztéssel foglalkozó fejezet, s itt nem egyszerűen a nálunk is sűrűn tapasztalható felületességről, pongyolaságról van szó, hanem a magyar anyanyelv használatának lazulásáról, bomlásáról. Így fordulhat elő a *szóváltás* 'beszélgetés' jelentésben, az, hogy *büntetést ítélnék meg valakinek*, hogy megróják a „*kártékony életmódot*” folytatókat (egészségtelen, káros), s megdicsérik a *fogcsikorgató hidegben is végzett önfeláldozó* (azaz *áldozatos*) *munkát*, hogy szerencsére *nem esett bánódása* a talált régészeti leletnek. A szavak szabatos jelentésének és árnyalatainak nem ismerése, a rokon értelmű szók kínálta választék mellőzése is hozzájárul e hiba gyakoriságához; ellenszere az értelmező és a szinonimaszótár használatának meggyökerezése volna.

Annak bizonyítékaként, hogy a hiba többnyire nem magában a nyelvben, hanem használatban van, s hogy az itthoni nyelvszokás is felelős a helytelen formáknak a határon túra terjedéséért, mutatja: a *burjánzó divatszavainknak* a szlovákiai magyarság nyelvében való terjedése: a *biztosít, rendelkezik, fogalmaz, magas* (sebesség, szilárdság), *szint, téma, úgymond* ott is divatozik és hódít. E nemkívánatos hatások indítéka az utánzott mintákat is szülő és tápláló törekvés a „választékosságra”, hivatalosságra, szakszerűsége, ami azonban többnyire csak nagyképűség.

E sajátosan „szomszédsági” problémák mellett általános érdekű és érvényű nyelvművelő kérdéseket is tárgyalnak a könyv cikkei: téves logikával értelmezett nyelvi alakokról, szóhasználati kérdésekről, az idegen szavakról, a rokonértelműségről, a mondat-szerkesztés, névmáshasználat, fogalmazás, stílus, helyesírás tárgyköréből, a képzavarról stb. A szerző gazdag és változatos példaanyaga, a hibás kifejezések, szerkezetek következetes javítása, ötletes újrafogalmazása, természetes stilizálása, a fordulatos helyesbítő javaslatok és világos, meggyőző elemzések igen tanulságosan hasznosíthatók nyelvművelésünk számára, például a Nyelvművelő kézikönyv újabb kiadásaiban.

Bár Jakab Istvánnak ez a könyve is a szlovákiai magyarság nyelvallapotából indul ki, és az anyanyelv hibátlan egységét őrző-védő ápolás igényére épül, mint láttuk, jóval többet ad, mint amit — Deme László nyomán alkalmazott — ötletes címe ígér. Tartalmi gazdagságának értékeit növelik, hatását segítik módszerbeli és stílusi erényei. Az elemzett vagy bírált jelenségekről korszerűen tájékozott, körültekintő, helyesen megfontolt magyarázatot ad, elkéjtése világos, meggyőző. Talán két-három ponton érzeni némi bizonytalanságot, s némely részletkérdéshez volna kiegészítő, árnyaló megjegyzésem. Az *oktalanul* határozó nemcsak az *okosan* ellentétpárja (= ostobán, bután, értelem nélkül), hanem ezt is jelentheti: 'ok nélkül, értelmetlenül', s ebben kevésbé szakadt el az *ok* alapszótól (l. ÉrtSz.); a *letesz* (valamiről) helyett a *lemond* igét ajánlanám; a *róla* és az *arról* névmási határozó használatát szemléltető példamondatok javításában a névmás el is maradhat, ha az utalás nem különösebben hangsúlyos: „Meg vagyok győződve (arról v. róla), hogy . . .”

A nyelvtörténeti háttér megvilágításával, a jelentésváltozások törvényszerű folyamatának föltárásával, rejtőző nyelvi hibák iránti érzékenységgel, a téma tárgyának szorosán vett határán túlmenő termékeny asszociációival a szerző egyéb érdekességekre is ráirányítja az olvasó figyelmét, szinte észrevétlenül szolgálva a nyelvi ismeretterjesztést. Nyilván ezért kerültek a kötetbe súlytalanabb, alkalmi cikkek is; ezek azonban érdekesek és tanulságosak az olvasó számára.

A cikkek stílusát, előadásmódját szinte az élőszó könnyed természetessége jellemzi ugyan, de találón szabatos és világos, sőt fordulatos, helyenként csattanósan ötletes; ez érvényesül sokszor már a címekben is, melyek ügyesen magukba foglalják a tárgyalandó kérdést. Néhol kissé terjengősnek érezzük a fogalmazást, de a szerző nyilván szükségesnek érezte — ottani olvasói szempontjából — a bővebb magyarázatot, főleg a nyelvtani

fogalmakra vonatkozóan. Az eredeti cikkekben szükségszerű ismétléseket azonban itt el lehetett volna kerülni. A szövegnek nyelvemvelő munkához illő sima tisztaságán csak néhány apró szeplőt fedezhetünk föl; pl. az *egyik* jelző fölösleges használatát *egy* helyett, a már szinte köznyelvivé rögződött *kivált, múltik* igét és a *feltétlenül* határozót, a szokatlan *bári dolgozót* (bármixer, bárpincér?) s az ilyen véletlen szótórlódást: „mikor valaki figyelmeztet bennünket *erre, arra* hivatkozunk, hogy . . .”

Külön dicséret illeti a mintaszerűen gondos nyomdai munkát (Kassán készült); mindössze egy-egy betű-, ill. ékezethibát találtam a bő szó- és kissé szükös tárgymutatóval ellátott hasznos és mutatós könyvben.

Kovalovszky Miklós

Simor-kódex (a XVI. század eleje). A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1988. — **Krisztina-legenda** (a XVI. század eleje). A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1988. (A két emlék együtt 150 oldal.)

1. Ez a két nyelvemlékünk is a Régi magyar kódexek sorozatában, egyetlen kötetben, a sorozat 6. és 7. számaként jelent meg. A kiadvány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén folyó munkálatok eredményeként, az MTA és az MM kutatási pályázatának keretében készült Benkő Loránd vezetésével. Örvendetes, hogy a kötetek viszonylag gyors egymásutánban jelennek meg. (Régi magyar kódexek 1. szám: Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról 1985., 2—3. szám: Bod-kódex, Sándor-kódex 1987., 6—7. szám: Simor-kódex, Krisztina-legenda 1988. Ismertetéseiket 1. Nyr. 111: 250—52, ill. Nyr. 112: 377—9).

A két kódex kiadását előkészítő munkacsoport tagjai: Korompay Klára, Parragi Márta, Vekerdy Lilla, E. Abaffy Erzsébet, Kozocsa Sándor, Madas Edit. A bevezetést és a jegyzeteket Vekerdy Lilla írta.

Ez a kötet hasonló felépítésű az előzőkhöz. A bevezetések részletesen tájékoztatnak a nyelvemlékek állapotáról, formájáról, tartalmáról, írásmódról, másolóról stb. Ezt követi az irodalomjegyzék, majd a szövegek hasonmásának, ill. betűhív szövegének párhuzamos bemutatása — külön-külön oldalon —; sor sornak felel meg. A lapalji jegyzetek filológiai pontossággal hívják fel a figyelmet a szöveggel kapcsolatos különféle tudnivalókra. Megjegyzendő még, hogy a kötet lapszámozása — az előzőtől eltérően — folyamatos a jobb alsó sarokban. Ez szerencsés változtatás.

2. A Simor-kódex bevezetéséből megtudjuk, hogy nevét Simor János (1813—1891) esztergomi érsekről kapta, ő adományozta a Nemzeti Múzeum könyvtárának a nyelvemléket. A csonka kézirat a Szent Ferenc-legenda részleteit tartalmazza, mindössze hét levélből áll. Töredék voltát nemcsak a szöveg mutatja, elárulja az is, hogy első és utolsó lapja kopottabb és piszkosabb a többinél, minden bizonnyal hosszabb ideig bekötetlenül hevert valahol; jelenlegi kötése múlt századi.

Végig egy kéz munkája, a másoló azonos a Nádor- és a Nagyszombati Kódexével, illetve a Debreceni Kódex ötödik kezével. A tartalmon kívül az ezekkel a kódexekkel való kapcsolatból derül fény a nyelvemlék ferences eredetére, valamint rendeltetésére: arra, hogy klarissza apácák számára készült. A másolás időpontjára: az 1508 körüli évekre is a Nádor-kódex 658. lapján található évszámból lehet következtetni. A keletke-

zései hely minden bizonnyal a klarisszák óbudai kolostora lehetett — ennek a kérdésnek és a kódex történetének a szakirodalmát részletesen közli a bevezetésben Vekerdy Lilla.

Helyesírása is ún. ferences helyesírás, mellékjeles, Farkas Vilmos szerint ennek legtisztább típusa; néha előfordul a magánhangzók hosszúságának jelölése is, a kódexek nagy részében megszokott betűkettőzéssel.

A bevezető tájékoztat arról, hogy milyen esetekben tér el a betűhív átírás az eredeti írásmódtól, ilyenkor föltétlenül szükség van a hasonmással való összevetésre. (Pl. a nagy kezdőbetűk, az egybe- vagy különírás, pont vagy vessző megkülönböztetésének kérdésében.) Jó nyomdai megoldást találtak a *cs* hang jelölésére szolgáló *L* betű formájára.

A kódex — mint már említettük — a Szent Ferenc-legenda részleteit tartalmazza: három példázat található benne Szent Ferenc szájából, egy történet róla szól, a kódex elején és végén pedig töredékes fejezetek maradtak fenn. A szövegek szoros kapcsolatot mutatnak a Jókai- és a Virginia-kódex szövegrészeivel. A párhuzamos szövegek leldhelyének táblázatát is közli a szakirodalom alapján a gondos bevezetés (9), s ezzel az összehasonlító szövegvizsgálatokhoz, az irodalmi nyelv történetéhez, a nyelvjárások történetének tanulmányozásához is értékes fogódzót ad. (Aki például belepillant a párhuzamos részletek valamelyikébe, azonnal észreveszi, mennyivel régiesebb a JókK.-ben található fordítás, s milyen közel áll egymáshoz a Simor- és Virginia kódex szövege. Az utóbbi azonban *e-ző* nyelvjárást mutat.)

3. Ha elolvassuk a kódex szövegét, feltűnik, hogy a Simor-kódex *ö-ző* nyelvezetű (pl. *nömös, embör, lélok, édösséggel, ezök, mindön, terömt, tisztöl, szégyönlök, dicseködöl, fényösködöl, egyször, ellenöm*), de vegyes alakokra, ill. enyhébb *ö-zésre* is sok adat van: *felségös, megépejtötték, gyenyerködöm* stb. Talán irodalmi nyelvi egységesülésre vall, hogy a *fel* és a *meg* igekötő nem labiális; bizonyos morális szókinszbe tartozó szók is következetesen illabiálisak maradnak (*engedelmes, engedelmesség, tehetség* stb.). Az illabiális *i, í-t* találjuk viszont — a mai nyelvallappal ellentétben — sok esetben az *ü, ú* rovására (*gyimölcs, gyüleközet, egyigyű, közül 'közül', bin, mivelködés* stb.); nyiltabb formájú a mainál pl. *aleg, verág* stb. Gazdag adatokkal szolgál az alaktan kutatója számára is a kódex, egymás után következő sorokban ragos és ragtalan forma található: *hirdetnéje*, de: *vetné* (5r/7—8); a *kezd* és *akar* mellett gyakran személyragos még a főnévi igenév: *kezdék . . . mövetnie* (5v/8), de: *kezdé magát . . . jegyelmezni* (5v/14—15); nem *akartok . . . mennetök* (6r/21—6v/1), de két sorral lejjebb: *be akartok menni* (6v/3) stb.

A jegyzetek — az előző kötetekéihez hasonlóan — gondosak és pontosak, egy-két hiány tűnt csak fel: jó lett volna például meg is jelölni valami módon a 2r/21. sorához, hogy a *uan* nem az előző szóhoz tartozik. Utalhatott volna az 1v első jegyzete a *posonika* szó kapcsán a bevezetés megfelelő gondolataira. Nem kapott jegyzetet az 5v/7 utolsó szava. Így is hasznos segítséget nyújt azonban a jegyzetanyag a megértéshez és kutatáshoz, a hasonmás pedig — ha nem is a legjobban olvasható — szerencsére közvetlenül ellenőrizhető és megvallható.

4. A Krisztina-legenda nevét tartalmáról kapta: a pogány környezetben vértanúvá vált Szent Krisztinához kapcsolódó csodálatos történeteket írja le, latin forrásszövegből fordítva. Mind a forrásszöveg, mind a vértanúság helye és időpontja vitatott, illetőleg további kutatási feladatokat rejt.

A korábbi szakirodalom fölvetette a Horvát-kódexszel való összetartozás kérdését, erről a bevezetésben Vekerdy Lilla a következőképpen vélekedik: „A Horvát-kódexet megvizsgálva úgy látjuk, hogy a két kódexnek csak az alakja (mérete) egyező, a sorszám, a vonalazás, az írás, a vízjegyek és a könyvdíszítés azonban különböznek, ezek tehát

összetartozásukat nem igazolják. Azt, hogy a Krisztina-legenda domonkos kódex-e, további kutatások dönthetik majd el” (52). Majd lejjebb ezt írja: „Kódexünk másolásának idejére Timár szintén a legendának a Horvát-kódexszel való kapcsolata alapján következtetett. . . . A kérdés alapos vizsgálata tehát a datálás szempontjából is fontos lenne.

A fentiek alapján mégsem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy kódexünk valaha a Horvát-kódexszel egy kötetben volt . . . A Krisztina-legenda eredetével kapcsolatban azonban egyelőre meg kell elégednünk Horváth János megállapításával: »a keltezetlen, s talán a Horvát-kódexből kiszakadt Sz. Krisztina-legenda« (IrMűvKezd. 146)” (52—3).

Érdekessége a nyelvemléknek, hogy az egykorú könyvektől eltérően eredeti címlapja is van. Írása végig egy kéz műve, szép gothica textuális.

Helyesírása keverék típusú: mellékjeles és mellékjel nélküli elemek egyaránt előfordulnak benne. A bevezetés felhívja a figyelmet arra, hogy a hosszú magánhangzók és a palatális mássalhangzók jelölése sajátosságos. A magánhangzók hosszúságát a betű feletti *kis v* alakú mellékjel mutatja; nagyon hihető a hozzá fűzött megjegyzés, amely szerint esetleg a betűkettőzés helyett mintegy hiányjelként szolgált ez a jel az időtartam jelzésére.

A palatális mássalhangzók jelölésére többféle megoldás is található a kódexben: a mellékjeles írásmódnak megfelelően *ǵ, Ƿ, ǹ, Ǻ*, legtöbbször azonban „a betű fölé »indexbe tett« *kis ı*”. Sajnálhatjuk, hogy nyomdai okok miatt ezeket a betűcskéket nem mellékjelszerűen, hanem a megfelelő betű mellé a sorba szedték bele, így ugyanis veszít a betűhívségből az írásképp. A megfelelő oldalakon jegyzet is utalhatott volna erre, nem elég csupán a bevezetésben felhívni rá a figyelmet.

A rövidítések feloldása tekintetében helyeselni lehet a választott megoldást (51. l.).

5. A Krisztina-legendába beleolvasva úgy találjuk, hogy az *i—ü* szembenállás tekintetében inkább illabiális jellegű (*siket, szizesség, idévezitő, ivöltés, de: üdő*); az *ö*-zés is gyakori benne, de jóval kisebb mértékben, mint a SimorK.-ben, sokszor csak bizonyos szavakra — főként igékre — jellemző (*vötennek, tött, terömt, hitöltni* stb.); de állandósult már az *örökkön-örökké, könyörgünk, tömlöc* stb. szavakban. Alaktani jellegzetessége, hogy feltűnően sok passzív igealak található benne (*nézetetnék, vala vettetett, elhítottatik vala, vonattatik vala* stb.); általában sok passzív tövű igenevet és műveltető igét is használ. Az *-it* képzőt már mai alakjában találjuk benne. Akit a szótörténet érdekel, bőven talál archaikus formákat, ill. jelentéseket (pl. *jelennen* 'jelen', *iktat* 'juttat' stb.) is.

Jegyzetanyaga igen hasznos, kitér a latinból való fordítás problémáira is (pl. 14v 3. számú jegyzete: 113).

E kiadvány szépen illeszkedik a megkezdett sorozatba, a közölt nyelvemlékeket mind a szakemberek, mind az érdeklődők élvezettel olvashatják.

Velcsov Mártonné

Guttman Miklós — Köbölkúti Katalin: Hangutánzó igék vasi és mura-vidéki atlasza. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 182. szám. Bp., 1987. 229 oldal.

E könyvvel egy tájnyelvi atlaszt vesz kezébe az olvasó. Ez örvendetes, mivel a magyar nyelvjáráskutatásban van még pótolnivaló e területen is.

A gyűjtést a szerzők Kőszeghegyalja, az Órség és a Hetés településein végezték. A 26 kutatópont mindegyikén 200 kérdésből álló kérdőívet kérdeztek végig, aktív-

indirekt módszerrel. Mint a cím is jelzi, hangutánzó igék vizsgálatára állították össze a kérdéseket. Mindegyik gyűjtőponton hat adatközlővel dolgoztak oly módon, hogy nyelvészológiai szempontokat is érvényre juttattak: a szerzők által elkülönített három korosztálycsoport, illetve nemzedék 2—2 tagjától gyűjtöttek anyagot minden településen (18—25 évesektől, 40—55 év közöttiektől és 60 évnél idősebbektől). A gyűjtést utólag ellenőrizték. Mivel nem hangtani célú munkáról van szó, a jelölések elnagyoltabbak.

Az atlasz első része a *B e v e z e t ő t*, a vasi és muravidéki *k u t a t ó t e r ü l e t e k* és a *n y a g g y ű j t é s* részletes leírását tartalmazza. (Megtalálható itt az egyes adatközlők pontos kora is.) Végül a *n y e l v f ö l d r a j z i t a n u l s á g o k* fejezetében a szerzők a hangutánzó igék részkérdését általánosabb nyelvészeti problémák közé helyezve is megvizsgálják, természetesen csak érintőleg, mert mint a bevezetőben is olvashatjuk: „Atlaszunk behatárolt terjedelme nem teszi lehetővé nyelvi adataink részletes elemzését. Közreadásával . . . az volt a célunk, hogy . . . a szókészlet sajátos rétegéből . . . olyan nyelvi anyagot szolgáltatassunk, amely további . . . elemzések . . . lehetőségét hordozza.” Ezek után következik a munka fő része, maga az atlasz: a 200 térképlap. A kérdések többféle, hangutánzással kapcsolatos jelenséget érintenek. Így 85 kérdés az állati hangmegnyilvánulásokra vonatkozik (háziállatok és vadállatok hangja egyaránt szerepel); 72 kérdés a legkülönbözőbb, ember által adott hangokra kérdez, míg 43 esetben „környezeti” hangmegnyilvánulásokat tudakoltak az adatközlőktől. Igen színes és olvasmányos oldalak születtek így. Az egészen „egyhangú” térképpoldalak kivételesek (például a 32. *gárog* vagy az 52. *cincog*), bár egy-két változat még ezeknél is van. Általában a kifejezések rendkívüli formai gazdagságát, változatosságát csodálhatjuk meg. Például a 26. kérdésre — „Mit csinál a kotló, amikor közelítünk feléje . . . ?” — a következő válaszokat találjuk: *kárrog, kérérg, rikogat, kijabál, kodákul, neszez, morrynyik, csudákozik, csérrég, kottog, sikitt, krúkog, vértog, vércsog, kercsog, kërrog, kurrog, vércsogot, kurjog, kërrogat, kotyog, bërrog, tërreg, kërrog, vércsog, kërtyog* stb.

Az atlasz részt *s z ó m u t a t ó* követi a könyv végén.

Ez a kötet több szempontból is jelentős. Elsősorban azért, mert a hangutánzás nyelvi jelenségének jobb megismeréséhez segít hozzá bennünket igen gazdag élőnyelvi példaanyag bemutatásával. Egy viszonylag kis nyelvterületről vett minta rendkívüli változatosságát fölmutatva a nyelvi eszközbőség általános nyelvészeti tételét szemlélteti. Leíró nyelvészeti és nyelvtörténeti szempontból is érdekes és értékes a munka, mert adalékot nyújt az igeképzés morfológiájához. A nyelvjáráskutatásban pedig nemcsak úgy hasznosítható, hogy összevető vizsgálatokhoz anyagot szolgáltat, hanem úgy is, hogy a helyi nyelvjárások, kisebb nyelvjárási egységek kérdéséhez megfigyelési szempontokat adhat. Emellett még az is lényeges például, hogy a szlovéniai kutatópontok adatai hozzájárulnak az elválasztó országhatár nyelvi következményeinek tanulmányozásához. (Stb.).

Erénye a munkának, hogy nyelvészológiai szempontot is beépít a vizsgálatba, és a sokszínű anyaghoz — ha vázlatosan is — elméleti tájékoztatást is igyekszik adni, több szempontra kiterjedően. Kár, hogy a térképlapok legelső formájának elkészítési módja nem derül ki a műből, mert így a nyelvészológiai információk elsikkadnak az olvasó számára. A 12. oldalon ismertetett típusbeosztást pedig föl lehetett volna használni az egyes térképlapok típusjelzésére.

Az atlasz szerzői azonban így is elérték céljukat: egy szakemberek számára jól használható értékes művel ajándékoztak meg bennünket. Értékét növeli, hogy a nem szakmabeliek számára is érdekes és tanulmányos olvasmány.

H. Tóth Tibor

Bickes, H.: Theorie der kognitiven Semantik und Pragmatik. — Frankfurt a. M. etc.: Lang, 1984. — 251 o. — (Europäische Hochschulschriften. Reihe 1. Deutsche Sprache und Literatur, Bd. 763). Bibliogr. 237—51.

A szemantika vagy szemasziológia és pragmatika problémái — különösképpen ezek viszonyai és határai — a modern nyelvtudomány legizgatóbb kérdései közé tartoznak. A honi és nemzetközi szakirodalomban e problémák megoldása folyamán éles viták és polárisan szembenálló konklúziók keletkeztek. Ezeket az ellentéteket elsősorban a kognitív lélektan segítségével igyekeznek megoldani. Erről tanúskodik ez a nagyon érdekes könyv is, amely Peter Lang könyvkiadó sorozatában jelent meg.

A szerző a modern nyelvtudomány új irányzatainak nemzetközileg is ismert szakembere. Könyvében a természetes nyelv szemantikai és pragmatikai lefrásának problémáit vizsgálja a tudományágak közti kontextusban, felhasználva a lingvisztika, logika, filozófia és részben a tudományelmélet konceptuális szerkezetét. A könyv bevezetésből, négy fejezetből és a felhasznált irodalom jegyzékéből áll.

Az I. fejezetben („Lehetséges perspektíva: szemantika és a generatív grammatika fejlődése”) megvitatja azt a területet, amely a szemantikát elvezeti az N. Chomsky alkotta transzformációs grammatikák elméletéhez. A szemantikai komponens szintaktikainak való alárendeltsége a látható modellben (a szemantikai komponens ebben az esetben csak interpretálja a szintaktikai szerkezetet) nem felel meg annak a reális szerepnek, amit a szemantika a nyelvszerkezet működésében játszik. A nyelvi modell átírányítása — a szemantikai komponens előtérbe kerülése — a szemantika új irányzatának kialakulásához vezetett, ami „a generatív paradigmát” kiaknázó utolsó modifikációk egyike. Sem az interpretáló, sem a mesterségesen kialakított szemantika nem nyújt lehetőséget arra, hogy széles körű, tudományágak közti kontextusban tekintsük át a nyelvi kifejezés jelentésének problémáját, összehasonlítva a jelentést és a nyelvi jel használatát az emberi gondolkodás alapját képező „fogalom” kognitív kategóriájával.

A II. fejezet („Szemantikai elméletek: kritikai áttekintés”) a strukturalista szemantika áttekintésével kezdődik és két alapvető irányzatba — „széma” szemantikába (die Semsemantik) és „jelölt” szemantikába (die Merkmalsemantik) — sorolásával folytatódik. Az első irányzat keretében a szó jelentése szemémaként értelmezendő, ami több alapszémából áll — hozzájuk tartoznak az univerzális egységek, a „noemák” is, amelyek meghatározóak egy sor nyelv szemantikájának leírásánál. Általánosságban a szó szemantikáját, szignifikánsát néhány szemával ki lehet fejezni. A „széma” szemantikában speciális figyelmet kell fordítani a „szignéma”-ra — a szignifikáns és a neki megfelelő szignifikát közti kapcsolatra. A strukturalista szemantika másik irányzata — a „jelölt” szemantika — sokban hasonlít a „széma” szemantikához. Míg a „széma” szemantikában a szó tartalmi váza szemákból épül fel, addig a „jelöltben” a szemantikai jelek és jelentések határozzák meg (szémákhoz hasonlóak), amelyek „gondolati atomként” is értelmezhetők. Legjellemzőbb példaként az interpretáló szemantikát idézi a transzformáció útján létrehozott grammatikai elméletében.

A nyelvi kifejezések jelentését bemutató módok tanulmányozása a vitatott szemantikai elméletekben ahhoz a szomorú következtetéshez vezet, hogy elégtelen a természetes nyelv szemantikájának leírásához. Először is a kiválasztott szemantikai komponensek státusa nem teljesen világos: egyrészt tisztán nyelvi jellegűek, amit megfelelő elméletek is alátámasztanak, másrészt teljesen nyilvánvaló hogy ezeknek a szemantikai egységeknek közvetlen kapcsolatban kell lenniük az emberi gondolkodás egészével és azon kognitív mechanizmusokkal, amiket irányítanak. Ebből következik a szemák és szemantikai jelek pszichológiai státusa megindoklásának szükségessége. Másodszor, speciális tanulmányozást igényel a felhasznált szemantikai kategóriák egvetemessége;

milyen mértékben alkalmazhatók nemcsak egy, hanem több emberi nyelv leírására? Harmadszor, a nyelvi kifejezések jelentésének a vizsgált módszerekkel való magyarázatánál mindig fennáll a sajátságosan lingvisztikai és extralingvisztikai információ elhatárolásának problémája, vagy — más szavakkal — a nyelvi és nem nyelvi ismeretek különválasztásának problémája.

A szemantikaelmélet további fejlődésének egyik útja a logikai szemantika konceptuális dokumentációjának felhasználása lett a természetes nyelv szemantikájának leírásához. E megközelítés legfontosabb követelménye az a feltétel lett, hogy a természetes nyelv analízisében teljes mértékben fogadják el a logikai eszközöket; e javaslatot R. Montague vetette föl, aki hangoztatta, nincs semmi elvi különbség a természetes nyelv és a logikai számítások nyelve közt. (Montague R. *English as a formal Language*. — In: *Lingiaggi nella sociata e nella tecnica*. Milano, 1970. 189—224.) Az ilyen megközelítés lehetővé teszi, hogy a megnyilatkozás szemantikai fogalmába referenciakomponenseket vezessen be. A referencia bázisának ez esetben a rámutatás pragmatikai szituációját kell tekinteni, ami megteremtí a nyelvi jel és referense közti összhangot. A mutatószók (deixisek) és a tulajdonnevek alkotják a nyelv referenciarendszerének legfontosabb részét.

A logikai szemantika felhasználási lehetőségének egészét vizsgálva a nyelvi kifejezések tartalmi vázának leírásánál, a szerző arra a következtetésre jut, hogy csak korlátozott nyelvi anyagra vonatkoztatva alkalmazható sikeresen. A logikai szemantika konceptuális dokumentációja elsődlegesen a mondat jelentésére irányul és keveset nyújt pl. a konkrét lexika tanulmányozásához.

A logikai szemantika nyelveinek feldolgozása és segítségükkel a természetes nyelvi kifejezések leírása az intenzitás problémáját veti fel, amit a szerző a viszonylag kis terjedelmű III. fejezetben vitat meg („A szemantikai elméletek alapvető problémája: az intenzivitás”). De a meglevő logikai-filozófiai kutatások keretein belül e problémát nem lehet véglegesen megoldani. Egyik elmélet sem ad kimerítő választ arra a kérdésre, mi a jelentés, és a „szék” fogalma konkrét szituációban hogyan alakul át „ez a szék” fogalommal.

A IV., zárófejezetben („Az egyetemes szemantikai elmélet aspektusai: a kognitív szemantika és pragmatika elmélete”) megvitatja azon tudományos elmélet felépítésének és szerkezetének alapelveit, amelynek ki kell elégítenie a szemantika elméletét. Az adekvát szemantikai elméletnek válaszolnia kell — többek közt — a következő kérdésekre: 1. milyen a nyelvi jelek belső szemantikai szerkezete; 2. milyen kapcsolat áll fenn a különböző nyelvi jelek közt a jelentés szintjén; 3. milyen formában tartalmazza az információ jele alkalmazásának szabályait; 4. hogyan oldódik meg az intenzivitás problémája; 5. hogyan kapcsolódik egymással a szinkronia és diakronia; 6. milyen a szemantika és pragmatika egymáshoz való viszonya; 7. miben foglalható össze és mivel határozható meg a nyelvi kifejezés tartalmi vázának jelentése.

Az egyetemes szemantikaelmélet felépítésének alapkövetelménye az az elképzelés, hogy a szemantikai egységek elvileg megfelelnek az emberi gondolkodás folyamatában alkalmazott kognitív szerkezeteknek (innen ered az elmélet elnevezésében található *kognitív* jelző). Gyengébb formában ez a követelmény abban a tézisben valósul meg, mely szerint a szemantikának nemcsak a szavak jelentését kell leírnia, hanem a fogalmak szerkezetét is fel kell tárnia. Legáltalánosabban T szemantikaelméletet egy három halmazból álló sorozat formájában — M, I, I_0 — vizsgálhatjuk. Az M halmazt alkotja az elmélet összes lehetséges absztrakt modellje (beleértve alkotóelemeiket, kapcsolataikat stb.), amit a teoretikus-többes számú állítmány hoz működésbe. I — az „empirikus” komponensek halmaza, ami elvileg T elmélet működési szférájához vezet; a T elmélet empirikus komponensekhez való sikeres alkalmazkodásának reális esetei elősegítik az

empirikus komponensek I_0 halmazának létrejöttét T elmélet sikeres alkalmazásainak megfelelően, ami I halmaz alfaja; I_0 -t a T elmélet „paradigmatikus” alkalmazási halmazának nevezik. Az II_0 elmélet paradigmatisz alkalmazási halmazának kombinációjaja neki megfelelő, M halmazból származó modellekkel képezi T elmélet „paradigmá”-ját. A szemantikaelmélet ilyen felépítése univerzális, mivel teljes egészében megfelel a tudományos elméletek felépítése általános tudományelméleti elveinek.

Ezenkívül számításba kell venni a jelrendszerek működésének pragmatikus aspektusait — összhangjukat a konkrét alanyokkal; a fogalmak tartalmában az idő múlásával bekövetkező változást stb. A könyv bemutat egy formulát, ami lehetővé teszi a nyelvi rendszerek némely sajátosságosan szemantikai és pragmatikus működési mechanizmusának leírását. A szemantikai elmélet ajánlott értelmezése lehetőséget nyújt számos fontos nyelvi jelenség magyarázatára, megmagyarázván helyüket a nyelv rendszerében. Így a nyelvi jelek tartalmi vázának ismerete jelentésük belső szerkezetének (azaz M halmaz elemeinek) feltárásában, alkalmazási szabályaik tanulmányozásában (I halmaz) és a sikeres felhasználásuk reális példáival (I_0 halmaz) való megismerkedésben foglalható össze; „a természetes nyelv egyedi szakkifejezéseit működési területeik szempontjából is jellemezhetjük — egyértelműnek kell lenniük. Ebben az esetben a megnyilatkozást az összes halmaz, $M_1, \dots, M_n, I_1, \dots, I_n, I_{01}, \dots, I_{0n}$, szerkezeti egységeként vizsgáljuk, ami a lexémákkal együtt a tartalmi vázat képezi. Az univerzális szemantikaelmélet ajánlott felépítési módjainak teljes realizálása lehetővé teszi nemcsak a nyelvi kifejezések jelentésének tanulmányozását, hanem a kapott eredmények összevetését is az emberi gondolkodást meghatározó kognitív mechanizmusokkal.

Ilyen ez a nagyon hasznos könyv.

Rot Sándor

A Nyelvőr postája

Közmondás-paródiák. A humorisztikus írásokban a proverbiumok különféle változatai figyelhetők meg. Egy-egy közmondás parodisztikus formának összegyűjtésével meg lehet állapítani a nyelvi változásfolyamat, a „fejlődés” tipikus eseteit. Pl. *A türelem rózsát terem* közmondásnak, amelynek jelentése: a kitartás, a türelem meghozza a várt eredményt (O. Nagy: MSzK. 687, 837. sz.), három parodisztikus formájával találkoztam. Az újságíró a nyaralókra vagy üdülni kívánkozóakra gondolt, amikor közmondásunkat egy szó kicserélésével átalakította: *A türelem beutalót terem* (Hétfői Hírek 1979. júl. 23.). Az egyik futbalsiker alkalmából jelent meg a sajtóban: *Türelem Dózsát terem* (Ludas Matyi 1983. nov. 17.). A *rózsa* > *Dózsa* szóváltozás formai szempontból csupán módosulás volt, de a megváltoztatott jelentés időszerű humorforrásul szolgált. Fehér Klára a közmondás kiegészítésével igyekezett tréfás hatást elérni: „A türelem rózsát terem — vagy kötbért” — írta (Nem vagyunk ördögök. Bp., 1968. 493).

A közmondásparódiák kialakulásában és fejlődésében hét jellemző esettípust állapíthattam meg zömmel a Ludas Matyi nyolcvanas években megjelent cikkei alapján. Módosulásnak a közmondás egyik szavában történt hangváltozást vagy hangváltoztatást neveztem: *Reng a lelke mindennek. — Ki sokat Marcos, keveset fog . . . — Tévézni emberi dolog. — Félni és félni hagyni.*

Felcseréléskor egy-egy szó cserélt helyet a közmondáson belül: *Ember tervez, de ki az Isten végez? — Tolvaj szüli az alkalmat. — Egy nyár csinálhat fecskét.* A kicserélés azt jelentette, hogy a közmondás egyik szava helyébe teljesen új szó vagy kifejezés került: *Aki a virágot szereti, szegény ember nem lehet. — Aki a gombát szereti, rossz ember nem lehet. — Rágós húsnak hig a leve. — Lassan rágj, tovább élsz. — Szegény a futás, de — drága. — Jó munkához munka kell. — Pénz beszél, forint suttog. — Vak tyúk is talál kakast.*

Kihagyáskor a közmondás egyik szava maradt el: *Ami késik — múlik.* Kiegészítés esetében a közmondás egy szóval bővült: *Nem az a legény, aki adja, hanem aki állja — a celphet. — Gyermekekuha teszi az embert.*

Az átalakítás a közmondás egy részének teljes megváltoztatását eredményezte: *Addig jár a korsó a kútra, míg elzárják a vizet! — Hallgatni arany, parkolni hús forint.* A keveredés két közmondás tudatos elegyítését jelentette: *Szegény ember vízzel főz, s még az úg is húzza. — Addig jár a korsó a kútra, amíg a takaród ér. — Ajándék lónak hig a leve. — Vak tyúk is talál szemet szemért.*

A közmondásparódiák módosulástendenciái gyakran keveredtek egymással vagy együtt jelentkeztek. A kicserélés a kihagyással párosult: *Akit ma elvehetsz, halaszd el holnapra!* (címviceben), vagy: *Jobb ma egy gomba, mint holnap* (humoros tanácsban). A kicserélés és a felcserélés együttesen a bibliai eredetű közmondások parodisztikus változatait teremtette meg: *Nézd meg a lányát, és edd meg a gombát! — Utolsó is lehetnek az utolsókból.*

Dömötör Ákos

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Hazai György

Budapest, 1989., Nyomdai táskaszám: 18105

Felelős szerkesztő Szende Aladár — Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 11,2 (A/5) ív terjedelemben — HU ISSN 0025—0236

Szemle

Balázs János: Hermész nyomában (Ismerteti: <i>Békési Imre</i>)	116
Jakab István: Nyelvi vétségek és kétségek (Ismerteti: <i>Kovalovszky Miklós</i>)	118
Simor-kódex, Krisztina-legenda (Ismerteti: <i>Velcsov Mártonné</i>)	121
Guttmann Miklós—Köbölkúti Katalin: Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza (Ismerteti: <i>H. Tóth Tibor</i>)	123
Biekes, H.: Theorie der kognitiven Semantik und Pragmatik (Ismerteti: <i>Rot Sándor</i>)	125

A Nyelvőr postája

<i>Dömötör Ákos</i> : Közmondás-paródiák — A fehér holló	128
--	-----

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszáma. Példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488, az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 382-440) könyvesboltjaiban. Előfizetési díj egy évre: 108 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (11-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémia Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudomány Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. 111.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 382-440) könyvesboltjaiban.

Ara: 27 Ft
Évi előfizetés: 108 Ft

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László* és *Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szőke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimaszótár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán* és *Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821 + 822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1988. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 305,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin*, *Szabó Dénes*, *Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, füzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságzsövegek szerkesztési és stílustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó 208 oldal, 59,— Ft
- Székely nyelvföldrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes* és *Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft